

PRAHA

DVĚ STATI O HISTORICKÉM
A STAVEBNÍM VÝVOJI

HL. MĚSTA PRAHY

NAPSALI DR. V. VOJTÍŠEK A DR. ANT. ENGEL

VYDAL KLUB ZA STAROU PRAHU • TISKLA GRAFIA PRAHA

Z nedokončeného vydání cyklu přednášek
Klubu za Starou Prahu o hlavním městě Praze
v roce 1918 opatřeno obálkou
a vydáno v únoru 1926

PRAHA

DVĚ STATI O HISTORICKÉM

A STAVEBNÍM VÝVOJI

HL. MĚSTA PRAHY

—

Napsali

DR. V. VOJTÍŠEK A DR. ANT. ENGEL

—

VYDAL KLUB ZA STAROU PRAHU * VYTISKLA GRAFIA V PRAZE

KNIHOVNA KLUBU
ZA STAROU PRAHU.

ZNAČKA: 12./45

INV. ČÍS.: 1138.

Václav Vojtíšek:

PRAHA

V DĚJINÁCH NÁRODNÍCH

I.

Počátky Prahy obestírají jako málo průsvitná rouška staré pověsti o Libuši a Přemyslu i o potomních knížatech z rodu jejích. Pravda, kterou z nich možno vytušiti, jest ovšem jenom nepatrná: Praha byla založena jako hrad v hustém pralese — že místo zalesněné bylo nutno vypražením uvolniti, odtud bylo mu dáno jméno — na ostrohu, jenž je na straně severní ohraničen hlubokým příkopem potoka Brusnice a na východě spadá dosti příkře k řece Vltavě, maje podobu, jak praví kronikář Kosmas, „hřbetu delfina neboli mořského vepře“, a stala se sídlem ústřední vlády knížete českého, to jest knížete vlastních Čechů ve středu země sedících. Jako moc tohoto knížete rostla a množila se nenáhlým sjednocováním ostatních kmenů českých pod jeho vládou, tím krokem se povznášel význam hradu, jenž sám byl založen asi u příležitosti spojení vlastních Čechů se sousedními Lemuzy na severu obývajícími, cestou mírnou, nejspíše sňatkem v rodech knížecích. Ale při tom slučování kmenů českých a zesilování panství ne vždy mohl kníže český užiti způsobu pokojného, naopak bývalo mu třeba podnikati boje, násilí a ukrutnosti, aby si potlačením a z části i vyhubením kmenových knížat pojistil a upevnil vládu, opírající se o pevný hrad pražský, výhodně ve středu země položený a snadno širé okolí ovládající.

Až v 10. století byl ukončen ten proces, kterým se hrad pražský stal nejen hlavním a nejmocnějším hradem v Čechách, nýbrž i politickým a náboženským středem říše knížat českých. Nežli však k tomu došlo, udál se v zemi veliký převrat, který hluboko zasáhl v poměry její a který vývoj Prahy k tomu významu podporoval. Čechům byla vstřípena víra Kristova, již nejprve poznávali ze styků s říší franckou, ale jejíž světlo zářilo rovněž od východu z říše řecké. Němci nesli kříž a meč v jedněch rukách a výbojem šířili křesť i vlastní svrchovanost, z východu přišli obětaví a tiší bratři věrozvěstové a jazykem slovanským hlásali slova míru a pokoje. Vlivy dvou světů se stýkaly a potýkaly v zemích našich, a tím se zároveň rozhodovalo, v kterou kulturní a politickou oblast připadnou. Ale nemožno přeceňovati sílu vlivů, které se nesly k spojení se slovanskořeckým východem, polohou byly kraje české na dosah nároků německých a slovanský apoštol Metoděj, zakládaje na Moravě samostatnou církevní organisaci se slovanskou liturgií, musil jíti do Říma, aby od papeže obdržel potvrzení. Bořivoj, kníže český, v Praze sídlící, byl sice pokřtěn Metodějem (r. 880–885) a Praha se dostala pod moc arcibiskupa moravského, ale stav ten nebyl by měl dlouhého trvání, a nával Maďarů a pád říše velkomoravské jen předešel, co byl by připravil německý meč. Od té doby bylo nepochybné, že český národ bude živen latinsko-německou kulturou západní říše římské, odkud se potom šířilo křesťan-

ství, třebaž bohoslužba slovanská v Čechách trvala, a tím se také nemohl ubrániti, aby západu nenáležel stejně politicky. Aby však nebezpečnost z toho poměru bylo rušeno, byla postavena knížata česká především před dva úkoly životní, aby národ rychle a úplně přilnul k víře Kristově a aby byly upraveny vztahy k říši německé, jejímž lénem se Čechy z poplatného knížectví staly, a hradu pražskému připadl v nich význam největší.

Ne-li za Bořivoje, jehož oddání víře Kristově vzbudilo, jak se zdá, v zemi odpor, že se nemohl odvážiti, aby založil v Praze první křesťanský chrám, nýbrž musil se uchýliti s úmyslem na Levý Hradec, tedy za syna jeho Svytihněva byl na hradě pražském zbudován kostel P. Marie, k jménu jeho bratra a nástupce Vratislava pojí se vystavění kostela sv. Jiří a syn jeho Václav založil kostel sv. Víta dílem umělým a ušlechtilým. K těm svatyním, ozářeným brzy divem zázraků, za Boleslava II., utvrdivšího politickou jednotu země, přibyl klášter ženský sv. Jiří v tom roce 973, kdy tam byla položena stolice nově založeného biskupství, které Čechám dalo první organizaci církevní. Z Prahy se stal svatý hrad a živné sídlo, jemuž se dostalo ozdoby nejskvělejší v hrobech prvních světců, sv. Ludmily i svatého Václava, a tajemná posvátnost, kterou hradu dodávaly, byla zvýšena, když roku 1039 byly v něm Břetislavem I. uloženy z Hnězda přinesené ostatky sv. Vojtěcha, prvního Čecha, jemuž vlast nestačila, a jenž, zoufaje nad marností práce v zemi rodné, odešel z biskupství pražského a „odvrátil se od otčiny pozemské, hledaje vlasti nebeské, hoře nábožnou tížádností po slávě mučedníka“. Dvojice sv. Václava a sv. Vojtěcha byly zlaté olivy, o nichž se věřilo, že „vrškem svým proniknou až do sedmého nebe a po celém světě budou zářiti znameními a zázraky, že je budou obětmi a dary ctí a k nim se modlíti všechna pokolení země české a druzí národové“; sv. Václav „česká mocná hlava“ nad Prahou se zjevoval a hradu žehnal ve chvílích vážných a sv. Vojtěch se ve snách ukazoval knížeti a napomáhal mu radou. Vzácná těla jejich byla národu, jenž se kolem hradu sv. Václava seskupoval jako veliká rodina, zdrojem síly a pevnosti, byla i útočištěm v dobách zlých a u svatých jejich hrobů jistě po prvé vytryskla z rozechvěného srdce mohutná prosba všech věrných přirozených Čechů, vyslovující všechnu úzkost z nebezpečnosti zápasů: „Nedej zahynouti nám i budoucím!“ Ale podivuhodné ostatky jejich byly i zárukou, že Čechům náleží místo mezi národy kulturními, byly i jejich pýchou a chloubou, a již stará legenda česká se honosí, že „kdyby tak znamenité svaté a hodné svědky Kristovy měli v končinách Lotharingů nebo Karolingů aneb jiných národů křesťanských, již dávno byli by skutky jejich vymalovali, tak říkajíc, zlatým štětcem responsorií, zpěvů s přidáním antifon, již dávno byli by je uctili výmluvnými kázáními a vystavěním přemnohých klášterů“.

Ale Praha nebyla jen místo posvátné, nýbrž tvrdé její zdi se

osvědčily v bojích s mocí cizí a za pomoci svatých dědiců a orodovníků u trůnu nebeského staly se záštitou svobod národa i symbolem jeho nezávislosti. Proto knížata česká měla na péči, aby hrad pevností hradeb i výstavbou stavení a kostelů odpovídal důležitosti, která mu náležela. Zprvu dřevěný, již od 10. století byl z kamene a vápna, jak dosvědčuje židovský cestovatel Ibrahim ibn Jakub, jenž v posledních letech knížete Boleslava I. zcestoval země středoevropské, a tu zprávu možno vztahovati nejen na kostely, nýbrž i na dvůr knížete a biskupa i na hradby hradu. Zdi hradní zvláště Břetislav I. utužil okolo roku 1050, neboť postihl cenu jejich v bojích, které vyplňovaly takoruka celé století 11. i potom 12. Knížata z rodu Přemyslova zápasila mezi sebou o vládu, rozhodovalo se bojem i násilím, podléhajíc se často utíkali k císaři německému s prosbou za pomoc a rozhodnutí, a zakročování jeho zesilovalo nároky, které si činila říše římská k státu českému i k jeho knížatům v ohledu politickém i kulturním. Ve vracejících se zase a zase sporech a bojích šlo především vždy o hrad pražský, šlo o to, kdo se ho zmocní a v něm se udrží.

Takového rozhodujícího postavení neměl už jiný hrad v Čechách a neměl ho ani na strmé skále na protějším břehu Vltavy vystavěný Vyšehrad, někdy v době Boleslavů založený, jenž dobře vypraven několikrát se osvědčil a jenom časem se dával v pokus soupeřiti s místem, kde na kamenném stolci otců na pahorku řečeném Žiži býval kníže český nastolován u přítomnosti národa, hlasitě ho pozdravujícího voláním: „Krleš, krleš, krleš!“ Byl Vyšehrad vyvýšován zvláště od Vratislava II. (1061–1092), jenž byl sice zprvu příznivcem kostela pražského a horlivě se přičiňoval o stavbu jeho Svytlahněvem započatou ze staré románské rotundy, ale pak hledal opory ve Vyšehradu, poněvadž bratr jeho Jaromír nebo Gebhart, nabyv proti jeho vůli biskupství pražského, uplatňoval touhy po rozmnožení moci při katedrálním kostele na úkor práv knížecích. Tehdy Vratislav založil roku 1070 na Vyšehradě nádherný kostel kapitulní sv. Petra a nadal jej bohatě statky, jsa ho pamětliv po všechen čas života pamětihodného také tím, že se v něm posledně mihly slabé zbytky kdysi rozšířené bohoslužby slovanské. Vratislav, jenž hned na počátku vlády povolal zpět slovanské mnichy sázavské, někdy za Svytlahněva vypuzené, obrátil se k papeži s prosbou za povolení liturgie slovanské v Čechách, ale byl příkře zamítnut, ač mu šlo jen asi o ochranu kláštera Sázavského a nemožno mu podkládati dalekosáhlejších cílů. Papež přísně zakazoval „zbrklou poštilost“, ale Vratislav zůstal nakloněn milému klášteru, než již syn jeho Břetislav II. vypudil slovanské mnichy ze Sázavy navždy a slovanská bohoslužba v Čechách dohasla. Byl to nutný důsledek předchozího vývoje, nic neřešil a jen potvrzoval, že Čechy i Praha náležejí v kulturní objetí západu úplně.

Vratislav, jsa věrným pomocníkem císaře Jindřicha IV., měl veliký

díl na událostech v říši a odměnou za pomoc, kterou prokázal v bojích se Sasy a v zápasu s kurií papežskou, obdržel titul krále českého. Tehdy r. 1086 viděla Praha po prvé, jak pán její je ozdoben v chrámu sv. Víta zlatým vínkem královským, a její lesk a sláva ještě víc se rozzářily. Ale nebylo to trvale, neboť důstojnost královská byla propůjčena Vratislavovi pouze pro jeho osobu, a hned po smrti jeho propukly nové dlouhé zápasy o trůn mezi Přemyslenci, které dávaly císaři německému příležitost, aby zasahal do poměrů českých, podporoval nesváry a klidil prospěchy v zeslabení moci panovníků českých. V těch neklidných dobách prošly Prahou r. 1096 některé zástupy křižáků, nezřízených a divokých, kteří se dali v křtění židů pražských a pobíjeli ty, kdo se z nich křtu vzpírali, a později r. 1108 za knížete Svatopluka Praha byla jevištěm krvavého vyhubení rodu Vršovců pro podezření ze zrady. Ukřutnosti doprovázely všechny zmatky, které se točily kolem hradu pražského, a v nichž rozhodovalo, komu dvořanstvo a úřednictvo hradské, víc a víc nabývající vlivu, otevře brány a za knížete ho přijme. Ale i Vyšehrad se často připomíná v těch zápasech, a v něm zvláště bydlil kníže Vladislav I., za něhož se na čas poměry poněkud uklidnily.

Za Soběslava I. (1125—1140), jenž porazil r. 1126 krále německého Lothara u Chlumce a povznesl tím slávu českou v cizině, v Praze se odehrálo krvavé divadlo pokuty, když strojeny byly knížeti úklady. Tehdy vítala Praha s radostí a plesáním knížete, který v ni vstupoval bos a v prostém oděvu a za zvonění všemi zvony šel nejprve na hrad pražský vzdáti modlitbou díky bohu za vysvobození, aby pak na Vyšehradě vykonal soud. Zkušenosti, jež z těch událostí získal, byly mu podnětem, aby přestavěl hrad pražský a utvrdil jeho zdi, jak praví kronikář, podle vzoru měst vlašských. Dílo se osvědčilo hned na počátku vlády jeho nástupce Vladislava II. (1140—1173), proti němuž nespokojení dvořané vyvolili Konráda Znojenského knížetem. Hrad pražský vydržel veliké obléhání a útoky rozličných bořících a střilecích nástrojů, jež Konrád podnikl, a ač utrpěl těžké škody na kostelu sv. Víta i klášteřu sv. Jiří, uhájil se, až Vladislav přišel s pomocí krále německého Konráda III. Od toho času Praha po všechn čas Vladislavova panování a byla jen svědkem hlučných jeho vojenských výprav a slavných návratů z vítězných tažení do dalekých krajů.

Prahu tenkrát zachvátil rytířský duch, vzbuzený na západě podniky křižáckými. Praha měla podívanou na sbory křižáků, táhnoucích do svaté země, a Vladislav sám se zúčastnil křížového tažení r. 1147 s velikým počtem předních velmožů. Ale Vladislav stál věrně i při německém králi Fridrichovi, po jehož boku vedl slavnou výpravu k Milánu. Kronikář vypravuje, jak kníže, naraziv na odpor panstva, prohlásil, že potáhne s těmi, kdo se dobrovolně k němu

připojí, a jak vojenská nálada zaujala všechny. Nejen mládež šlechtická hovořila a zpívala válce a chystala se na cestu, nýbrž i lid rolnický chápal se štítů a kopí, a koncem května r. 1158 vytáhlo vojsko z Prahy pod růžovou korouhví knížete u veselí a jarém hluku, jsouc marně zdržováno zarmoucenými mladými paními, které volaly ještě ze řad své muže, prosíce za políbení na rozloučenou, a podávaly jim k žehnání plačící dívky. A panovník, vraceje se po slavných činech, přinášel si vedle jiných výhod odměnou korunu královskou — druhý mezi panovníky českými, ale zase jen na čas života.

Ale Vladislav si neudržel oblíbenosti v zemi, že se musil trůnu vzdáti, a císař užil příležitosti v rozepřích a vzav si za záminku, že mu náleží obsazovati české léno, snažil se zeslabiti moc českou. Četní členové rodu Přemyslovců předbíhali se mezi sebou ve chtivosti po vládě, císař dával ji, zase bral a jinému postupoval podle darů a slibů, jež mu byly přinášeny, a rychlé měnění knížat za stálých bojů i zmatků působilo rozvrat země i úpadek jejích svobod. Ba císař Fridrich dokonce roztrhl dotud jednotné knížectví české ve tři samostatná knížectví říšská, prohlásiv markrabí moravského i biskupa pražského přímo za podřízené císaři. Ale stav ten dlouho nepotrval, a když kníže Jindřich Břetislav spojil ve svých rukách všechnu moc rozloučených tří knížectví, byla ukončena doba svárů a bojů, v níž Praha trpěla jako všechna země. Ovšem důležitost a cena Prahy se projevovala i v těch časech nepokojných a bouřlivých — všechny války byly zápasem o Prahu, která musila sněsti častá obléhání, neboť jedině ten z nápadníků, kdo byl posazen na starodávný kamenný stolec knížat ve hradě pražském, stával se pánem země.

Za Přemysla I. (1197—1230) Čechy se povznesly z dotavadního úpadku k nebyvalé moci a slávě. Panovník, uměje těžiti z velikého zápasu mezi císařstvím a papežstvím, jenž způsobil po smrti císaře Jindřicha VI. dvojitou volbu v říši, v službách obou stran získal trvale korunu královskou i potvrzení svobod království českého, jež byly ještě rozmnoženy zlatou bulou sicilskou Fridricha II. roku 1212. Tak byla zajištěna nepochybná vnitřní samostatnost státu českého, jenž došel rukou silného panovníka upevnění i uspořádání, a v poměru k říši, byť království říšským lénem zůstalo, manské povinnosti krále českého staly se spíše právem nežli břemenem.

Za příznivých podmínek mohla vzkvétat Praha jako „neomylné sídlo krále českého a celého království“, ale právě v době Přemysla I. počaly působiti zúrodňující vlivy západu ve vnitřní ústavě, v společenském ustrojení a hospodářských poměrech českých, kteréž se potom po všechno století 13. dovršují a přinášejí Praze největší prospěchy. Nejvýznačnějším rysem v opravdovém a pronikavém převratu řádů životních byla záměna hospodářství naturálního v hospodářství peněžní, s ní souviselo upuštění od starého hospo-

daření velkostatkářského s primitivním zemědělstvím a průmyslem, se zástupy otroků a lidmi v tuhém poddanství a zavedení nového systému rentového, který už neznal otroctví a uvolňoval postavení lidu selského. Vrchnosti světské i církevní bohatly a nabývaly moci, usamostatňující se proti panovníku. Mnoho z těch oprav mělo příčinu nebo podporu v mocném proudu kolonisace německé, která od počátku 13. století zasahá od západu v země naše, přináší nové právo německé a dává vznik množství vesnic nových nebo ze starších osad přetvořených a zakládá četná města se zvláštním právem městským, vyvolávajíc k životu ve složení národa nový stav městský rychle mohutnějící. Podstatou práva německého byla osobní svoboda osadníků vesnických, kterou doprovázel místo dřívějšího připoutání k půdě cizí poměr smluvní na půdě zakoupené v dědičný nájem s roční činží v penězích nebo naturálních a jistý stupeň samosprávy civilní i trestní, a práva ta se stupňovala ve městech, v právním to útvaru u nás zcela novém. Základem pojmu města jsou vedle privilegií, zajišťujících rozsáhlou samosprávu a právo trhu, obchodu i živností městských, hradby, které chrání ty výsady a užitky z nich a činí z města vážnou jednotku vojenskou. Proto zvláště králové stali se zakladateli měst, a ta majíce pánem bezprostředním panovníka samého vzkvétala svobodami a bohatla obchodem i řemesly a dávala mu za to oporu proti snahám duchovenstva i šlechty.

Praha první klidila ovoce z proměn doby a živná její půda získala podmínky nového vzrůstu a rozvoje. I tak, jak Praha do té doby byla a znamenala nejen politický, nýbrž i kulturní střed země, byla těžištěm všech sil národa k ní připoutaného, již tehdy byla „metropolis“, svádějící ne pouze obchodní cesty ze všech končin českých, nýbrž i skryté nitky všeho vnitřního národního života, a byla i skutečnou vůdkyní ve všem podnikání a zdrojem národní jednoty a statečnosti. A všechny ty dary, jimiž byla nadána, poskytl možnost, aby cizí prvek, město, který se ujal pod hradem sv. Václava, zapustil jako vzácný štěp daleko široko se rozvětvující kořeny a ssál jimi mízu z celé české země sobě k vzrůstu a síle a jí k záštitě.

II.

Až do konce vlády krále Přemysla mýnil se Prahou hrad pražský, o němž se dávno věřilo, že přijdou dny, kdy se vyplní proroctví kněžny Libuše o slávě jeho, která se hvězd nebeských dotkne. V něm byl ruch a život, vyvolaný sídlem dvora, biskupství, ústavů duchovních, úřadů hradských i pobytem stále posádky hradní, hradčanů, a podobně naplněn byl protější Vyšehrad. Ale také pod hradem pražským dole na obou březích Vltavy vzniklo a šířilo se osídlení, které nabývalo znenáhla významu. Zprvu bylo to několik

vesnic lidu poddaného, knížeti náležejících, jako všechna půda podhradí, které dodávaly výtěžky hospodářství naturálního do dvorce knížecího na hradě, k němuž byly povinny i robotami, a tam množství otroků zpracovávalo suroviny jak pro potřeby domácí, tak i pro trh. Trh byl, jak se zdá, od starodávna na pravém břehu Vltavy při brodu, v místech nynějšího rynku staroměstského, a bylo to velmi důležité a rozhlášené místo obchodní, neboť arabský cestovatel 10. století praví, že Praha je nejbohatší z hradů v říši Boleslavově obchodem. Přicházeliť prý do Prahy na trhy Slované, Rusové, židi i Turci, aby směňovali obilí, bobroviny i jiné kožešiny, koně i kovy, sedla, uzdy a štíty, protože země česká byla nejlepší z končin severních a nejbohatší potřebami životními, a jistě přicházeli i kupci z bližšího sousedstva, z Frank a jiných končin Německa. Z legend se dočítáme, že tu byly i velké trhy na otroky a otrokyně a že to zboží bylo z Čech mnoho vyváženo, a Benjamin z Tudely, arabský geograf 12. věku, učinil překvapující výrok, že židovští otrokáři zovou Čechy Kanaanem, protože odtud mohou stejně volně vyvážeti lidské zboží jako z krajů ruských, a téměř každý je v zemi ochoten za vzácné cizí tovary prodávati čeled do ciziny.

Tržiště bylo hlavní příčinou nenáhlého zalidnění podhradí a jeho bohatnutí, takže již k r. 1090 mohl kronikář Kosmas vložit v ústa kněžny Hilburgy, manželky Konráda Brněnského, smiřující svata Vratislava, slova: „Nikde lépe se neobohatíš aniž více zvelebiš, jak v podhradí pražském neb ulici vyšehradské. Tamť židé plní zlata a stříbra, tam kupci bohatí ze všech národů, tam peněžníci mohovíť, tam tržiště, na kterém kořist přehojná nadbývá bojovníkům tvým.“ A skutečně nejen vznikly vesnice na půdě panovníky darované ústavům církevním nebo i osobám světským, které byly vyňaty z pravomoci úřadů hradských, nejen vznikly tu dvorce a domy těchto vrchností, kostely i kláštery, nýbrž vyrostla tu, jak se podobá, i trhová osada lidu českého při tržišti, u něhož se také usazovali kupci cizí, Němci, Vlaši i Francouzi, a židé, majíce zisk z pevného a stálého přebývání v hlučném středisku obchodním, které pro větší trhy týdenní musilo si zaříditi ještě jedno tržiště, na rozsáhlém volném prostranství mezi podhradím pražským a vyšehradským v místech pozdějšího rynku novoměstského.

Židé si založili osadu asi velice záhy na příhodném místě na prostore potomního gheta hned při brodu, který byl později překlenut mostem dřevěným — r. 1118 se připomíná — vystavěným potom z kamene v letech 1164—1167 od královny Judity, manželky Vladislava II.; osada kupců německých byla zařizena něco níže při druhém brodu vltavském u kostela sv. Petra na Poříčí. Jako židi, jimž moc peněz zjednávala přízeň dvora i úřadů hradských, obdrželi jistou samosprávu, řídíce se staršími židy — r. 1124 je zpráva o jejich synagoze — tak Němci už v době Vratislavově

(1061—1092) získali svobody, které je vyjímaly z pravomocnosti úřadů hradeckých a dávaly jim právo řídit se řády a obyčejí vlastními. Těm výsadám se dostalo potvrzení Soběslava II. (1174—1178), a z nich se dovídáme, že si panovník nad nimi vymíňoval pouze soud i pokuty v těžkých případech trestních, kdežto jinak měl je souditi vlastní rychtář německý, patrně knížetem ustanovovaný, že byli lidé svobodní, mohli přijímati cizí příchozí do obce a byli osvobozeni od břemen zemských i měli právo patronátní k svému kostelu.

Němci na Pořící nečinili obce teritoriálně uzavřené, nýbrž byli v jednotě tím, že podléhali stejné jurisdikci a mohli se časem, když jich přibývalo, posunovati blíže k tržišti, kde již odedávna bylo cizím kupcům vykázáno zvláštní místo za skladiště zboží i přístřeší v ohrazeném dvorci, nazývaném Týnským dvorem, v němž bylo i clo vybíráno k ruce knížecí (ungelt), a kde byl i špitál pro cizince při kostele P. Marie, r. 1135 ponejprv připomenutý. Tím se vzmohlo značně jejich osídlení, až se jeho těžištěm stalo nejbližší okolí tržiště při kostele sv. Mikuláše, který někdy v době Přemysla I. založili a učinili hlavním kostelem místo sv. Petra; ten pozbyv původního významu byl Němci postoupen řádu německých rytířů (před r. 1215). A tato osada hostů, t. j. cizinců německých, byla právy a výsadami předzvěstí toho, co rozumíme pod pojmem města, třeba není třeba přijímati, jak se obyčejně činí, že z ní pomalým vývojem vzniklo první město české, Staré město pražské.

Staré město bylo nepochybně založeno, jako jiná města česká, zvláštní zakládací listinou královskou hned na počátku vlády Václava I., Přemyslova syna (1230—1253). Na založení jeho měli asi účast kolonisti z Bavor, kterým bylo dáno, aby se řídili právy města Norimberka. Ovšem město, které mělo vzniknouti, musilo počítati s poměry, které se na ploše pro vystavění vyvolené vyvinuly. Na půdě dnešní Prahy, nehledí-li se k podhradí na levém břehu, kde se připomíná kostel P. Marie konec mostu s komendou johanitů r. 1159 založený a kde byl Újezd s kostelem sv. Jana pod Petřínem (1142) i ves Nebovidy a místo nějaké Na trávníce také pod Petřínem, již v 11. století vzpomenuté, bylo zajisté na břehu pravém před založením města okolo tržiště i dále od něho mimo zmíněnou trhovou osadu slovanskou snad v okolí kostela Týnského, mimo obec kupců německých až k Pořící se táhnoucí s kostely sv. Mikuláše, sv. Petra a Klimenta a mimo bydlíště židovské několik osad i vesnic, dvorců panských i shluků stavení, které již v 11. století činily ulice s rozcestími od brodu výše až k Vyšehradu. Osídlení ta dokazují kostely románské sv. Jana na Zábřadlích nedaleko mlýnů staroměstských (č. 210-I.), sv. Klimenta u mostu, sv. Kříže Menšího (v ul. Karoliny Světlé), pak kostel sv. Ondřeje (v ul. Betlemské) r. 1165 vystavěný od Petra, opata ostrov-

ského, kostelík sv. Martina, později řečený ve zdi, po prvé jmenovaný r. 1187, při újezdu, jenž přecházel i na půdu pozdějšího Nového města. Dále v místech nynějšího Nového města k tržišti velikému táhla se ves Opatovice s kostelem sv. Michala, založená r. 1115 benediktiny kladrubskými, která se končila u kostela sv. Petra na Zderaze a dotýkala se cesty veřejné, asi nynější ulice Spálené. Kostel sv. Petra stál už r. 1115 a r. 1190 byl tu založen od Kojaty a Všeбора, synů Hrabíše ze slavného rodu později tak nazvaných pánů z Rizburka, klášter křížovníků hrobu božského v Jerusalemě, řehole sv. Augustina, nedaleko pak stál již okolo r. 1180 kostel sv. Václava na Zderaze. Výše na skále jmenuje se r. 1178 kostelík sv. Kosmy a Damiána, jenž byl farním kostelem starodávné vsi plavců a rybářů v Podskalí, táhnoucí se podle řeky až k ústí potoka Botiče. Výše na nynějším Bojišti byl vystavěn Alžbětou, manželkou vévody Fridricha, kostel sv. Jana r. 1179 jistě při osadě nějaké, nedaleko odtud byla stará ves Rybníček s románskou rotundou sv. Longina. Ještě pak pod Vyšehradem při ústí Botiče byla rybářská ves Psáry na půdě kapituly vyšehradské.

Je patrné, že zbývalo na půdě dnešní Prahy mnoho místa volného k osídlení, ale potřeby nového města žádaly, aby vzniklo na místě, kde byl střed dotavadních sídlišť, při tržišti, při řece, nedaleko brodu a mostu, který byl významnou komunikační pomůckou. Také pevnostní charakter města nutil, aby podoba města byla co možná kruhovitá, a aby se opíralo o řeku, a proto nevoleno místo úplně volné, nýbrž zabrána plocha už osazená, ale tak, aby bylo odříznuto a ponecháno stranou, co by rušilo základní potřeby města. Tak odpadla méně už významná čtvrt Němců na Pořící, která by činila v novém městě nevýhodný protáhlý cíp, a meze městské byly vedeny snad přibližně už v dnešních hranicích Starého města, ač s volnou plochou pozdější čtvrti Havelské.

Mezi rokem 1230 až 1235 udála se v Praze cizími kolonisty ta veliká přeměna, kterou provází najednou zakládání klášterů řeholního charakteru městského, žebravých a kazatelských, i vznik nových kostelů, nasvědčujících rychlému vybudování města. Roku 1232 přišli minoriti, kteří si do r. 1244 dostavili kostel sv. Jakuba, kolem toho času byli povoláni rytíři řádu templářského ke kostelu sv. Vavřince a dominikáni, r. 1226 založení, byli převedeni od sv. Klimenta na Pořící k sv. Klimentu u mostu, němečtí rytíři r. 1233 prodali kostel sv. Petra královně Konstancii a vystavěli si nepochybně hned nový příbytek s kostelem sv. Benedikta (při č. 655-I.), r. 1234 sestra králova Anežka vystavěla kostel sv. Františka při řece a u něho klášter jeptišek řádu sv. Kláry, do něhož sama vstoupila za abatyši, a vedle něho klášter mužský sv. Františka a brzy se připomínají kostely sv. Haštala, sv. Jiljí a sv. Valentina.

Co se stalo při té výstavbě města, které mělo ráz německý, s obyvatelstvem českým na půdě města, nevíme, ale podle toho, co je známo z případů jiných, netřeba se ani rozpakovati při domněnce, že bylo nejspíš vystěhováno v jiná místa, aby osady jejich byly uvolněny pro nové příchozí. S kupeckou osadou německou, která byla z části uvedena ve zdi městské a mohla býti ohrožena novými právními řády městskými ve svobodách a právech, stala se dohoda předem. Král potvrdil a rozmnožil jejich výsady zvláštním privilegiem, zvláště co do držení půdy, což bylo důležité při tvoření nových poměrů, a co do osvobození od břemen zemských i vynětí z přímé pravomoci nových úřadů městských, ponechávaje soud nad nimi sobě nebo komorníku svému. Takové exemce z jurisdikce městské nejsou nic neobvyklého v městech středověkých a vztahují se jak k šlechtě a duchovenstvu a poddaným na jejich půdě, tak i k židům, kteří byli jako zvláštní obec přijati v město jistě z důvodů hospodářských. Němci kupci teprve časem vidouce, že neztratí splnutím s ostatními měšťany, i když sleví z původních práv a výhod, a naopak že získají, i když vezmou na sebe břemena a řády města, přestali dbáti výmínečného postavení a sjednotili se s měšťanstvem pražským v celek.

Samospráva nového města byla velmi rozsáhlá a vykonávání její leželo v rukách měšťanů samotných, neboť 12 konšelů nebo přísežných bylo z měšťanstva králem vybíráno a rok od roku obnovováno. Konšelé scházejíce se v ranních schůzích střídavě po domech svých činili radu městskou a v ní úplně samostatně jednali o veřejných a hospodářských záležitostech obce. Soud městský ve všech potřebách sporných i nesporných a trestních vykonával rychtář městský v rychtě, jež mu byla s pokutami i platy za soudní výkony pronajímána na rok nebo více let, po případě na čas života, a přísedícími byli buď všichni konšelé nebo někteří z nich. I rychtář byl volen z měšťanů, byl jedním z nich, a proto se mohly dařiti snahy, jež se záhy projeví, aby moc toho úředníka zeměpanského na soudě byla omezena a také na radu městskou, která si sama postavila v čelo purkmistra, výhradně přenesena. Vnitřní ten zápas ústavní vznikl za vzrůstu významu města a nevyřešil se ovšem najednou, nýbrž byl výrazem mohutnění stavu městského a uvolňování poměru města ke králi, jehož zástupcem byl zprvu podkomoří královský, ač i od jeho vlivu bylo město časem osvobozeno. Ale již při počátečním stupni vývoje byla měšťanům zajištěna úplná bezpečnost osob i práva a všechna libovůle i útisk byly nemožny, když si i měšťanstvo samo skrze radu nebo soud městský anebo skrze obecní starší a veškeru obec dávalo zákony. Ve všech těch svobodách staroměstských tkvěly podmínky zdárného vývoje budoucího, a Staré město bylo samoděk stavěno v popředí vznikajícího stavu městského, poněvadž při intensivním zakládání měst za posledních králů z rodu Pře-

myslova práva Starého města byla udělována do vínku četným novým městům, odkudž přicházely potom do Starého města žádosti za právní poučení i odvolání ve věcech soudních jako k vyšší stolicí.

III.

Obojí složka Prahy posledních Přemyslovců, hrad i město, měly ve své podstatě přirozené základy a možnosti rozkvětu, a ty vzájemně se doplňující docházely posílení ve vlivech a nových poměrech doby. Lesk dvora přebývajícího na hradě, rostoucí upevněním vážnosti krále Václava I. doma i za hranicemi i bohatstvím z dolů získávaným, povýšenost církve i šlechty, pro něž byly organisovány nové úřady zemské se sídlem v Praze, osvobozující od zvláště královské i pravomoci úřadů královských, soustředování panstva v centru země, když změna hospodaření otevřela mu stálý a nevysychající zdroj peněžitých příjmů a nahradila dřívější vázanost k statkům volným pohybem a možností kdekoliv i daleko od nich se usaditi, spojovaly se s neobyčejným ruchem i plným životem města, který se opíral zvláště o čilý obchod a pracovitost rozmanitých řemesel. Na trhu městském místo dřívější výměny a primitivních prostředků starších, kdy peníz sám byl vzácností a druhem zboží, ovládla moc peněz, tím se obchod zesílil a vzmožil, byly navázány obchodní styky s dalekými městy německými, s nimiž poutaly měšťanstvo pražské i styky příbuzenské, řemesla nad domácí spotřebu připravovala zboží pro trh, a znenáhla se tvoří skupina bohatých kupců, patriciát, v jehož rukách obchod nabývá podnikavosti a vyššího slohu. Ale vlivy obchodu a potřeb pražských šíří se i v jiných městech českých i po českém venkově, a poněvadž duchovenstvo i šlechta do Prahy stahují výnosy rent ze statků po veškeré zemi rozhozených a v ní je utrácejí a poněvadž i patriciát pražský proměňuje hromadící se jmění v statky pozemské a odjinud plynou do Prahy přebytky zemědělství a průmyslu, celé Čechy se záhy stávají pramenem hospodářské síly předního města království.

Praha rostla; již za Václava I. bylo založeno Nové město u kostela sv. Havla zbohatlým měšťanem pražským Eberhardem mincmistrem, s neobyčejnou „magnificencí“, a to město bylo zanedlouho r. 1253 spojeno s městem původním v celek jediný s novými společnými hradbami, objímajícími plochu Starého města v nynějších hranicích. Stalo se to péčí panovníka samotného, jenž v ten čas opravoval věže hradu a přestavoval hrad, snad aby ještě více byla utvrzena pevnost Prahy; o té se byl sice sám přesvědčil v odboji syna Přemysla a spojeného s ním panstva, když vypukl v letech 1247 až 1249 z nespokojenosti pro jeho záliby a způsob vlády, ale tehdy zároveň poznal cenu měšťské pomoci a věrnosti Prahy, která mu otevřela brány.

Kromě těchto sporů na konci života Václavova všechna doba jeho panování prošla za vnitřního klidu, a král máje touhu vyrovnati se králům cizím, obklopoval se kruhem milců, zahrnoval je štedrostí a žil s nimi nevidaným dotud životem, který docházel napodobení ve šlechtě i v bohatém pražském měšťanstvu. Byl to život nové kultury, nového ducha a nových mravů, který se od 11. století šířil Evropou a v této době byl plnou silou zavát do Čech a zachvátil Prahu. Cizí ta vzdělanost přišla z Německa, ale kolébkou její byla stará Galie, především Isle de France, kde se vyvinuly nejdokonaleji řády feudální a kde spojením tužeb a smyslu náboženského s vojenskou statečností a mužností vzaly počátek stav a ctnosti rytířské. Nebyl tehdy vytvořen nový názor světový, nýbrž do starého, s antikou souvisejícího a z ní žijícího, byly vneseny nové prvky a prostředky, které ve vědě vyvolaly scholastiku, v umění výtvarném gotiku a v literatuře umění truvérské. Vedle kněze s jeho zbožností a asketickými ctnostmi, jenž dotud byl jediným nositelem vzdělanosti, staví se rytíř, živel světský, jenž sice pro víru, pro vysvobození svatě země tasí meč, ale v srdci nezapírá radosti ze života a netlumí světských tužeb a ideálů. Je nábožný a brání bezpráví, to staví ho na ochranu slabého pohlaví ženského, jemní jeho mravy a učí ho dvornosti. Zbožňuje Pannu Marii, ale v ní zbožňuje ženství, volí si dámu svého srdce a chce ji získati neohrožeností a smělymi činy. Na vojenských výpravách se mu otevírá nový svět, poznává podivné národy a neznámé kraje s tajem pohádek a pověstí, fantasie jeho se vzrušuje, nabývá ohně a vzletu. Stará latinská legenda o svatých, kterou kněz psal a ponejvíce sám četl, je mu cizí, rytíř má jiný vkus, jej baví fantastická vypravování, veršovaný dobrodružný román, jej zaujímají milostné písně v jazyku národním. Jim rád naslouchá, sám je ve vybrané společnosti za různých příležitostí soukromých i veřejných píše, sám je i po způsobu truvérů skládá, a jako je kdykoliv hotov jíti nebojácně v boj nebo podstoupiti rytířské hry, tak se nevyhýbá pro přízeň společnosti a dam účasti v básnických zápasech urozených pěvců. Vše to vyzdvihuje osobu jednotlivce a napovídá takořka příchod usamostatnění individua, jako současně scholastika s metodou dedukční vzbuzuje odvahu samostatného úsudku, a vzlet doby ve stavitelství nejen buduje z náboženské touhy přiblížiti se k bohu vysoké sloupy a štíhlé věže gotických chrámů s ozdobou květnatých fiál, nýbrž vede rytíře ze snahy povýšiti sebe k stavbě pevných hradů na strmých skalách.

Takové ovzduší vyplnilo Prahu a v něm dvůr i feudální kavalér český přijímá cizí mrav, kroj, jazyk, písemnictví, libuje si v nádheře a cizozemském přepychu turnajů, oddává se honům a obdivuje se statečným činům, závodí v marnotratném lesku radovánek a soupeří v milostných avanturách. Král přijímá na svém dvoře německé pěvce a dává jim trvalé zaopatření nebo štědře odmě-

ňuje výkony básníků pocestných, se šlechtou si stavějí pevné hrady a dávají jim německá jména, rádi se dávají oslavovati, rádi zajíždějí do ciziny a poznávají vymoženosti západu. Ale i patriciát pražský stává se sprostředkovatelem této laické vzdělanosti, které se učí na obchodních cestách nebo na zajíždkách za hranice na zkušenou, a poněvadž mu to zámožnost dovoluje, hraje si na pána, jak vidí u stavu vyššího, s nímž jej sblížuje módní jazyk německý.

Praha brala prospěchy z toho ruchu, stavěla od počátku města kostely v novém vznosném slohu, bohatla a rostla. A když se ujal vlády po náhlé smrti otcově Přemysl Otakar II. (1253–1278), jenž byl nadán ušlechtilými ctnostmi rytířskými a proslavil své jméno za hranicemi „pod znamením lva a bleskurychlými údery lví odvážnost napodobuje“, i upevnil moc královskou doma hospodářským zvelebováním země, vybavováním královských statků panstvu rozdaných, stavbou hradů i zaváděním kázně a právního řádu, Praha se stala centrem mocné a pevné říše, která sahala od Krkonoš k Adrii. Král bohatstvím slynoucí, že mu bylo dáno jméno „krále zlatého“, jehož dvůr znám byl nádherou a štědrostí, obklopoval se velikou družinou bojovníků i velmožů, plnými doušky pil ze zdrojů kultury západní a pečoval o výchovu a zúšlechtění šlechty i výstavbu svého sídla. Nejen že se dal do přestavění hradu pražského hned v počátcích panování, nýbrž r. 1257 založil město nové na levém břehu Vltavy v podhradí, vyhnal domácí obyvatelstvo z jeho obydlí a usadiv tam kolonisty Němce, a přispíval k vzrůstu blahobytu Prahy, jak je dosvědčeno souvěkými zprávami.

To nové město pod hradem pražským, které proti Starému městu brzy bylo zváno Menším městem nebo Malou Stranou, bylo vybudováno jako město Větší a nadáno obdobnými právy a výsadami. Také v něm rynek s rychtou byly středem života městského, rychtář soudcem a rada městská nejvyšším orgánem správy, také v něm obchod a řemesla prospívaly a trh se rozmáhal. Ale mezi obojím městem byly hluboké rozdíly, které netkvaly jen v přednostech města Starého, jemuž byla přičítána „čest hlavy království“. Němci malostranští přišli ze severního Německa, přinesli s sebou tamní právní řády a řídíce se právem města Magdeburku náleželi k Litoměřicům jako k nejvyšší stolici soudní. Tím obě města, ač je jen řeka dělila, byla si dosti cizí a chlad oddálení byl mezi obojím městem i v dobách potomních. Obojí město mělo touhu rozšířiti samosprávu vlastní, ale Staré město zárlivě hájilo svého prvenství mezi městy českými a bránil Malostranským, aby se mu vyrovnali, vzbuzovalo v nich hořkou zárlivost.

Že král Přemysl vypudil před založením města Menšího české obyvatelstvo z podhradí, aby získal místo pro cizozemce, nebyl

zjev mimořádný, jistě se opakoval podle potřeby. Jestliže však kronikář jej zvláště vytýká, je v tom znamení doby, která rodí nepřítel proti králi, jehož samostatná vláda vzbuzuje nelibost šlechty a snahou zvelebiti království a vyvýšiti jeho slávu i dohoniti takořka Evropu vyvolává zdání, že král nadržuje Němcům na úkor živlu domácího. Proto Přemysl, naraziv ve svých snech po slávě a moci, když vztahoval ruku po koruně císařské, na silnou osobnost Rudolfa Habsburského, potkal se se zradou ve vlastní zemi a koncem byl pád a předčasná smrt slavného krále. Ale vina, která byla Přemyslovi přičítána a která tím spíše těžce byla vážena vzrušenou a náruživou láskou vlasteneckou generace prošlé dobou braniborskou, až se ozvalo Dalimilovo odsuzující zvolání: „Ach, běda krále šlechtěného, že neschova jazyka přirozeného“, sotva může býti uznávána v plné míře. V ovzduší a názorech rytířských, které měly takořka internacionální ráz, nebylo možno, aby si uvědomoval křivdu jazyka českého rozplemeněním Němců v Čechách, jichž nevolal a nepodporoval z lásky a vážnosti k jich národu. Tehdy pojem Čech znamenal státní příslušnost, teprve znenáhla se probouzelo cítění příbuznosti po rodu a krvi, která staví Čechy proti Němcům, a Přemysl, jenž v prudkém vzrušení volá roku 1277 ve smyslu vlastenectví teritoriálního, že bude hájiti do poslední síly zásady, že tělo království českého má zůstatí nedotčeno jakýmkoliv odštěpováním, teprve v poslední chvíli snad sám také pochopil, co se ozvalo v náladě dvora, že Čechové a Poláci jsou si blízcí krví a jazykem, takže by oba národové měli věrně státi vedle sebe a pomáhati sobě proti nenasytné lakotnosti německé.

Těžké doby nastaly zemi i Praze v nesnázích pro nedospělost syna krále Václava, kterého poručník jeho Otta Braniborský dal s matkou Kunhutou vyvézti ze země, ujav se vlády. Ve zmatcích a bojích, které nastaly, měšťanstvo pražské, vlastně mocná jeho strana, patriciát, po prvé vystupuje jako vážný politický činitel spolu s královskými městy jinými. Zprvu se přiklonilo k vladaři, ale již po roce bylo získáno ke spolku s panstvem jemu odporným a trpělo hrůzami „obecní války a zvíření veškeré země“ v podobě bojů národnostních, jako těžce bylo stíženo hladem a morem. Až 24. května r. 1283 byl vrácen zemi mladý její král, a obyvatelstvo pražské, naplněné důvěrou v šťastné dny příští pro duhu předpovědi krásy a zářící jasnou hvězdu, předtím viděnými, vyšlo mu vstříc s duchovenstvem z města a vítalo ho podle řemesel a pohlaví rozdělené s obecnou radostí a se starodávnou písní: „Hospodin, pomiluj ny.“

Mladý král nezklamal nadějí. Bystrý a nadaný Vítkovec Závíš z Falkenštejna, jenž byl kdysi z vůdců odboje proti Přemyslovi a pak pojal ovdovělou královnu Kunhutu za manželku, stal se rádcem jeho a rozněcoval jeho ctižádost velikými plány o částečném aspoň znovudobytí dědictví otcova. Vlivy jeho byly zlomeny, hlava

jeho padla pod Hlubokou, ale Václav nezapomněl příkladu otce a cílů, jež mu byly vštěpovány. Místo říše českorakouské vybudoval stát českopolský a povznesl jeho postavení proti říši římské i upevnil jej uvnitř. Pomáhaly mu nebývalé bohatství a moc plynoucí z neobyčejných zdrojů stříbra, objeveného v Kutné Hoře, a tak král mohl podniknouti mnohé opravy a činy, až se mohl chlubit, že „stát svůj a celé království šťastnou vládou znova zvelebil, jak v duchovních, tak i ve vezdejších věcech“. Dvůr jeho přes zbožnost a asketické sklony, které se střídaly s touhou po bujném životě, slyňl nádherou, uměleckým zájmem, dychtivostí po vědění a v ovzduší jeho se dařilo písemnictví, milostným písním, pěvcům i milostným dobrodružstvím. Král nebyl bohatýrského zjevu, ale byl vrcholem v rytířském tom životě, sám písně skládal, a obklopuje se skvělou družinou básníků, učenců, umělců a užívaje rad vynikajících osob duchovních i světských, naplnil hrad pražský a Prahu zvýšeným prouděním života. Praha, kterou sám nazývá „hlavním městem království, jež zvláštními výsadami nad ostatní města je povýšeno“, bere především prospěchy z jeho reform, nejvíce z úpravy mince, která znamenala v obchodu a životě skutečný převrat. Král, který pomýšlel na vydání řadného zákoníku, chtěl v Praze založiti i universitu. Praha sílila a bohatství její spolu s bohatstvím jiných měst stalo se podkladem velmocenské politiky panovníka, jenž ji nadal novými výsadami a milostmi. A zvláště asi po ohni, kterým skoro celá vyhořela r. 1291, pečoval o její výstavbu. Nejvíc příbuzenské vztahy mezi patriciátem pražským a kutnohorským, z něhož bohatství mnohých bylo takové, že si o něm lidé až pohádky vypravovaly, podporovaly rozvoj, který byl příčinou, že měšťanstvo v rostoucím sebevědomí mohlo zasáhati i v záležitosti politické a činiti nároky na rozšíření městské samosprávy. Obzvlášť Staré město pražské usilovalo roku 1296, ač marně, o to, aby si smělo zaříditi dům radní, kde by konšelé pře a záležitosti obecní projednávali a kde by písař městský stálé sídlo měl, odvolávajíc se, že je pro posměch šlechticů i cizích příchozích, poněvadž jiná hlavní města takovým domem jsou opatřena.

Václav II. mohl přijmouti sám i korunu uherskou, ale přijal ji pro svého syna, než i tak po prvé byly spojeny v ruku českých Přemyslovců v jedno tři státy, Čechy, Polsko a Uhry. Avšak naděje a plány, které se otvíraly, hynuly hned po smrti Václava II. (1305) a byly pochovány tragedií olomouckou úplně. Mladý král Václav III., poslední mužský Přemyslovec, byl úkladně zavražděn neznámým vrahem 4. srpna 1306 právě ve chvíli, kdy si uvědomoval povinnosti královské, a země byla stržena do dlouhých politických zmatků a zápasů o trůn. Význam hlavního města projevil se i v těchto dobách, neboť zase záleželo na tom, kdo se hradu a města zmocní a v něm se udrží. Tehdy měšťané pražští a jiných měst královských zasahují zase v politické otázky a chtějí

v nich rozhodovati vedle stavů vyšších, šlechty a duchovenstva. Zvláště německý patriciát pražský a kutnohorský, navzájem spojený také zájmy hospodářskými, vědom si významu své finanční síly, dává svým názorům důrazu zbraní, neostýchá se zajímati pány, nutí je ke smlouvám, tvoří politické strany, které mezi sebou zápasí. V Praze stály proti sobě dva nejmocnější rody patricijské, Olbramovici a Velflovici, a kolem nich se shlukovalo ostatní měšťanstvo, opírajíc se o domy ve městě, vyvýšené a pevné jako tvrze. Velflovici drželi se vytrvale Jindřicha Korutanského, a Jan Lucemburský přijat za krále musil na nich vlastně města dobýti.

Ani v době Jana Lucemburského nezašla politická váha měst pražských, když se stav země brzy zneklidnil nespokojeností pro způsob jeho panování. Naopak rostla a stupňovala se, neboť Praha byla především králi těkavému a marnotratnému takořka nevyčerpatelným zdrojem na jeho rytířské jízdy za hranice a rozmařilé i nákladné živobyetí v cizině. Král je nucen odměnou prokazovati Pražanům nové milosti, potvrzuje a rozmnožuje jejich privilegia a zve město jejich „sídlem a hlavou království, jíž ostatní města česká se spravují, jakožto pravidlem mravův a zrcadlem poctivosti lidského života“. Praha pomáhá půjčkami králi a platí zase a zase veliké sumy, ale za to si troufá spisovati žalobný spis proti němu, když se poměr jeho k městu změní, měšťanstvo její se smiřuje a smlouvá mezi sebou i s panstvem a staví se k boji. Jan Lucemburský přijížděl do Prahy, kdykoliv mu bylo třeba peněz, a bylo skoro projevem vědomí, že Praha je základem jeho moci a rytířského lesku, že král dobrodruh, ale šťastný politik a diplomat, který stát český zvětšil, padl v bitvě u Kresčaku v hrdinském boji volaje heslo „Praha“.

Není divu, že se městům pražským zdařilo za vlády krále Jana rozšířiti práva, a zvláště Staré město r. 1338 získalo dovolení, aby si opatřilo dům radní, po němž dlouhá leta toužilo. To byl velký krok v usamostatnění města, neboť rada i soud městský byly přeneseny v dům radní, kde rozhodovali přísežní a obec sama, a rychtář, úředník královský, dostal se jaksi pod jejich moc, až pozbýval někdejšího významu. A Malostranským král rok předtím upravil poměr ke královskému podkomořímu, když si s jinými městy stěžovali na uflačování.

Nositelům toho vývoje byl ovšem v první řadě patriciát, který byl německý a měl řízení obce v rukách. Činil zvláštní kastu v obyvatelstvu městském, vyvýšenou a odlišnou, zatím co drobné měšťanstvo pozbývalo výlučného německého charakteru. Příliv Němců z ciziny nebyl takový, aby se jimi udržoval potřebný stav obyvatelstva, a úřady městské nemohly se brániti přijímání v právo městské i příchozích domácích. To přimíšení české bylo značné a český živel nezůstal bez účinku na měšťanstvo německé; jeho jména, jeho jazyk nabývají forem českých, a to tím spíše, že

mnoho z bohatých patriciů, toužíce se dostat do české vladycké společnosti, zakupovali statky zemské a splývali se šlechtou zemskou, dokona se počesťující. Ale i když Němci byli v městě takořka menšinou, přece se drželi při vládě, a Němcům nemožno tedy upíratí zásluhu, že městské zřízení a právo v Praze a v jiných městech zavedli a rozhojnili – však ho nevymyslili, nýbrž přijali je z Francie a Italie – jako bylo by nesprávné neuznávatí, co vykonali pro rozkvět obchodu a průmyslu, pro zbohatnutí Prahy a země vůbec a pro zprostředkování vymožeností západních. Ale Němci nezpůsobili toho, že se Praha už za toho stavu stávala jako někdy hrad pražský politickým a kulturním centrem národa, který také v Starém městě viděl ozdobu a hlavu království, jehož byl jedině sám přirozeným dědicem. Němci v Praze jako i v jiných městech českých neměli vyšších snah ani nenašli nových myšlenek, které by vnesli jako platnou položku v dějiny země, byly to osamělé, nezakořeněné výspy v českém prostředí, jejichž pád byl nutný, pokud se znenáhla nepřizpůsobovali, a přišel při prvním nárazu. Proto přispěli-li Němci k vybudování Prahy, a jestliže mnohé památky dnes námi uctívané a milované jsou jejich činem, nedošly povznesení jejich ušlechtilými ideály nebo mravními skutky. Němci neznali nežli odpor proti tužbám a úsilí českému, neměli nežli vzdor proti síle nových myšlenek, protože ohrožovaly jejich výhradnou moc, odpovídali na ně útliskem a protivenstvím. Proti té negaci jen český duch, česká práce a láska podaly posvěcení místům a stavením pražským, jen ty vzbudily, že se v Praze zrodily prudké životné proudy, které strhly a uchvátily všecken národ, všechnu zemi, jen ty vedly v Prahu po staletí nejlepší syny a nejlepší síly vlasti a způsobily, že se z Prahy stala duchovní i mravní vůdkyně veškeré české společnosti národní.

IV.

Praha za dlouhé a požehnané vlády Karla IV. stala se s veškerým rozmohutnělým a zvětšeným státem českým sídlem skutečného duchovního i hmotného blahobytu, střediskem náboženství, věd a umění, vzrostlého obchodu a proslulých řemesel. Hrad pražský, jež byl Karel našel zpustošený, byl nádherně přestavěn a za sídlo dvoru císařského povýšen, a město Praha, jehož prospívání působilo panovníku takovou rozkoš, jakoby pohleděl na kvetoucí sad, byla rozšířena, ozdobena a zvelebena.

Hned na počátku vlády založil Karel rozsáhlé Nové město na obvodu města Starého v širokém pruhu, po jehož vnějším okraji byly stavěny pevné zdi od Poříčí až k Vyšehradu. Dřívější osady vesnické u sv. Petra, Chudobice, Opatovice, některé domky u zahrady židovské, někdy Přemyslem Otakarem II. vysazené, Rybníček

a Podskalí, byly pojaty v město, ale kde dřív byla pole, vybudována prostraná náměstí a široké ulice. V Novém městě chvatně rostly domy, chvatně se zdvihaly nové kostely a kláštery povětšinou Karlem samým založené a nadané, a hned v počátcích založený radní dům byl znamením, že samospráva města měla mít plnou míru města Starého, s nímž Nové město mělo výslovně jedno tělo činiti a těchže privilegií, svobod, městských práv a obyčejův užívati a k němuž mělo býti v poměru jako k městu mateřskému. To znamená, že ze Starého města přišli podnikatelé z patriciátu tamního, kteří i v Novém městě vytvořili vyšší vrstvu měšťanstva, a že do Starého města měli se Novoměstští obracet i o právní naučení jako k vyšší stolici soudní. Tedy i Nové město ovládli Němci, ale v tom byl příznak doby, že vlastní obyvatelstvo městské bylo rozhodnou převahou české, přejaté z vesnic na půdě nového města i z okolí, takže se město mohlo státi v příhodný čas střediskem a východiskem českých snah národních. Karel zahrnoval přízní Nové město, na něž se díval jako na „výtvar vlastních rukou“, ač se primátu Staroměstských nechťel dotknouti, když však právě proto vznikala žárlivost mezi obojím městem, pomyslíl je spojit k odstranění rozporů a hádek. Ale 10leté spojení měst r. 1367–1377 ukázalo nemožnost soužití, a Karlovi nezbylo, nežli aby jednotu zase rozloučil. Ale právě závodění obojího města mezi sebou, bylo vzpruhou již od počátku ve snahách Novoměstských a ve vzrůstu jejich města, a Karel vida jeho prospívání, vzal pohnutku, aby rozšířil i město na levém břehu Vltavy, pojav do jeho ohrady přilehlé osady a zvláště město Hradčany s Pohorelcem, někdy v době krále Jana od nejvyššího purkrabí založené. Styk obou břehů umožňoval nový kamenný most, když starý Juditin byl r. 1342 povodní pobořen.

Tehdy většinou dílem Karlovým byl zdělán půdorys Prahy, který se v jádru do nové doby uchoval, tehdy mnohými velikolepými stavbami byl položen základ k charakteristické silhouetě města, která se beze změny udržela po kolik století. Z rozlehlého města v kotlině s pruhem jasné řeky rostly směle se pnoucí klenby a věže gotických kostelů starších i nových, zvláště sv. Jindřicha, sv. Štěpána, sv. Ambrože a Kateřiny, P. Marie Sněžné a P. Marie na Botiči, sv. Apolináře a P. Marie na Karlově, kostela na Slovanech, sv. Ducha, sv. Jakuba a P. Marie Týnské a mezi nimi věž radnice staroměstské hlásala hrdé sebevědomí města. A nad tím vším městem, kolem něhož se na návrších péčí Karlovou zazelenaly všude keře révy rakouské, zvedal se hrad s pozlacenými střechami věží a nad ně se týčily jako pomník slávy a velebnosti první klenby katedrály sv. Víta, nádherně vyzdobené a skvělostí hrobu dědice země, sv. Václava, zářící.

V tom městě, které se stalo středem svaté říše římské a tím celé střední Evropy, rozproudil se život zrychleným tepem. Velmo-

žové říše a šlechta se kupili kolem skvělého dvora, který vítal vzácné návštěvy z různých krajů, duchovenstvo s nově založeným arcibiskupstvím, jímž byla dokonána církevní organizace česká, soustřeďovalo se s mnichy a mniškami při stále přibývajících kostelích a ve zdech bohatých klášterů, obchod lákal cizí kupce — pro kupce ze slovanského východu byl založen asi klášter mnichů slovanských — a kupcům pražským byly otevřeny svobodné cesty na všechny strany, velikolepá díla volala cizí mistry, umělce a řemeslníky. Universita roku 1348 založená vábila učence a žáky z rozličných zemí sousedních, neboť v celé severní Evropě nebylo jiného učiliště takového, a Karel sám dával jí kosmopolitický ráz, ač především měl na mysli prospěch dědičného svého království a věrných jeho obyvatelů. Tisíce studentů se shromažďovalo kolem vysokého učení pražského, jehož jméno se rozšířilo, že se samou školou pařížskou závodilo, a mezi nimi mladí bohatí patriciové, zámožná šlechta nebo lehkomyšlní prebendáři ne tak studovali, jako žili, utráceli. Praha majíc na 40.000 obyvatel asi ve 4000 domech již v očích současníků byla městem nevyrovnatelné krásy a velikosti, a ti, kdo v pozdějších časech vzpomínali jejího stavu v době Karlově, vyslovovali se, že ani Norimberk, ani Vídeň, ani Vratislav, ba ani jasný Kolín nad Rýnem nemohly se s ní srovnávat, a byli v pochybnostech, zda by Benátky, sličná Florencie nebo věčný Řím nebo kterékoliv město pod sluncem srovnání s ní snesly.

Nic nebylo Karlovi obtížno k vykonání, čím by povznesl a okrášlil Prahu. Čas rytířské kultury už minul, hlásí se vlivy nové, ne již prostředkované Německem, nýbrž přímo vycházející ze zdrojů vzdělanosti gotické, Francie a Itálie. Styky ty nebyly nové, již v druhé polovině století 13. působila v Čechách řada Vlachů, kteří byli zaměstnáni v kanceláři královské jako vynikající stylisté nebo učili umění skládati listiny na školách a přinášeli do Prahy myšlenky slunné jejich vlasti, a za Jana Lucemburského bylo navázáno spojení rovnou s Francií. Karel IV. prohloubil ty svazky; jemu neustále tanul na mysli obraz slavného města nad Seinou, v němž byl vychován, odtud bral podněty a vzory ke svým podnikům, a odtud volal pomocníky. Francouzský mrav, duch i vkus pronikaly do všech vrstev, malířství i architektura tvořily nebývalá díla podle příkladů francouzských, názory francouzské docházely ohlasu u nás. Karel sám prošel školou středověké scholastiky a nabyl všestranného vzdělání i zájmu, proto jeho dvůr shromažďuje nejlepší duchy doby, vítá humanisty a vlastence vlašské, kteří přinášejí s sebou víru, že Karel vrátí slávu jejich vlasti, kupí kolem sebe humanisty domácí. Panovník sám je středem, kolem něhož se všechno točí, všechno z něho vychází. Veliká zbožnost vedla jej, že naplnil kostely pražské vzácnými poklady, ostatky slavné pověsti, podivnými památkami, pravými i nepravými, že

shromáždil při nich davy kněží a zařídil neustálé a slavné bohoslužby a modlení, že z Prahy a hradu pražského učinil vrchem naplněnou schránu náboženských milostí a darů, poutní místo, v něž ze všech jeho zemí přiváděla zástupy hluboká a zbožná víra.

A přece ten čas neobyčejné slávy církve a velebnosti císařství, podivuhodného zvelebení duševního i hmotného v království, všeobecného rozvoje a bohatnutí kryl v sobě zárodky hlubokého zvrácení a nesl temné stíny. Zámožnost a svobody duchovenstva i řeholníků uvolňovaly jejich život, sváděly je k pýše, prostopášností, k nelítosti a k zanedbávání úřadů. Vyvrcholením církevní organizace české založením arcibiskupství dostaly se najednou Čechy v bezprostřední spojení s kurií papežskou a takořka náhle pocítily, co bylo bolavou a tíživou stránkou církve. Pověstná fiskální politika kuriální, která z celého světa činila nesmírný zdroj, z něhož se měly řinouti neustálým tokem bohaté příjmy do pokladnice papežské, dolehla na zemi českou plnou tíží a projevila se i v prodávání hodností, úřadů, odpustků, odpuštění vin, hlásajíc takořka veřejně, že u dvora papežského je všechno na prodej. To vše ještě víc rozrušovalo život i mravnost kněžstva, od nejnižšího do nejvyššího, jež tržilo o své úřady a obročí a činilo z úkonů náboženských předměty svatokupectví, žilo ve sporech a hádkách. Zlý příklad těch, kdo se povznášeli vysoko jako uzavřená kasta nad ostatními vrstvami, sváděl laiky k nevázanosti a přenášel v ně mravní zkázu. A když úpadek církve byl dovršen rozkolem z volby dvou papežů, neobyčejné pohoršení vzešlo všem, kdo se hrozili stavu církve a toužili po nápravě v hlavě i údech.

Všechny země západu stály pod tíživým flakem poměrů a všude se ozývalo volání po reformě a po návratu k církvi obrozené ideálem evangelické prostoty a pravdy Kristovy. Ale v Čechách, kde se kvapem a naráz péčí Karlovou vzepjala budova církve nejen se vši skvělostí a podivnou nádherou a okázalostí, nýbrž i se všemi vadami a zlořády, tím tížeji vše doléhalo, že půda byla zdravá a živná jako novina, že zraky lidí nebyly oslepeny návykem dlouhého vývoje a srdce jejich byla prostá a otevřená. A zvláště Praze, kde se hromadila sláva i bída, lesk i úpadek, kde v množství osob duchovních a v plnosti života křičelo zlo doby, bylo takořka předurčeno, aby přijala vedení v mocném proudu náboženskoopravném. Do ní nebyla jen zanesena učená opositice mezi mistry na universitu, kde byla živena francouzskými názory reformními, nýbrž rozrušení a rozbolestněná nálada z hluboké touhy po obnově církve naplnily široké vrstvy zbožného lidu. Ozývají se hlasy zbožných laiků rázu Štítného, kteří se hrozí znemravnělosti doby, odvracejí se od složitých a prázdných ceremonií církevních, ve vznícení mysli touží po přímém styku s bohem a v bibli nacházejí cestu k návratu života církevního k duchu a praksi prvotního křesťanstva. Touhy ty vyvolávali, živili a šířili

nadšení kazatelé, v jejichž očích byl velikolepý zjev Prahy zářivou slupkou pravého Babylonu zkázy, a „ohňová“ jejich slova burcovala svědomí a vedla srdce lidí v nové světy. Konrád Waldhauser i blouznivý asketa Milič z Kroměříže připoutávají k sobě zástupy nábožných křesťanů, mezi nimiž se v rozechvění a zvlnění niter rodí myšlenky, že se naplňují proroctví o zkáze světa a příchodu Antikrista. A císař, muž hluboké pokory a oddané víry, jehož činy vyvěřely z opravdového zápalu pro velikost církve a blaho lidí, musil snést výtku, kterou mu Milič, stoje před ním, předhodil, že sám je veliký Antikrist, původce všeho zlého . . .

Doba krále Václava je pokračováním doby Karlovy, ale v ní rozpor mezi slavnou, až oslepující zevnějškovostí církve i vnitřní rozvráceností a nevysýchající touhou po rozhodné obrodě dosáhl dovršení a propukl ve velikém konfliktu. Leta vlády Václavovy dodala zápalných látek jako horlivá činnost přísných mravokárců, zvláště učeného Matěje z Janova, připravila cestu tomu, jemuž bylo dáno, aby se stal původcem velikého náboženského převratu v Čechách, Mistru Janu Husovi. Král Václav, jenž neudržel na své skrání koruny císařské, nezadržoval vývoje věcí, a bezprostřední jeho styk se stavy nižšími, vladykami a měšťany, z nichž si volil milce, přeloživ sídlo z hradu do Starého města, mimoděk ho vedl k poznávání potřeb živlu českého i lidu prostého. Skutečně s reformními snahami náboženskými šly ruku v ruce snahy národnostní a sociální, vyvolané probouzením českého vědomí národního i útliskem, v němž žil živel český v městech pražských i na universitě. V městech pražských, která víc a víc rozšiřovala svou samosprávu a jednala v otázkách politických vedle stavů vyšších, udržoval se neustále při výhradné moci patriciát, a ten byl nejen většinou německý, zatím co obyvatelstva českého neustále přibývalo, nýbrž bezohledně kořistil z drobného měšťanstva, které bylo zadluženo, sténalo pod tíhou věčných úroků na domech zavázaných, naříkalo pro předražování a lichvu a hlásilo se dlouho marně o účast ve správě městské i o patřičné uplatnění přirozených práv svého jazyka v úřadech městských. Na universitě Němci, soustředěni v národu bavorském, saském a polském, rozhodovali podle své vůle, že docházelo často k rozporům, a ve vyšším duchovenstvu i v klášterích bylo stále mnoho Němců, kteří se stávali obránci dotavadního řádu, cítíce nebezpečnost převratných myšlenek pro své postavení. Nepřízeň Němců samoděk šířila přesvědčení mezi Čechy o naprosté pravdivosti vášnivých veršů Dalimilových, že „spíše se had na ledu zhrěje, nežli Čechu Němec dobře zpřeje“, a jako varovná jistota byla pocífována slova: „Když německý jazyk v Čechách vstane, našeho rodu vše čest ostane.“ A když se Němci pozdvihli k zmaření ideálů, které plnily srdce česká, živelnou silou vypukl boj, rozhodující naráz všechnu při.

Východiskem všeho úsilí českého stala se kaple Betlemská, r. 1391 Janem z Mühlheimu a Křížem kramářem založená pro kázání slova božího českým jazykem, a v ní horliví mravokárci ostře tepali i politický, sociální a hospodářský útlak vrstev vyšších a bohatého kupectva i patriciátu pražského. V kapli té Hus nalezl působiště nejúčinnější a všechny potřeby lidu českého došly v něm zastance nejstálějšího a nejvěrnějšího. Již r. 1401 kázal, když Mišňané vpadli do země: „Čechové jsou bídňější nežli psi a hadi, protože pes hájí lůžko, na němž leží, a had tolikéž; nás však Němci utiskují a zabírají úřady v Čechách a my mlčíme. Čechové v království českém podle zákonů, ano podle zákona božího a podle přirozeného pudu mají býti první v úřadech.“ A Hus to byl, jenž uživ obratně pomocí vlivných přátel nálady krále, přispěl k prvnímu velkému vítězství národa českého na universitě, kde mu byly dekretem kutnohorským dány tři hlasy a Němcům pouze jediný. Němci uraženi se vystěhovali z Prahy nezapomínajíce, že Hus byl příčinou „zkázy“ učení pražského, ale česká Praha byla vděčna milovanému mistru, vidouc v odchodu německých profesorů i žáků prospěch své národnosti. A tak „mistr svatého života“, který dovedl spojití opravné úsilí kruhů učených, dovršené učením anglického reformátora Viklefa, s náladou lidu, kazatelskou činností prodchnutou láskou k bohu i lidem, vznešeností mravní i opravdovostí vnitřní shromažďoval kolem sebe rostoucí a rostoucí davy zbožného lidu městského, bohatého měšťanstva, šlechty a mezi nimi se objevovala sama královna Žofie se svým průvodem. Mezi Husem a veškerou českou Prahou vyvinul se dojemný poměr neobyčejné lásky a srdečnosti, který prošel bez porušení vším protivěním a nejtěžšími zkouškami. Hus vzpomínal Prahy a myslel na ni ve chvílích nejkrušších a Praha nezapomněla mistra, když působení jeho vedlo ke konfliktu s autoritou církve. Hus neodstoupil od poznané pravdy boží, postavil se proti sboru kostnickému, když si přisvojil nejvyšší moc a vážnost v církvi, ujav se úkolu nápravy církve, jako se byl nesklonil před autoritou papeže, a žádal, aby byl poučen o svých bludech z písma, tím učinil ze své pře věc svého svědomí a za to musil zemřít v plamenech kostnických. Ale ani hranice ani klatby koncilu nezalekly Prahy mistrovy, o níž by se mohlo říci, že se také jeho slovy a skutky proměnila takořka v „Jerusalém, bohatý slovem Kristovým a učením spásy“, jako nezalekly národa českého celého, a rozhořčený a smělý protest české šlechty hned v září r. 1415 i shromáždění lidu českého v Praze proti záповědi zatím zavedeného přijímání pod obojí způsobou a osvědčení university roku příštího byly toho první mocné projevy.

Ozvaly se hrozby krvavého vyhubení českého národa, a Čechy i Prahu zachvátilo vzrušení. Všude to vřelo — byly chvíle těžké, chvíle rozpaků a váhání. Ale Praha rozhodla, Praha, v níž byla

započata svatá válka hubením odpovědných protivníků obce a přirozených nepřátel zákona božího, bořením a pálením klášterů i vybitím Němců a konfiskací jejich jmění k ruce obce, a rozhodla sama jediná. Dne 3. dubna r. 1420 vyšel z radnice staroměstské nadšený manifest spolčené obce Starého i Nového města ke všemu národu, oplývající hořem a hořkostí proti církvi římské, že „papež a sbor kostnický, aby věrné vypleli z království již mnohé lsti kovali jsou, a to pro nic pro jiné než pro tu pravdu boží o přijímání těla i krve Kristovy pod obojí způsobou“, a vyzývající všech, aby „rozpomenouce se na udatné otce, staré Čechy, své vlasti milovníky horlivé, postavili se proti tomu zlému, proti kříži ve Vratislavi vyhlášenému.“

Ve velikém zápasu za vysvobození nesmrtelné pravdy zákonu božího a obranu jazyka českého, povznášející se až k vědomé obraně jazyka slovanského, Praze připadl úkol, aby byla první jeho vůdkyní i oporou, aby se nejen ujala politického řízení v hnutí husitském, nýbrž byla i náboženským střediskem, sídlem utrakvistické teologie a její správy. Byla vpravdě nejen „vrchem a hlavou království“, nýbrž i „městem vědění a matkou pravdy“. Před jejími zděmi byly šťastně vybojovány první veliké boje, když císař Zikmund přitáhl s křižáckým vojskem z říše německé, z ní bylo stavěno hlavní jádro vítězných „bojovníků božích“ proti křižákům, z ní plynul hlavní finanční základ dlouholetého válčení, v ní konány sněmy a sjezdy všech stavů království a schůze duchovenstva. V prvních dobách válek stala se skutkem i jistá hegemonie Prahy, která se zmocnila největšího počtu měst v zemi, když se naráz zbavovala nadvlády německých konšelů a projevovala českou i husitskou povahu poddávající se „Bohu a Pražanům“, obsadila i některé hrady královské a zavázala si mnohé šlechtice; ujala se dokonce vykonávání různých práv královských, a vyslovována domnění, že se chce státi „paní všech“, že chce založiti městskou organizaci státní podle vzoru vlášských Benátek. Záměry ty se nevyplnily; vznikly spory mezi stranami náboženskými, mezi umírněnou stranou podobojí, kterou představovalo především panstvo a Staré město pražské s mistry pražskými, a mezi živly radikálními a demokratičtějšími, stranou táboorskou, k níž se přikloňovalo i město Nové a většina měst královských. Obě strany husitské sice formulovaly ve chvíli velikého nebezpečství za obležení Prahy r. 1420 své požadavky ve čtyřech kusech pražských, ale to byl kompromis, který mohl dostačiti jen na čas. Proto jednota obojího města, utvrzená i volbou společných konšelů, v níž se uplatňoval vliv živlů radikálních, vedených knězem Janem Želívským, a v níž správa obcí přešla na tak řečenou „obec velikou“, shromáždění všech sousedů Starého i Nového města, svolávanou zvoněním, neměla pevného trvání, ač i ten nedlouhý čas její dovolil, aby byly provedeny opravy vnitřní, směřující k odstranění sociálních a hospo-

dářských křivd. Obec zrušila věčné úroky na domech městských, dala zastoupení v radě městské i úřadech městských, sama je obsazujíc, drobnému měšťanstvu a řemeslnictvu a zlomila moc rychtáře, úředníka královského, i soudu, čímž pozbyli významu, a rychtář se stal pouhým úředníkem policejním, radě městské podléhajícím. Ale právě zasahání veliké obce do věcí politických a náboženských vedlo k zvášnivění rozepří, a ulice pražské, a zvláště dům radní staroměstský, staly se jevištěm bouří a násilných výtržností. Proto konšelé dali stíti 9. března 1422 vůdce lidu kněze Jana Želívského i devět jeho předních pomocníků z měšťanstva, a když se potom podařilo získati knížete Zikmunda Korybutoviče za vladaře země, mírná strana podobojí pomocí jeho nabyla převahy a výhradného panství ve městě, jehož jednota byla rozloučena. To však způsobilo boje mezi Pražany a Táboři, kteří se dívali na Prahu jako na veliký Babylon, zasluhující zkažení, a sám vůdce jejich Žižka, kdysi zachránce Prahy, po němž bylo nazváno na věčnou paměť místo jeho vítězství Vítkov Žižkovem, obíral se, jak se zdá, těmi myšlenkami v poslední dobu života.

Vracející se nebezpečností výprav křížových nutilo sice strany k smíření a k společné nadšené obraně, v níž vedle obcí polem pracujících Táborů a Sirotků také „stateční páni Pražané mlátili Němce náramně“, jako byly podnikány pospolu jízdy do ciziny, ale protivy se přiosťřovaly, a také v obojím městě pražském, Starém i Novém, docházelo k rozepřím a různicím, které byly na škodu moci a vážnosti hlavního města ve věcech zemských. Spory ty vycházely jednak z různých zájmů hospodářských, jednak vznikala nedorozumění v obecných záležitostech země i v poměru k jiným stranám, a toho byly příčiny v rozdílech náboženských. V Novém městě působil v duchu svého předchůdce Jana Želívského vášnivý kazatel kostela P. Marie Sněžné kněz Jakub Vlk, a jemu připadlo vedení odporu Novoměstských proti jednotě panské, zřízené ku podpoře moci správce zemského, tehdy zvoleného, a k hájení pokoje v zemi, takže Nové město neupustilo od spolku s Táboři a Sirotky, kteří překáželi vyjednávání se sborem v Basileji i s císařem Zikmundem, kdežto Staroměstští přistoupili k jednotě panské. Tehdy došlo k zjevné válce obou měst, která už několikráte byla strojena, ale Staroměstským, zeslbeným pomocí panskou se podařilo vskočiti do města Nového a zvítěziti; při tom byla vybita radnice novoměstská a Staroměstští nejen vybrali pokladnici obecní, nýbrž zničili i privilegia města, o něž bylo během dob tolik žárlivosti a sporů. Nové město, postavené pod moc města Starého, aby jím vládlo do budoucího krále, nemohlo už přispěti k pomoci straně přátelské, bratrstvům polním, která vypověděla válku jednotě, a strana radikální, připravena o dobrého pomocníka, podlehla v bitvě u Lipan 30. května 1434. Strany mírné dokončily jednání se sborem basilejským i s králem Zik-

mundem, a když byla vyhlášena kompaktata na sněmu jihlavském, povolující čtyři články pražské, ač s mnohými výhradami, Zikmund, přijat za krále, vjel do Prahy.

Ale upokojení země bylo jen krátké, a když král nedržel slova daného, nastal odboj proti němu, zvláště Jana Roháče z Dubé na Sionu, jehož Zikmund dobyl a zajatce s vůdcem jejich dal pověsiti na veliké trojposchodové šibenici na rynku staroměstském. Ale z toho skutku vzrostlo povstání, které se neuklidnilo ani po brzké smrti Zikmundově a vedlo za nedlouhého panování zetě jeho Albrechta Rakouského k volbě protikrále polského i k novým bojům a zmatkům.

V.

Války husitské byly dobou veliké české slávy válečné; nejenže všechny výpravy křížové podlehly síle nadšení českého, obracející se nakonec na útek dříve, nežli vojenský lid husitský spatřily, nýbrž obce polní roznášely čest jména českého po zemích sousedních. Neobyčejnou položku vkládal tehdy český národ v dějiny světové, nelekaje se obětí ani největších zkoušek, až dosáhl, co Husovi bylo odepřeno, že koncil v Basileji uznal Čechy rovnou stranou ve sporu, který měl býti rozhodnut soudcem nejvyšším, Písmem a praxí prvotní církve. Bylo to neobyčejné vítězství mravní, ale bylo Čechy vykoupeno tak těžce, že se v zemi projevily účinky smutné a zhoubné. Stát český byl v základech otřesen, zárodky náboženské a politické svobody, jež se ujímaly, v divoké bouři byly zničeny a v Čechách nastalo vysílení hmotné i duševní, z kterého po dlouhou dobu nebylo možno se vzpamatovati. Tak bylo i v Praze, kde válka zanechala z nádherných kostelů a klášterů smutné sutiny, kde Malá Strana r. 1420 zpuštěná po kolik let zůstala liduprázdnou a starobylý Vyšehrad navždy rozbořen, kde trvaly stálé hádky náboženské a ozývaly se spory ve stranách měšťanů, kde vysoké učení pozbylo bývalého významu a obchod a styk s cizinou pohynul. Ovšem na druhé straně vzešly zase městu prospěchy, neboť měšťanstvo nabylo veskrze jednolitosti národní, obce městské zbohatly konfiskovanými statky kněžskými a některými zadrženými důchody královskými a samospráva městská byla zesílena a utvrzena. A třeba se prvotní převaha Prahy v zemi časem byla zeslabila, vyšla města pražská, a zvláště Staré město pražské, z dlouhých válek čestně, s vůdcím postavením ve stavu městském, který se povzněl za důležitého politického činitele v zemi vedle pánů a rytířů. Pražanům vždy zůstávalo vážné slovo na sněmích a v poselstvích, jim příslušelo zastupovati všechen stav městský, jejich radnice bývala místem rozličných porad sněmů a schůzí, z měšťanů staroměstských byl volen podkomoří, královský ministr pro věci městské,

a panovník, vjížděje do města po přijetí za krále, byl povinen před branou městskou přísahati, že bude šetřiti jeho výsad. Není proto divu, že se Staroměstským podařilo domnělými právy starého původu, tak řečenými právy Soběslavskými, přisvojiti si svobody, které jim vlastně nikdy předtím nenáležely, a že se Nové město snažilo, aby se jim aspoň připodobnilo.

I ve zmatcích dlouhého bezvládí, které nastalo po smrti Albrechta, zetě a nástupce Zikmundova, za nedospělosti syna jeho Ladislava Pohrobka, projevil se zase význam hlavního města, třeba Praha jsouc pod mocí nejvyššího purkrabí Menharta z Hradce, nesla po 11 let těžkou vládu vlažných mezi utrakvisty a nemohla projevit vlastního přesvědčení. Nedbáním platného řádu zůstávali neustále v úřadu purkmistrovském na Starém městě Pešík z Kunvaldu a na Novém městě Pavel Dětrichovic a provozovali násilné panství spoutávající moc obcí velikých; ale Praha shromažďuje všechny stavy zemské k sjezdům a svolává je k sněmům a v ní se schází duchovenstvo stran k poradám i hádáním. Šlo především o uznání kompaktát papežem a o potvrzení voleného arcibiskupa Jana Rokycany v Římě, a z těch důvodů došlo konečně k soustředění náboženských stran a k sjednocení národa jednak smírem strany Rokycanovy s mírnou stranou Jana z Příbramě, jednak slavným odsouzením učení táborského na sněmu v Praze r. 1444. Janu Ptáčkovi z Pirkštejna připadla zásluha těch úspěchů a dílo, jeho smrtí přerušené, upevnil a dovršil Jiří z Poděbrad, jenž dobyv Prahy proti katolíkům a nespolehlivým z husitů r. 1448 takorba bez boje, byl přijat s velikou radostí Pražanů a nadán jako správce země všemi právy královskými, nazýváje se správcem a ředitelem měst pražských nebo správcem všech obcí k pravdě boží příchylných a zvláště měst pražských. Držení hlavního města dodávalo mu mravní i hmotné podpory, že mohl utvrditi řádnou moc v zemi a provésti jednotu národní, která vracela v srdce všech smysl pro společné potřeby a povinnosti.

Praha oživila v té době „velikého upokojení“, vzpamatovávala se a vracelo se její prospívání v řemeslech i obchodu, který znova s cizinou byl navazován. Praha znala, čím je povinna požehnané ruce správce země, a když po krátkém kralování Ladislava Pohrobka, jenž se sotva na čtyři roky dostal na trůn český, vyvstala znova otázka zvolení krále, nebylo pro ni rozhodování ani váhání. Nic zřetelněji necharakterisuje tehdejšího významu Prahy nad událost, že v radnici staroměstské 2. března r. 1458 byla vykonána podivuhodná volba, při níž s radostí nebývalou bylo zpíváno ode všeho lidu „Svatý Václave“ a při níž „mnozí jsou plakali pro radost, že milý bůh vysvobodil je z toho, že jsou vyšli z moci německých králů, kteříž jsou myslili zle učiniti lidu českému, a zvláště těm, kteříž se přidrží čtení svatého“.

Král Jiří přistoupil ku vládě s pevným programem napravit

škody z dob minulých obnovením jednoty českého státu a zvýšením jeho politického významu, zesílením moci královské i dosažením potvrzení kompaktát od papeže. Ve snahách těch proti vnějším i vnitřním nepřítelům opíral se o nižší šlechtu a o stav městský, a zvláště města pražská byla mu věrnou a mocnou oporou v novém rozkvětu a zámožnosti. Mezi Prahou, která milovanému králi poskytlá příbytek ve svém středu, ne na hradě, nýbrž v srdci města, ve dvoře králově, a mezi králem vyvinul se srdečný poměr vzájemné úcty a oddanosti. Král odměňoval se milostí Pražanům, a působí zvláštním dojmem upřímnosti a je v těch slovech vděk a uznání veliké obětavosti, jestliže mluví o Starém městě, jehož přednosti vypočítává, že „mnohých mučeničků krev je okrašluje a krále i království od nepřátel obhajuje a brání“, a jestliže i Nové město velebí, že je „proslavenou ozdobou důstojenství královského, že má ve všem rovno býti městu Starému, poněvadž se společně s ním stkví nejvzácnější hodností sídelního a hlavního města, poněvadž před jinými městy zvláštním osudem jako práh nebo základ jménem Prahy se vyznamenává“. A za té přízně milovaného krále z ryzí krve české byla Praha nejen nadána politickou váhou, nýbrž zářila jako výraz českosti a národní české samostatnosti i samostačitelnosti. Měšťanstvo pražské, sjednocené českým jazykem a českým náboženstvím, stálo příkladem v horlivosti a věrnosti za pravdu čtení svatého a obranu vlasti, český jazyk všude ovládl, vyvinuté české právo jeho bylo zdrojem poučení a právního řádu ve většině měst českých, Praha, ozdobená velkolepými výtvary českého umění, vydávala nové květy českého ducha a myšlení; z ní z posluchačů mistra Rokycany, který, byť nepotvrzen církví, zaujal stolec arcibiskupský, představuje jednotnost české víry, poučených spisy Petra Chelčického, vyšel hlavní pramen k založení Jednoty bratří českých, jež se oddělila od církve katolické, a nespokojena s výsledky husitství, chtěla žít daleko od hříchu a násilí ve zbožnosti a lásce, v ní v družině spisovatelské, kolem krále seskupené, dařilo se písemnictví a probouzela se vzdělanost humanistická, která došla později nejhrošlivějšího pěstování. Praha se zvelebovala, obce stavěly znovu radní domy způsobem nádherným, obnovovaly se kostely, obyvatelstva přibývalo, město bohatlo, universita nabyla trochu aspoň čilosti a probírala se z úpadku, a Aeneas Sylvius, který viděl Prahu, přes nepřízeň, chovanou v srdci, musil vyznati, že Praha není „ani menší, ani méně vznešená než etruská Florencie“. A v té době na kostele Týnském, tehdy dostavěném, do štítu byl vsazen zlatý kalich a socha krále Jiřího se vztaženým mečem, jako na obranu víry i přední její záštítu, Prahy, a pod zářivým symbolem skvělo se heslo, vyslovující víc než naději, hluboce cítěnou jistotu, že „Pravda zvíťazí.“

Moc měst pražských, vzavši posilu za šťastné doby krále Jiřího, uplatňovala se plnou měrou za jeho nástupce Vladislava z rodu Jagelovců, jenž byl vybrán, aby zabezpečil slávu jazyka slovan-ského. Sice neprosadili Pražané, aby sněm k volení krále byl položen do jejich města na radnici staroměstskou, ale dosáhli výslovného rozhodnutí, že právo k tomu jim náleží. A opírajíce se o práva a výsady, uznané znovu panovníkem, který se pronáší, že Staré město je „prvořiní oud těla, čest hojná slavného království, kněžna stkvoucí, královská paní a stolice nejvyšší královské velebnosti“, a který Nové město nazývá jasnou okrasou země, mohli se odvážiti odporu proti králi, když počal straniti katolíkům a nejvlastnějším z utrakvistů. Tito pomocí dvora dostali se k řízení měst, ale měšťanstvo jen nedlouhou dobu snášelo jejich libovůli a útisk. Obce počaly se bouřiti, neboť katolictví se nebezpečně rozmáhalo, a když menšina katolická s úřady městskými dokonce se chystala k spiknutí, nastal najednou dne 24. září 1483 mocný výbuch ve všech třech městech pražských, v němž ozbrojený lid vrhl se na domy radní, vybil je, některé z konšelů protivných utloukl namístě a jiné soudem popravil, kláštery vydrancoval, mnichy rozehnal a docela hrad královský obsadil. Obecní starší ujali se správy obcí, a Vladislav, nemaje prostředků k potrestání činu, nemohl nežli uznati nový stav věcí. Bylo to vlastně pokoření a tím bylo položeno nepřátelství mezi obce pražské a krále, který nejsa jist životem v obydlí uvnitř města, v starém dvoře králově, přestěhoval se v hrad, kde mu stavitel Beneš Lounský přestavěl palác výborným dílem. Od té doby Praha nabyla samostatnosti proti moci královské takřka úplné a obce veliké ujaly se řízení měst téměř svobodně.

Ale za to nastal městům pražským jiný zápas se stavy vyššími, pány a rytíři, kteří sice doráželi na oslabení práv královských, ale zároveň se znepokojovali pro vzrůst moci měst a pomýšleli na její zničení. Spory náboženské byly jakž takž tehdy vyrovnány, proto se strany s plnou vášnivostí pustily do nesvárů politických. Byl podniknut útok na práva stavu městského k prohlášení jeho za stav nesvobodný, k účasti ve věcech veřejných neoprávněný, ale města pražská v čele spolku všech královských měst postavila se na obranu, hájíce houževnatě a obětavě společných svobod politických i vymožeností soukromých a mstíce se krvavými soudy na protivnících i na těch, kdo odpadli. Byl to boj těžký, neboť král se spojil se šlechtou, nepozoruje, že sám sobě ubližuje, že se o přirozenou oporu připravuje, ale síly měst nebylo přece možno zlomiti. Více než třicet let snášela především Praha tíhu bojů, a když r. 1517 již za nového krále došlo k vyrovnání smlouvou svatováclavskou, vyšla z nich neotřesená v ústavních výsadách, zvláště když r. 1514 vymohla si na králi, zavděčivši se mu pomocí vojenskou do Uher, aby si v nepřítomnosti jeho mohly obce

samy voliti radu městskou bez jeho vlivu. Bylo sice nutno učiniti některé ústupky, zvláště se města vzdala výhradného práva vařiti pivo a nenaléhala, aby úřad podkomořský, zatím obsazovaný osobami šlechtickými, byl vrácen do rukou měšťanských. A města pražská poznavše cenu jednoty a svornosti nerušené vzájemnou žárlivostí a závistí vytvořila po nezdařených pokusech r. 1504—1509, v nichž některé třídy Novoměstských byly původci zmaru, r. 1518 pevný celek spojením Starého a Nového města se společnými konšely, důchody, výsadami i cechy a zbořila dělicí je zdi i zasypala dotavadní příkopy. Rozporů a nechtů mezi obojím městem, které se tolikrát v minulosti rušivě projevíly, mělo býti zapomenuto a navždy měly býti znemožněny.

Ale mocnou stavbu počaly zanedlouho rozhlašovati rozepré náboženské, které přijaly nové vznícení přinesením učení Luthe-rova z Německa, a kryly i zájmy sobecké, jako probouzely staro-dávné rozdíly obojího města. Války husitské vyřídily otázky ná-rodnostní, jako dopomohly k jakés takés úpravě rozporů sociálních, ale hlavní otázka náboženská zůstávala stále otevřenou a bolavou. Čechové se pokládali za pravé syny církve, již nechťeli rozrušit, nýbrž obnoviti, ale církev odpovídala hanou kacířství, a i když, upouštějíce od programu původního, spokojovali se nepatrnými požadavky ve smyslu kompaktát, kurie odmítala každé jednání, vyzdvihnuvši zase svou moc nad autoritu koncilu, neuznávala zá-vaznosti usnesení sboru církevního, nýbrž žádala bezpodmínečné podrobení Čechů. Postavení Čechů bylo liché: od církve nechťeli ustoupiti a církví byli zamítáni, slavné minulosti nemohli zapřítí a církve nemohli přesvědčiti. Není proto divu, že vítali mnozí s radostí nové učení smělého Augustiniána, který se přihlásiv k „svatému“ mistru Husovi zdál se jim takořka vykonavatelem jeho závěti, a není divu, že se v Praze nejdříve objevili a rostli jeho stoupenci. Vítali nauku Lutherovu jako vysvobození z těžké nejistoty a věřili, že jim bude dán základ k obrodě a k osamo-statnění církve české na základě evangelia. Nebyli si ani dosti vě-domi dalekosáhlého významu věrouky Lutherovy, je přibližoval k učení jeho společný kalich a odpor k Římu a vždy kladli pře-devším váhu na stránku mravní, pokládajíce se pravými podobojími v duchu Husově. Reformace německá ujímala se tedy v Čechách uzpůsobena českým duchem a českým myšlením, ale i tak při-vrženci její mezi horlivými utrakvisty, kteří jsou nyní právem na-zýváni ne luterány, nýbrž novoutrakvisty, naráželi na nepřátelství a odpor vlašných mezi podobojími, na krok jen vzdálených od splynutí s církví katolickou a trpících mravním rozvratem skomí-rající strany. Ty dvě strany vyvstaly v Praze a postavily se proti sobě, v čele staroutrakvistů Jan Pašek z Vratu, dříve kancléř staro-městský a tehdy primas spolčené obce, o jejíž jednotu se hlavně přičinil, a ten se pod záminkou ochrany starého náboženství mstil

vypovídáním z města a konfiskacemi protivníkům, Janem Hlavsou z Liboslavě vedeným. Král Ludvík, ač poznal nevinu pronásledovaných, kteří byli krivě obviněni z úkladu proti vyznavačům starého náboženství, nebyl s to, aby způsobil nápravu, a Pašek vydav s administrátorem kněžstva strany podobojí nepoctivým Havlem Caherou články ve věcech náboženství, na něž každý měšťan musil přísahati, vládl svémocně až do nového krále a také jemu odpíral. Proto král Ferdinand z rodu Habsburského se rozhodl ráznou rukou rozřešiti spory a nedlouho po počátku vlády učinil konec vášnivým bojům a bouřkám – měšťan pražský Bartoš řečený Písař, stoupenec Hlavsov, vypsal jejich dějiny – kteréž zmítaly Prahou v letech 1522–1528; roztrhl jednotu Starého a Nového města pražského, před desíti lety s nadějí a radostmi měšťanstvem uzavřenou, a dosadil, Paška vypustiv, nové konšely kterým nařídil vypuzené stoupence Hlavsovy zase do města přijmouti. A když Pašek chtěl bouřiti obec proti tomu, vypověděl ho a s ním i Havla Caheru.

Ale Ferdinand I., jenž byl panovník velice bystrý a záhy prohlédl situaci v zemi, užil příležitosti, aby zeslabil mocnou baštu ve středu země, ve kteréž neustále vřelo. Měšťanstvo samo mu skutek ulehčilo, neboť když mimo nadání přijel do Nového města, aby zase jmenoval samostatnou radu městskou, Novoměstští vítali ho radostným zpěvem a dožadovali se zastavení všech dotavadních těžkostí i ochrany práv a výsad města, v nichž asi při jednotě trpěli přece ujmu. A tak se král mohl osmělit bez jakýchkoliv účinků k zapovězení shromažďování obce veliké bez výslovného povolení královského, čímž měl býti zamezen vliv náhlého vzplanutí myslí davu na politiku a správu města, a vůbec se počal ujímatí znenáhla nad městy starých práv královských, jež si byla v bouřích husitských a později přisvojila.

Opatření Ferdinandova v městech pražských vyplynula z cílevědomé snahy po utužení moci královské vůči stavům českým. Panovník byl muž pevné vůle, který věděl, co chce, a ač s jeho úsilím byla jistě od počátku spojena myšlenka sjednocení země u víře a navrácení jejího v lůno církve katolické, nedal se strhnouti k nerozvážnostem, nýbrž postavil se důsledně na půdu zákonných ustanovení českých. Ale tvrdá ruka králova způsobila záhy nespokojenost stavů a náboženské sympatie k souvěrcům v Německu, kdež zápasili o svá práva, způsobily rozhodnutí u valné většiny měst českých, že se vzbouřila strhnuvše i velkou část šlechty pod obojí r. 1547 proti králi. Praha se postavila v čelo revoluce, tehdy obce veliké ujaly se zase řízení věcí, pražská města vešla v jednotu, ale povstání nebylo tak připraveno, aby mělo záruku úspěchu. Vítězstvím u Mühlberka nad protestantským kurfirstem saským zvítězil Ferdinand také nad českým odbojem. Šlechta se poddala a král jí přijal na milost, ale obrátil hněv především proti českým bra-

trůn, kteří se tehdy po prvé brali do exilu, a proti městům, z nichž zejména Praha měla zakusiti plnou míru trestů. Král postihl nebezpečností, jež mu stále hrozilo z měst, kde obyvatelstvo přece ze všech stavů nejvíce myslilo na věc společnou a lpělo upřímně na svých právech politických a náboženských, a kde za rozsáhlé samosprávy hrozila mu silná moc vojenská, činíc z každého města tvrdostí hradeb mocnou pevnost a z Prahy nejsilnější jednotku vojenskou. Proto připravil města pražská o jejich statky, zrušil privilegia a později jen některá navrátil, nařídil vydání zbraní a uložil těžké pokuty peněžité. Tak byla podlomena finanční i vojenská síla Prahy, ale větší ještě pohromou pro postavení stavu městského bylo zúžení autonomie městské, které bylo současně provedeno. Od roku 1547 v městech pražských jako v jiných českých městech královských vládla místo svobodných obcí vůle krále, která poznenáhlu víc a více uplatňovala nároky panovníka jako na jeho komoru, jako na jeho bezprostřední poddané. Samospráva měst pražských, soudní i politická, byla postavena pod dozor královských rychtářů z měšťanstva králem jmenovaných a královských hejtmánů ze šlechty vybíraných jako na znamení podřízenosti stavu městského, a instrukce jejich spíš neurčitostí a volností než přesnými ustanoveními ponechávala zasahání jejich ve všechen život městský a tím i libovůli a systému protekčnímu i intervenčnímu plný průchod. Dozor těchto úředníků králi oddaných znemožňoval odtud svobodnější hnutí ve městě a uplatňoval se při obsazování úřadů městských, bera zřetel na osoby spolehlivé, ve víře vlašné a panovníku věrné. V soudnictví provedeno obmezení ještě tím, že města pražská jako všechna města česká byla podřízena královskému soudu nad apelacemi na hradě pražském, jakožto nejvyšší instancí soudní. Tak Praha pozbyla většiny svobod, jichž si byla dobyla za časů husitských, a díl dvou osob stavu městského a obou příslušníků měšťanstva pražského mezi čtyřmi osobami popravenými v pokutu projevoval míru viny i hrozil tíhou trestů, které stihnou města a především jejich hlavu Prahu, odváží-li se kdy nového zpronevěření svému pánu. Stavové vyšší zcela opustili své spojení a s tichou radostí sledovali, jak král v těle národa hubí zdravý a silný úd.

VI.

S dynastií habsburskou, která se dostala na trůn český, svobodnou volbou Ferdinanda I. r. 1526 za krále, přineseno bylo do Čech nové reformní a bojovné katolictví, vyrostlé ve Španělsku a Itálii. Ale Ferdinand, ač byl neobyčejně vroucího náboženství, zkušeností zmírnil horlivost, v níž byl vychován, a varoval se všeho, čím by zjevně provokoval stavy, staraje se, aby především upevnil vládu, jejíž autorita byla za posledních králů otřesena. Kompaktata učinil

základem politiky náboženské, a na tom stanovisku ničeho nezměnil ani po vítězství nad vzpourou českou r. 1547, avšak tehdy se chopil důraznějšího provádění zákonů, a uznáváje pouze katolíky a pravé podobojí za oprávněná náboženství země, vystupoval horlivěji proti novotám a násilně – z důvodů politických – zvláště proti Jednotě bratří českých. Postup takový byl vítán menšinou katolickou v zemi, která okřívala již při prvním zavanutí příznivějšího vzduchu a sílila v neústupnosti, hotovíc se poznenáhlu k zápasu. Náboženské poměry v Čechách se tím přiostrhovaly a napětí stupňovalo, zvláště když se zatím vyvíjela konstelace ostatních států evropských podle příslušnosti náboženské a kulturní. Dva světy stály proti sobě, duch katolické a renaissanční Itálie a domýšlivého Španělska a protestantský duch německý, a v jejich střetnutí se odehrál potom veliký boj, vrcholící v strašlivé dlouholeté válce, k níž z Prahy bylo dáno rozhodné znamení a v níž českému národu bylo způsobeno utrpení největší.

Ferdinand nezůstal při politice útlaku začaté po roku 1547 a úspěchy protestantů německých i znepokojení mezi evangelíky v Sasku pro pronásledování v Čechách přiměly ho, že změnil taktiku a vrátil se k mírnosti první doby svého panování. Ale výboj katolický nebyl opuštěn, nýbrž v jiný směr převeden, a Praha se stala v první řadě jeho cílem. Roku 1556 byla založena v Praze kolej jezuitská, roku 1561 bylo obnoveno pražské arcibiskupství od husitských válek neobsazované a ustanovování členů konsistoře podobojí, které náležela správa církve kališnické, bylo prohlášeno právem královským. A roku 1564 působením krále, který věřil, že tím způsobem postavena bude hráz šíření novot náboženských v zemi i uskuteční se smíření Čechů s Římem, bylo vydáno papežem povolení podávati pod obojí způsobou laikům, kteří by si toho přáli. Ale koncese, ke které se Řím odhodlal donucen okolnostmi, přišla v době, kdy už bylo pozdě. I mezi staroutrakvisty a církví katolickou byly rozdíly větší, než se byl kdo domníval, mezi Římem a novoutrakvisty byly rozpory nepřeklenutelné. Novoty protestantské šířily se zemí i Prahou nezadržitelným krokem, každé snahy o jeho zadržení se ukázaly bezmocny a živily naopak v církvích českých, novoutrakvistů i bratří, touhu po náboženské svobodě a probouzely smysl pro postup společný.

Vývoj v tom směru postupoval za vlády syna Ferdinandova, Maximiliána, v nějž byly od evangelíků skládány veliké naděje, poněvadž se o něm vědělo, že není věřícím katolíkem. Ale král byl příliš vázán vlivem legáta papežského a vyslance španělského, představitelů myšlenky protireformační, nežli aby mohl povolití svobody, proti nimž se horlivě stavěli také katolíci čeští; odmítl i potvrditi konfesi českou, když se na ní shodli na sněmu roku 1575 novoutrakvisté s českými bratry, slučující smírné luterství s někte-

rými zásadami bratrskými a husitskými, a kladouce důraz na český původ svého vyznání, a dal jen čestné slovo stavům, že jim nebude v náboženství činiti překážek a dovolil jim voliti si defensory k ochraně náboženství. V Praze byla konána v ten čas mnohá jednání, ale města pražská sama stojíce pod bezprostředním vlivem konsistoře podobojí, staroutrakvistické, nemohla projevití plně pravého smýšlení, zvláště když král vylučoval je z výhod náboženských, prohlašuje, že svobody dány pouze stavům, ne také městům královským, jež jsou příslušenstvím jeho komory.

Ta nesvoboda tím tížeji byla v Praze pocífována, když po 11leté vládě Maximiliána nastoupil na trůn jeho bratr Rudolf, ve španělském duchu vychovaný, za něhož víc než působením jeho, účinkem jeho okolí, katolictví pozvedalo výš a výše hlavu jak v zemi, tak zvláště v Praze. Při dvoře Rudolfově, téměř neustále na hradě pražském přebývajícím, sídlil v Praze skoro půl století papežský nuncius a legát španělský, kteří se přičiňovali o posílení bojovnosti katolické menšiny a horlivou propagandou zpevňovali víru ve šlechtě i v osobách na dvoře závislých. Katolická šlechta, mezi níž se vyskytují osoby ke katolickému náboženství nově získané, naplňuje se víc a víc duchem nesnášlivosti a bezohledného programu protireformačního, a obratné návody jejich rádců, především vášní naplněných jezuitů, sňatky s cizinkami i styky s kulturou španělskovlašskou zesilují jejich nechuť ke kacírství až v nenávisť. Katolíků je v zemi všeho všudy asi 10⁰/₀, ale katolické šlechtě dána byla v ruce skoro výhradně všechna vláda a moc ve správě zemské, v nejvyšších úřadech i rozhodný vliv v záležitostech státních, a odtud vycházely mocná přízeň i podpora všeho snažení po povznesení náboženství pod jednou. V městech pražských mezi měšťanstvem mohlo býti nejvýš 2000 katolíků, tedy menšina zcela nepatrná, také staroutrakvistů, od strany pod jednou už takořka neodlišených, bylo málo, ale většina, novoutrakvisté i bratří čeští, kteří přes opakující se časem mandáty proti Pikartům i v Praze konali bohoslužby v některých domech, buď nebyla s to nebo se neosmělovala rozhodněji vystupovati. Snad v tom byl i úmysl, a jistě pochopitelný, že se města pražská s ostatními městy královskými především snažila o získání výhod a svobod politických a prospěchů hmotných, aby byl polepšen pokleslý jejich význam ve věcech veřejných. Skutečně se jim podařilo využití slabosti panovníka i stálých jeho potřeb finančních, že se domohla roku 1579 uzákonění svodu městského práva, zpracovaného kancléřem staroměstským M. Pavlem Kristianem z Koldína; tím byla získána zpět některá část bývalé samosprávy, zase uznána výhradnost soudů městských nad měšťany a také pravomoc rychtářů a hejtmanů královských byla poněkud omezena. Mimo to některé statky a důchody i právo patronátní městům byly potvrzeny, a roku 1577 král Rudolf propůjčil opět

Pražanům i jiným městům stavu třetího užívajícím polovici všech odúmrtí na obecné dobré. Města pražská a jejich měšťanstvo obdržela ještě povolení kupovati statky svobodné a vkládati je do desk zemských; a snad by ještě více byla nabyta, kdyby stavové vyšší nebyli činili překážky. Tehdy i k Hradčanům, dotud městu poddanskému, k nejvyššímu purkrabství náležitěmu, naklonila se milost králova a povýšila je na město královské (r. 1598).

V měšťanstvu se vzráhaly ovšem rozmišky z rozdílu náboženského i nedůvěra stupňovaná až v obavy před násilnými činy, a již tehdy byla cítěna hluboká propast mezi aristokratickou a katolickou společností hradskou a smýšlením českého lidu dole ve městech. Jestliže však tehdy ještě trvala jakás náklonnost k panovníkovi, jenž jsa srdce slabého a povahy nepevné spíš prospěl obcím pražským nežli uškodil, ztratila se, když Rudolf v duševní chorobě, která se u něho roku 1600 ponejprv projevila, pod nátlakem katolických rádců zahájil nový směr v politice náboženské. Tehdy katolíci zbavivše se posledních protivníků z úřadů zemských působili k tomu, aby ve městech bylo pollačeno kacírství. Vyšel mandát proti Pikartům, t. j. proti českým bratřím, roku 1602 a v úřady městské dosazování spolehliví mužové náboženství katolického nebo z mírných kališníků, kteří byli ochotnými nástroji v rukou kruhů dvorských. Vášně vzrůstaly a mezi různověrci téhož národa zpřetrhávala se poslední pojitka, která by snad mohla umožniti soužití. Katolíci nabývali mysli i odvahy a bezohlednosti a vítězný jejich postup v obnově katolického náboženství v zemi nedovedl zastaviti ani slavný majestát císaře Rudolfa ze dne 9. července 1609, jehož dosáhli hrozbou stavové podobojí za velikého vzrušení v Praze, vedeni vynikajícím vůdcem v osobě českého bratra Václava Budovce z Budova a těžíce ze sporů mezi Rudolfem a bratrem jeho Matyášem o nástupnictví. Jím se dostávalo konečně stavům zákonného podkladu k jejich vyznání schválením české konfese z roku 1575 a zároveň jim bylo dáno právo osazovati konsistoř i spravovati universitu a voliti si defensory pro ochranu náboženství. Ač se současně stavové obojího vyznání usnesli na tak zvaném Porovnání, jímž mělo býti zamezeno porušování majestátu, katolíci rušili brzy bezohledně svobodu náboženskou v Čechách zaručenou, strojíce se, jak by zrušení její přivodili. Již roku 1611 se zdálo, že se k tomu schyluje příležitost válkou, a vpád pasovského lidu byl za tím účelem do Prahy zaměřen, ale naděje katolíků byly zklamány slabostí císaře, ač vyřízení sporů bylo odloženo jen na několik málo let.

Židek, píše kdysi „Správořnu“, v níž dával rady králi Jiřímu, pověděl, že „Praha jest jako moře, ježto chce, aby z ní hojně řeky tekly a do ní také“. V době prvních Habsburků se zdálo, že se Praha vrátí navázáním styků s cizinou k někdejšímu tomu slavnému významu doby Karlovy, neboť do ní plynuly vlivy ro-

mánské, španělské a vlašské renaissance, které přinášely podmínky nového rozvoje. Král sám byl tu příčinou a vzorem, a vlašský sloh, jehož první sledy se předtím jen ojediněle a nepatrně objevují, jeho přičiněním se stává slohem vládnoucím, a staví v něm nejen král, nýbrž i šlechta a měšťanstvo. Roku 1534 byla zahájena králem Ferdinandem stavba letohrádku Belvedere, a když roku 1541 neobyčejný oheň zničil hrad, Hradčany i velkou část Malé Strany, byla podnikána rozsáhlá stavení po dlouhá léta se táhnoucí na hradě a vznikající nové město pod ním nabývalo renesančního rázu. Ale i v Staré a Nové město přechází tehdy stavební ruch, který volá do Prahy cizí mistry, umělce i řemeslníky. Život nabývá plnosti a intensity, bohatství se rozmáhá, luxu přibývá a záliba v okázalejší nádheře a lesku jeví se ve výstavbě domů i v zařízení domácnosti šlechty i měšťanů. Do toho všeho zasáhal vliv dvora, který zůstával v Praze, byť i panovník časem a na delší čas z ní vyjížděl, a poněvadž králové čeští byli v té době i císaři německými, vracela se doba, kdy Praha byla politickým a kulturním středem celé střední Evropy. Zvláště Rudolf II. oblíbil si Prahu, „tak veselé a příležitostné spanilé město a v čerstvém zdravém povětří mající položení“, a Praha déle než tři desetiletí byla trvalým sídlem císařským. S císařem, byť z ústředních úřadů některé zůstaly ve Vídni, žil v Praze pestrý a početný dvůr, a při něm vedle Čechů a Němců bylo vydržováno mnoho Vlachů, Španělů i Nizozemců. Přicházeli učenci a umělci, osoby jmen vynikajících, jako astronomové Tycho de Brahe a Kepler, i podvodníci, dobrodruhovité a vojáci ze řemesla, a nejen císař se jimi obklopoval, nýbrž i šlechta zbohatlá z meliorací rozsáhlých venkovských statků plní jimi své mohutné domy nového slohu. Ale v Praze sídlí i stálí diplomatictí zástupci cizích států, německých a italských knížat s průvodci komonstva, v Praze se objevují vyslanectva panovníků až z říše turecké a země moskevské, poskytující městu zajímavou a hlučnou podívanou. Ze všech zemí pod vládou Rudolfovou spojených do Prahy se obraceli všichni, kdo musili jednati ve svých potřebách, a nejdůležitější otázky politiky vnitřní i zahraniční v ní přicházely v úvahy a k řešení. Praha oživila rojem lidí různých národů podivných krojů, zvyků i mravů.

Samo měšťanstvo 60–70.000 města, které mělo asi 4000 domů, bylo zachváčeno jako divokým vírem. Je v něm dosti Němců od doby Ferdinandovy, neboť Luther překlenu hlubokou propast mezi obojím národem, když německý národ „od dávných časův Čechům a Moravanům zlostný a nepříznivý z daru božího s Čechy v přízeň a milost uvedl“. Čechy a Praha je lákaly, zaopatřovaly a živily. Přicházeli chudí za lepším živobytím a bohatli, a ne nadarmo se říkalo, že Praha je špitál veškeré německé říše, jako se říkalo, že mimo ni není blaha. A Němci se dovedli uplatňovati; vnikali v řemesla, a cechy a pomocí jich i v úřady městské, a

jestliže se kdy ozval odpor proti přijímání jejich ve svazek města a cechovní organizace, pomohla jim přímluva nebo rozkaz dvora nebo osoby vzácné. Čechové nedbali ani, jak se národní jednota Prahy ruší, přes platná práva ochotně jednali s nimi na radnicích německy a podporovali je, když po vydání majestátu stavěli si kostely; teprve r. 1615 přijat byl na sněmu stavy jazykový zákon, ale ten nebyl protiněmecký, nýbrž chtěl zabránit jen některým zlořádům a omezit příliv cizinců, a Prahy se dotýkal vedle všeobecných ustanovení tím, že zakazoval Němcům pražským činiti zvláštní obec.

Němci a jiní cizinci přinášeli do Prahy ovšem rozhled a zběhlost v umění a řemeslech, od nich se učili Čechové, řemesla prospívala a obchod vzrostl. Měšťané nabývají snadno značného jmění; u některých z nich až překvapuje bohatství ve statcích nemovitých, penězích hotových, skvostech a zboží všelikém, a svědčí o něm i častá a neobyčejná zadlužení u židů a křesťanů, způsobená touhou po luxu, marnotratností a městskou pýchou. Od cizích příchodců přejímají jejich zvyklosti i obhroublé mravy, nešetří, utrácejí a mají zálibu v pití. Zmalátněli spory, rozechvění křivdami, bojácní i váhaví pro blízkost dvora a jeho úřadů propukávali často nerozumně v hněv, když se napili, a dopouštěli se neprozřetelných skutků. Nikdy nebyla Praha jevištěm tolika kvasů a tanců, radovánek a nezřízených pitek, pouličních rvaček, milostných dobrodružství, soubojů a výtržností, při nichž vystupuje cizí bezuzdná cháska, lehkomyšlní šlechtici, usedlí měšťané i bujná jejich mládež. A nad tím městem neklidným a prudce žijícím, v tichu hradu zvelebovaného v nádherné sídlo žil císař v melancholickém zadumání, miluje hudbu, krásu děl uměleckých, kouzlo žen a těše se z podivnosti věcí vzácných, hromadil neobyčejné sbírky, hádal ve hvězdách a oddával se naději v umění alchymie.

A zatím, co humanističtí básníci píší zvučné latinské verše na oslavu panovníka i Prahy, „zlaté“ sídlem císaře, probudil se v mysli šlechty podobojí plán, aby katoličtí Habsburkové byli zbaveni trůnu českého. Politická moc stavů neobyčejně stoupla za posledních událostí, zvláště když Rudolf byl sesazen a králem přijat bratr jeho Matyáš, který přeložil dvůr navždy do Vídně; ale ta byla stejně vratká jako volnost náboženská, jež byla trnem v oku katolíkům, dokud by dynastie nesmířitelného ducha a cizího smýšlení snahám národa nebyla nahrazena rodem názory se stavy sblíženým. Ukazovaly se nepokryté projevy, kam se vývoj věcí má bráti, a katolická reakce ve městech, zvláště v Praze, kde podobojí v radě sesazování a katolíky vyměňování, kde si královští hejtmané počínali, jakoby jednali s osobami poddanými, a kde pravomoc rychtářů r. 1618 neobyčejně byla rozšířena na úkor samosprávy obecní, dávala tušiti, jak bude, až dojde na stavy vyšší a až nastoupí přijatý dědic trůnu, Ferdinand II.,

který byl už znám příkrým protireformačním postupem v zemích rakouských. Ale v otázce české šlo o více ještě, šlo o zájmy rodu habsburského a tím církve římské v říši německé, kde byly Čechy už posledním katolickým kurfirstvím světským, a tak se stal spor český s Římem a dynastií utkvělou ve Vídni politickou otázkou evropskou, a český národ pozdvihuje meč za svobodu náboženství, vzal na sebe statečně těžké břímě začátku boje, aby buď zvítězil nebo podlehl.

Den 23. května r. 1618, jež Pavel Skála ze Zhoře nazval „počátkem i dveřmi všech našich následujících béd a neřestí“, znamená propuknutí dávno se chystajícího zápasu. Vyhozením místodržících Slavaty a Martinice z okna hradu pražského a dosazením revoluční vlády 30 direktorů Praha najednou upoutala k sobě zraky celé Evropy, do níž vržena jiskra velikého požáru. Události se pak rychle vyvíjely; revoluční vláda v Praze vypsala daně, sbírala vojsko, jesuité byli ze země vypovězeni a statky jejich zkonfiskovány, vyjednávalo se o pomoc zemí vedlejších, upevňovány staré styky i hledání spojenci v cizině. Zanedlouho vítala Praha slavně nového krále „evangelického“ Fridricha Falckého, zanedlouho vzrušovaly ji zprávy o vojenských podnicích a prvních bojích i o jednáních diplomatických. Města pražská všechna tři, Staré i Nové město a Malá Strana, a vedle nich Hradčany i město poddanské Vyšehrad, kapitule vyšehradské náležející, přidala se zjevně k povstání, když byl překonán vliv úředníků královských a osob katolických v radě a první chvíle nejistoty a rozpaků. Vážnost Prahy se zase uplatnila ve vření a vzruchu doby, obce se dohodly v některých otázkách sporných, ale vůdcovství Praze nepřipadlo – v tom je rozdíl a snad osudný od dob husitských – neboť převaha se byla přesunula na stavy vyšší, a ti se ani v čas největšího nebezpečení nepovznesli k vědomí jednoty a pospolitosti a ponížovali stav městský „podle zastaralého k třetímu stavu záští“. Zrada těch, od nichž pomoc byla nejvíce čekána, nejmocnějších činitelů protestantského Německa, Saska a unie, spolku protestantských knížat říšských, a nezdar jednání se státy jinými, vyčerpání finančního základu, jež rozhodoval o kázni a pevnosti žoldnéřského vojska, když se vojna protahovala, byly příčiny podlomení promyšleného povstání – přede zděmi pražskými vzalo konec v osudný den 8. listopadu r. 1620. Praha se snad mohla brániti, byla pevností, jejíž hradby se později kolikrát osvědčily, ale zděšení a zmatek zachvátily měšťanstvo, v němž výchova posledních dob sila rozrušení povah. Vítězové byli vpuštěni do bran a opojení jejich ze snadného vítězství, které je stálo sotva 400 mužů, vybějelo se neslýchanou měrou. Co bylo pácháno ve městě, bylo potvrzením, že se v té nedlouhé bitvě rozhodlo naráz o víc, než o pouhý úspěch vojenský, neboť hrubá soldateska v divokém loupežení činila si v pražských ulicích surový posměch z českého národa.

VII.

Nadšený jásot se rozlehl po všem světě katolickém, když přišly zprávy o snadném vítězství na Bílé hoře, a ve Vídni se hned ozývaly radostné hlasy, volající po úplném vyhubení národa ohavných kacírů a rebelů. Hněv králův nedal se strhnouti neslýchanými radami, ale přesvědčením jeho bylo, jak ho vyučili jesuité, že se „katolický vládce dopouští hříchu, nechá-li kacíře bez trestu, více se hřeší mírností nežli násilností, že svoboda náboženská odporuje vůli boží a snášelivost je příčinou všeho zla“. Proto se odhodlal potrestati provinilé stavy k trvalému znemožnění odboje a nedal si ani ujíti příležitost, aby nepřipravil neobyčejného divadla podle srdce svého, které ukrutností a hrůzou nemělo příkladu. Náčelníci smělého a nebeznadějného odboje byli zatčeni a souzeni a 21. června 1621 na náměstí staroměstském před radnicí proti starému husitskému kostelu týnskému na velikém teatru 27 z nich dokonalo rukou katovou. Mezi nimi bylo 12 měšťanů pražských a pět z měst venkovských, aby byla vzata plná pomsta za díl, který měl stav městský i města pražská v povstání, ale šli na smrt s touž horlivou neohrožeností a pevností jako páni a rytíři s nábožnou písní a modlitbou na rtech, se srdcem veselým a se spravedlivým hněvem proti císaři a rodu jeho. Byl to den českého potupení a ponížení, ale mluví i povznášející stálostí mučedníků u víře, za niž život položili se sebevědomým vzdorem a statečností, odmítající všechny svody a lákání.

V zápětí přišla doba největších pohrom i zkázy na město Prahu i všechnu zemi českou. Za popravami dolehly pokuty peněžité a konfiskace, jimiž byl stížen všechen národ kromě katolíků a těch, kdo víru katolickou přijali, a ty postihly i zchudily obce pražské i ozebračily měšťanstvo. Asi za 100 milionů korun jmění ze země propadlo fisku a bylo rozchváčeno v rukách těch, kdo si zasloužili odměny panovníka za služby nebo měli drzost k zlodějství. Když už nebylo koho trestati, začala se prováděti obnova katolického náboženství; majestát byl zrušen, odvolány i svobody starých podobojích, bohoslužba katolická všude zavedena, universita spojena byla s akademií jesuitskou a byli vypovězeni všichni, kdo se neodřekli svého náboženství a nepřijali aspoň naoko katolictví. Od června 1627 stěhovalo se z Prahy denně 70 až 80 osob, všichni ozebračení, a do r. 1630 odešlo z Prahy do vyhnanství jistě na 2000 měšťanů, mnozí s několika členy rodiny. Tehdy „přátelé od přátel“ — žaluje Komenský — „krevní od krevních, rodičové od dětí, děti od rodičů, bratří a sestry od sebe vespolek v tomto zkušování božím se rozdělili, i manželé nejedni, když ta neb druhá strana kříže toho snést nemohla, rozloučení jsou“, a ti, kdo odcházeli ze země, šli smutně v nejistotu a bídu jako všechny

ty tisíce rodin, které musily opustiti jiné kraje české a odvedly výkvět národa do ciziny. Šli s tichou trpělivostí a odevzdaností, upírajíce mysl v budoucnost, ale srdce nechávajíce doma. Zpívali smutnou pouť:

Krásná je ta řeka,
řeka Vltava,
kde jsou naše domy
i vlast laskavá.

Hezké je to město,
to město Praha,
v kterém bydlí naše
rodina drahá.

Co že nám do řeky,
co nám do města?
Ach, nám vykázána
k vyhnanství cesta.

Není naděje v té písni — naději nesli s sebou jen ti nejhrdinnější, kteří myslíce na návrat, zůstávali pohromadě na blízku hranic a překročovali je při nejmenší příležitosti. Třikrát sílila jejich důvěra, nejprve když r. 1631—1632 po prvních vítězstvích Gustava Adolfa Sasové vpadli do Prahy a obnovili na čas s vracejícími se vyhnanci bohoslužbu evangelickou, o něco později v letech 1633—1634, když bezpečně spoléhali na dorozumění s Valdštejnem a na vyplnění smělých jeho plánů, a naposled r. 1648 v samý předvečer míru vestfálského, když Kónigsmark obratně přepadl Prahu. Ale všechny sny zapadly a tím tížeji dolehlo potomní zklamání na smutné hloučky rozváté strastmi a souženými po nehostině cizině, kde se ztrácely a znenáhla vymíraly.

Zatím v Praze opuštěné a namnoze zkažené domy hynuly, v obyvatelstvu, které zbylo, šířila se bída, hlad, zadluženost, města, na něž dolehla zase moc úředníků královských, zvláště hejtmanů a rychtářů a síla mimořádných opatření, učiněných úřady zeměpanskými — důraznějšího zasažení v samosprávu městskou nebylo zapotřebí, zařízení Ferdinanda I. dostačovala — nemohla se brániti vyssávání kontribucemi, vydržování vojska a lupičství znehodnocením mince. Císařské regimenty, které táhly městem, zanechávaly dílo zkázy, horší, než kdyby vpadl do města nepřítel; úspěch Sasů r. 1631, kteří vpadli do země a zmocnili se Prahy, zanechal v městě na 2000 domů vydrancovaných nebo pobořených, a když je příštího roku Albrecht z Valdštejna vypudil, nařídil nové konfiskace domnělých provinilců. Švédský generál Baner třikrát se o Prahu pokoušel (1634 a 1639), ale marně, město však zakusilo mnohem

větších strastí a škod od zdivočilé a loupeživé chasy obránců, nežli od nepřátelské střelby. Ještě v posledním roce války třicetileté (1648) generál Königsmark snažil se dobýt Prahu a zmocnil se již Hradčan a Malé Strany, kde bylo loupěno a skvělá kořist odvezena, ale tehdy most pražský a Staré i Nové město uhájilo pražské měšťanstvo, řády duchovní, řemeslnictvo i studenti. Ti, kdož sami před 30 lety byli rebely, nebo příbuzní a potomci jejich, promíšení živly novými a cizími, bojovali statečně proti těm, kteří snad mohli přinést pomoc českému národu a z odporu Prahy vzali si záminku, aby v jednání jej opustili. Ta známá scéna z bojů na mostě pražském s jesuitou Jiřím Plachým a legií studentů kolem něho je efektní scéna v tragedii české, ale v ní tragédie vrcholí. Je to zapření a zapomenutí všech tradic i vši minulosti, tím bolestnější, že v té době poslední pastýř zřídleho stáda v exilu Jan Amos Komenský psal zoufalé listy kancléři švédskému Oxenstiernovi a prosil, marně prosil: „Zapřísahám Vás, shlédněte na národ, na nějž mezi národy evropskými Kristus nejprve ráčil shlédnouti, vyrvav jej z temnosti Antikristovy. Slyšte nás ubohé, aby i Vás vyslyšel milosrdný Bůh.“ Toho národa už vlastně nebylo – v bídě, opuštěnosti a zoufalství sama idea náboženská pozbývala jasnosti a určitosti.

Čechy i Praha staly se katolickými, ale strašlivá byla cena, za kterou náboženská změna byla zavedena a utvrzena. Slavné a mocné kdysi království bylo zpusťeno a zničeno, z rozkvetlého a prohlášeného centra středoevropského doby Rudolfovy zůstalo vyssáté, zkažené a rozvrácené hlavní město zničené a ubohé země. Proud dějin se valil od toho času mimo Čechy a mimo Prahu, neboť sídlem a těžiškem říše habsburské byla Vídeň, která žila a rostla z peněz ze zemí českých povolených. Praha zůstala sice hlavou země a střediskem úřadů i sněmů a tím si udržela přiřažlivou moc k stavům vyšším, ale vzpamatování její bylo těžké a pomalé za proměn, kterými prošla. Válka třicetiletá způsobila i v Praze značné poklesnutí a výměnu obyvatelstva, místo někdejší společnosti české, šlechtické i měšťanské, jejíž nejlepší osoby odešly ze země a jež bývala nositelkou politických i kulturních snah národních, vytvořila se společnost nová, smíšená národnostně a pro národní české zájmy nevýznamná. Co zbylo starých katolických nebo pokatoličtějších rodin šlechtických, fanatismus náboženský i ctižádost a vlivy dvora potlačily u nich všecken cit pro věc národa, že se nerady přiznávaly k jazyku českému poskvrněnému hanou kacírství a vzpoury. K nim přibyla řada povýšenců a cizinců, kondotierů a dobrodruhů, které vynesla válka, a ti závodili se starými českými urozenci v kavalírství, vlašských mravech i v zálibě nádhery a okázalosti. V rukou obojí šlechty nahromadilo se bohatství z konfiskací a ze zisků vojny, vytvořila se ohromná latifundia a podle vzorů španělských zařizeno majo-

ráty a fideikomisy. A ta šlechta to je, která první začíná stavěti v Praze na místě starých poškozených nebo zničených domů, jež skupuje ve veliké komplexy, monumentální paláce v překypujícím slohu barokovém a občasným přesídlováním ze zámků a statků venkovských oživuje město. Táhne k němu z tradice a naděje, že se panovník přece v ně navrátí se svým sídlem, jednak působí u ní vědomí povýšenosti proti šlechtě zemí jiných, a neméně ji sváděla v Prahu její poloha příznivá uprostřed země. Šlechta to byla také, která většinou umožňovala vedle krále a členů jeho rodu církvi, aby jako na znamení svého vítězství mohla přikročiti k vybudování nových barokových kostelů a klášterů starších i nově přivedených řádů i aby přestavěla kostely staré, jež jí všechny připadly, nádherným způsobem novým. K skvělým a radostným tvarům architektonickým pojila se plnost vnitřní výzdoby a zářivého lesku, hlásající slávu církve, která i když nezaujímalá srdcí lidí, oslepovala jejich oči. Ale v sousedství chrámů a mocných klášterů – mezi nimi vítězný řád jezuitský vystavěl si ohromnou pevnost klementinskou a vyzdvihl do neobyčejné výše kostel svého zakladatele Ignáce z Loyoly, vztýčiv v smělé pýše jeho sochu v zářící gloriole nad štítem kostelním – a v sousedství hrdých paláců pyšného panstva jen zvolna se vzpamatovávaly domy měšťanské, během válečným zruinované, zpustlé, leckdy v spáleniště nebo ubohou zahrádku proměněné. Hrstka boháčů se snažila napodobovati šlechtu a postavila si výstavné domy jako nezapomínala dary a odkazy dokazovati opravdovost a upřímnost své víry, ale drobné měšťanstvo a řemeslnictvo žilo chudě v obydlích, na jichž obnovu nemělo prostředků. Časté požáry v ulicích, kde byla ještě četná stavení ode dřeva, nepřispívaly k rozvoji, a vyhoření celých okresů, r. 1653 čtvrti Petrské v Novém městě a r. 1689 všeho Židovského města, po Bílé hoře vzrostlého přikoupením domů křesťanských, a velkých částí v Starém i Novém městě přinášelo nová zchudnutí a nemožnost povznesení. Nebylo ani zdrojů příjmů bohatších, neboť obchod v rukou několika Vlachů se nevzmohl a řemesla živořila, drahota trvala a život se nerozproudil. Obce pražské samy vyčerpány a zhubeny těžce nesly značné berně přes úlevy, které jim musily býti učiněny, byly zadluženy a neznaly východiska. K tomu stavu byly vlastně paradoxem nákladné stavby církevní i světské a v odporu s ním byly i mohutné a tvrdé hradby, které začal stavěti Ferdinand III. po novém způsobu okolo Nového města a Malé Strany, kteréž dílo se táhlo po čas vlády Leopoldovy, a dokončeno až v době Karla VI., dodávalo obrazu Prahy nového rázu.

Samospráva v městech pražských nesla v sobě staré prvky, jak byly posledně zavedeny Ferdinandem I., a z nich se nepovznesla ani po některých výhodách udělených městům pražským králem v odměnu za uhájení Prahy proti Švédům, na jehož paměť vztýčen byl na rynku staroměstském sloup mariánský. Privilegiemi Ferdi-

nanda III. z r. 1649 pro Staré a Nové město a Leopolda I. r. 1657 pro Malou Stranu byly jim zaručeny spíše prospěchy čestné a hmotné, jako polepšení erbu městského, zahlazení hany účastenství v povstání, kterou „krví svou smazali“, poskytnutí pomoci peněžité, postoupení druhé poloviny odúmrti, vymoženosti politické přestaly však jen na potvrzení práva seděti na sněmích a sjezdech království v šranku na obzvláštní lavici hned za stavem rytířským, na připuštění zástupců jejich v některé vyšší soudy zemské a na rozšíření moci policejní a soudní, zejména v příčině práv postranních. Zato však autonomie městská ještě více než kdy jindy byla spoutána dozorem vyšších úřadů zeměpanských, že na každém kroku narážela na nová a nová nařízení a nemohla se proto rozvíjeti a nemohla ani správu statků obecních povznésti, nýbrž naopak stávala se víc a více podřadným článkem v centralisační i germanisační soustavě úřední, vedené z Vídně. Proto i v úřadování městské vniká němčina, která se uplatňuje také účinkem neustálého přibývání měšťanů německých i těch, kteří se poněmčili. Praha dostávala nátěr města německého, třeba obyvatelstvo české udržovalo si převahu. Jsou to vrstvy nezámožné, drobní měšťané a řemeslníci i živnostníci, kteří nemohli vykonávati platnější vliv. Zvláště v Novém městě pražském převládal živel český, a tam se čeština udržovala i v některých oborech úřadování vnitřního přes celé téměř století 18. Ale jazyk český upadal jako poklesal cit národní, a to obojí souviselo s duševním temnem, které naplnilo všechnu českou zemi. V době, kdy cizí národové měli prospěch z filosofických a pedagogických spisů velikého učitele Komenského, lid jeho vlastní nesměl jich znáti, nesměl se těšiti starými knihami „kacířskými“, které mu byly násilím odnímány a ničeny, a místo nich dostával z rukou jezuitů ubohou literaturu naivního obsahu a chatrné formy, která ubíjela rozum a dělala obrazotvornost. Hubení a pálení bludných knih a šíření žalostné literatury katolické je součástí násilné rekatolisace, která chtěla do poslední stopy vykořeniti zbytky kacířství, tajně se udržujícího v bláhovém očekávání dnů lepších přes všechny tresty a pronásledování. Víru předků uchovali si i v Praze mnozí, zvláště lidé prostší houževnatě lpěli na přesvědčení zděděném, potají se shromažďujíce a skrývajíce své poklady knižní, a kazatelé přicházeli k nim ze Slezska a Saska, aby je posilovali k stálosti, podávali jim pod obojí způsobou a útěchou šířili mezi nimi nábožné knihy. Návštěva kaple Betlémské, třeba bohoslužby cizí, dávala jim posily oddanými vzpomínkami na dobu Husovu, vinice u Prahy a osady v okolí poskytovaly jim skrýše a útulky, byly místy schůzek a ochraňovaly je v době stihání.

Hladina života městského, rozvířená běžnými místními událostmi, jen zřídka byla rozrušena ději mimořádnými. Byly to návštěvy králů, slavné korunovace jejich, které na čas Praze vrátily

ruh sídla státu — však španělský vyslanec r. 1673 prvně Prahu spatřiv a zamilovav si ji, nemohl pochopiti, proč císař, maje město s tak krásnou residencí, přece sídlí raději ve Vídni — byly to ohně, byly to strašlivé mory r. 1680 a 1713 a byly to velké slavnosti církevní, jimiž se snažila církev působiti na věřící lid, a nad ně nade všechny hlučné a nebývalé bylo oslavení prohlášení Jana Nepomuckého světcem r. 1729. Činnost jesuitů, kteří od příchodu svého do Čech chtěli v obraznosti národní nahraditi památku Husovu, došla v té chvíli v malebném divadle vrcholu, naplňujícího radostí a blahem všechny, kdož měli na mysli slávu a zvelebení víry anebo vlastní spásu duše. Od té doby 16. květen se stal vedle svátku svatováclavského největším svátkem v Čechách a volal ze všech končin země do Prahy zbožné poutníky k stříbrnému hrobu svatého. Praha se stala poutním místem, lákala zásobou zázračných předmětů a hojnými milostmi, ale nedovedla podati, co by vyvolávalo lidské a mravní uvědomění. Ne nadarmo se jí říkalo, že je městem kněží a židů, kteří se vzdávali, když jiní chudli. Úpadkem významu stavu městského v absolutistické ústavě zemské, zavedené obnoveným zřízením zemským r. 1627, rázem měšťanstva pražského, utlumením vědomí národního i úpadkem vzdělanosti byla zpřetrhána na dlouho duchovní i mravní pouta, která vázala kdysi všechnu zemi k hlavě království. Nebylo tehdy jednotčích myšlenek, nebylo společných cílů. Jen kameny a zdi pražské hovořily k těm, kdo jim mohli rozuměti, a minulost města sílila je v úzkostech k naději slavnější budoucnosti národa.

Němci, kteří se po druhé ujali řízení věcí v Praze a zase na dlouhou dobu, nemajíce vyšších snah nedovedli dáti vývoji města pevný směr a cíl. Zase budovali Prahu, ale památky, jež zanechali, neuměli naplniti obsahem. Na umění mistrů víc, než vůle těch, kdo je volali k dílům, působil duch města, prodchnutý tragedií českého národa, a proto, jak se přizpůsobily jejich výtvary, paláce i chrámy, povaze města, nerušíce jeho obrazu, jsou i nám dnes milé, přes to že jejich původci jsou nám cizí nebo vzbuzují dokonce naše opovržení.

Teprv skoro po stu letech od míru vestfálského byla obrácena zase, ač jen na nedlouhý čas, pozornost Evropy ku Praze. Bylo to za války o dědictví rakouské (1740–1748) po nastoupení Marie Terezie, proti níž vyvstali nepřátelé zahraniční, chtějící se rozdělití o habsburskou říši. Byla to vojna především o země koruny české, neboť mladý král pruský Fridrich činil nároky na některá knížectví slezská a Karel Albert, kurfirst bavorský, na království české, zatím co o Moravu se hlásilo Sasko. Francouzové, Španělé, Prusové, Bavoři a Sasové dohodli se smlouvami, a když se Karel Albert v listopadu r. 1741 zmocnil pomocí Sasů Prahy, asi polovice šlechty české uznala ho ochotně za krále a holdovala mu a

dala se užítí k složení zvláštní bavorské vlády. V Praze však vládlo víc než rok vojsko francouzské, ukládajíc městu těžké kontribuce, než r. 1743 musili Francouzi s Bavory, když byli oblehnuti vojskem Marie Terezie, uniknouti do Němec a Marie Terezie pospíšila do Prahy, aby se dala korunovati za královnu českou. Již 17. května t. r. viděla Praha nádheru slavné korunovace první české královny, která spojila prozíravost s mírností a k vinníkům se zachovala milostivě. Chtěla tak zajistiti a utvrditi své právo k zemím českým, ač neměla zvláštního ponětí o korunování korunou, která jí připadala jako čapka šaškova. Bylo toho tím spíše potřeba, že nepřítel znovu hrozil, a 17. září 1744 král pruský Fridrich opanoval opět Prahu, bombardovav ji několik dní. Ale úspěch ten byl krátký a nezískal Pražanů na stranu Prusů. Jak napsal sám Fridrich II., „vysoká šlechta, duchovenstvo i purkmistři měst byli velmi oddáni domu rakouskému, různost u vyznání víry vnukla tomuto lidu tupému i pověřenému nepřekonatelný odpor proti Prusům“. Ještě jednou se pokusili Prusové o Prahu za nové vojny po 12 letech; král Fridrich na jaře vtrhl do Čech, v krvavé bitvě u Štěrbohol zvítězil nad Karlem Lotrinským a oblehl město. Ale neměl ani kdy na pravidelné obléhání, nýbrž jakoby mu šlo jen o zkažení města a poděšení obyvatelstva, dal sypati na město dešť rozžhavených kulí, bomb, děla zaměřil na nejvzácnější stavby, na hrad a chrám sv. Víta obzvláště, na všech stranách zapaloval, a 3. června 1757 byl strach opravdu, aby oheň větrem hnaný nezachvátil všeho města. Po 21 den trvalo marné bombardování, které způsobilo veliké spousty. Do města bylo vmetáno 80.000 střel, na 900 domů bylo pobořeno a celé ulice zničeny.

Byla to těžká zkáza, která zvětšovala nezacelené rány časů dřívějších a obraz Prahy byl v těch dobách neobyčejně smutný. Na napravení jeho bylo pracováno jenom pozvolna — Marie Terezie se přičinila o obnovu kostela sv. Víta — neboť v měšťanstvu byla po většině nezámožnost a chudoba a šlechta přestávala dbáti o své paláce a domy pražské, a tíhnouc víc a víc k dvoru panovníckému do Vídně, vynakládala na ně, jen co opravdu bylo nejnutnější, nebo dokonce je prodávala do rukou měšťanských. To vzdalování kruhů vyšších od Prahy souviselo s centralistickým úsilím vlády, která chtěla utvořiti ze všech států habsburských jediný pevný celek, ovládaný ústředními úřady z Vídně. Bylo to proti platným zákonům, neboť obnovené zřízení zemské z r. 1627 nedotýkalo se samostatnosti koruny české a jen upravovalo poměr mezi stavy a králem, jenž se odtud ujímal v zemích českých panství absolutistického. Zvláště zrušení české kanceláře r. 1749, která byla do té doby výrazem správní i soudní svéprávnosti českého státu v mocnárství habsburském, zasáhlo těžce ústavu českou, a změny s tím provedené zbavily Prahu významu sídla nejvyšších

orgánů administrativních i soudních, Praha, které hrozilo, že se stane pouhým předním městem podřízené provincie, pocítovala velikou ujmu a neměla prostředků k pronikavějšímu zvelebení. Hospodářství měst pražských bylo rozvráceno, statky jejich dluhy obtíženy a starší pokusy o nápravu zvláště zřízením vrchního ředitelství hospodářského při místodržitelství českém r. 1739 k vrchnímu dozoru nad obecním hospodářstvím měst pražských a ostatních měst privilegovaných nepřinesly valných účinků. Královna Marie Terezie měla sice na péči, aby obecní poměry pražské byly polepšeny, ale nařízený emfiteutický prodej statků nebo pronájem jejich a některých důchodů (1752) k dosažení většího výnosu, nezjednal obcím dostatečných příjmů, zvláště když příčiny úpadku tkvěly hluboko ve všeobecném stavu země, z něhož teprv časem mohly přinésti vysvobození počínající reformy panovnice. Tak Praha byla v zanedbání, v nepříznivém stavu hygienickém, stavby obecní chátraly a rovněž na starších budovách církevních projevovala se rušivá činnost času. Teprve v pozdějších letech panování Marie Terezie započal horlivější ruch stavební, který pokračoval ještě za vlády jejího syna Josefa II.

Zatím ve správě a soudnictví města nenastalo podstatných změn kromě toho, že Hradčany, dotud pouhé město královské, byly povýšeny zvláštní milostí panovnice na čtvrté město pražské a zvláště privilegiem z r. 1756 vyrovnány v právech a svobodách se staršími městy pražskými. Avšak v té době korporativní samospráva pražská, kdysi slavná a na měšťanstvu samém spočívající, byla pouhým stínem, živořila a její základy starého původu se přežívaly. Bylo třeba nápravy, neboť za vývoje nového práva a nových názorů se poznávala potřeba svěřiti řízení města i soudnictví osobám školeným a zkoušeným v stálém úředním postavení, také se množily neustále konflikty a spory v spletitých poměrech prostupujících se rozmanitých jurisdikcí a práv postranních a při úplném podřízení úřadů městských vyšším úřadům zeměpanským právě pro spoutání jich nespočetnými nařízeními, rozkazy, zakročeními vzrůstala se nejistota a bezradnost. Dotavadní úpravy, které chtěly vnést do starého organismu ducha nového, nedostačovaly, a města pražská s 87.567 obyvateli ve 3264 domech — židů bylo asi 11.000 ve 278 domech — každé žilo přes staletý vývoj souběžný samostatným odděleným životem na základě vlastních zvláštních práv a svobod, a všechna čekala na ráznou ruku, která by se bez rozpaků odhodlala k rozhodnému činu jak v otázkách ústavy městské, tak všeho stavu duševního, dotud opravdu smutného.

VIII.

Vláda císařovny Marie Terezie je dobou přechodu, v ní se vyžívají řády staré, ještě nesoucí znamení středověku, a hlásí se myšlenky nové, které se tehdy mocným proudem šířily Evropou. Až do posledních let jejího panování zůstával v platnosti článek 23. obnoveného zřízení zemského, který prohlašoval za zrušené vše, co by bylo k ujmě a škodě svatého katolického náboženství, ať by to byla i privilegia a majestáty králů, a všichni, kdo by proti tomu jednali, měli jako zjevní rušitelé obecného pokoje „čest, hrdlo i statek ztratiti“. Ale v plné váze byl zanechán také hrozný patent z r. 1749 proti kacířství a k upevnění víry katolické a pokračovalo se v krutých pronásledováních nevěrců, která dovršovala ubití národa duševně i hmotně a byla i z příčin velikého povstání selského r. 1775, kdy se sedláci z východních Čech v 15.000 objevili před hradbami Prahy a žádali svobodu. V Marii Terezii byl zápas mezi zbožností a oddaností k církvi a mezi ušlechtilými snahami nesoucími se k blahu státu, jak se rodily z filosofie tehdejší, hlásající právo rozumu a přinášející nauky o čisté lidskosti i rovnosti všech. V době spoluvlády syna jejího Josefa II., odchovaného ve francouzských ideách osvícenských i v německých zásadách přirozenoprávních, zesiluje se směr druhý, který se vyznačoval větší mírností ve věcech náboženských a přičiňoval se o povznesení poddaných až do vrstev nejširších; ale až Josef II. sám se osmělil i církvi podřídit reformnímu úsilí a patentem tolerančním r. 1781 vyhlásil svobodu náboženskou pro církev protestantskou a pravoslavnou, zrušil řadu klášterů zbytečných, maje nechuť k řádům neužitečným a ponechávaje pouze řehole, obírající se výchovou mládeže a působením lidumilným, i podřídil duchovenstvo stejnému právu s ostatními vrstvami obyvatelstva. Zároveň se však rozhodně obrátil proti základům státu feudálního, dotud trvajícím, a zrušením nevolnictví, které činilo z poddaných takorůzka otroky nemilosrdně vyssávané vrchností a jejími bezohlednými úředníky, dal lidu selskému vysvobození z útlaku právního i možnost vývoje hospodářského, také zjednotil správu soudní a vydal řadu jiných blahodárných nařízení, směřujících k rovnosti státních občanů bez ohledu na víru a stav.

Praha okřívá v osvěžujícím ruchu duševním a vděčně přijímala reformy, které hluboko zasáhaly také v podstatu její ústavy. Zvláště nová úprava soudnictví a ohled na polepšení hospodářství městského způsobily rozhodnutí, o kterém bylo už r. 1772 uvažováno, když byly císaře Josefa došly anonymní spisy pamětní navrhuující, aby města pražská byla sjednocena v celek a správa jejich zavedena podle vzoru města Vídně. Roku 1784 z dotavadních čtyř měst pražských byla utvořena jediná veliká

obec, jejíž řízení bylo vloženo v ruce společného magistrátu se třemi senáty, politickým a dvěma soudními, civilním a trestním. V čelo byl postaven purkmistr a dva místopurkmistři, ale všichni, i radové senátní a podřízení úředníci nebyli už vybíráni z měšťanů pražských, jako dřívější rady městské a nižší její orgány, nýbrž ze zkoušených a placených úředníků císařských, zprvu sice od měšťanstva volených. V souvislosti s tím byli zrušeni královští rychtáři i hejtmani, odstraněny všechny nižší soudy městské, a všechno obyvatelstvo nešlechtické, i kněžstvo, občané akademičtí a židé podřízeni stejné správě i stejnému soudu a také zvláštní postavení práv postranních ještě více omezeno.

Dne 9. srpna 1784 bylo konáno slavnostní zahájení činnosti nových úřadů a česká řeč 70letého kmeta Jana Tadeáše Habřiny dala výraz citům, které naplňovaly mysl měšťanstva. Není nezajímavo, že se ozývaly i silné reminiscence historické na dobu, kdy bylo králem Ferdinandem zakázáno pod přísnými tresty pokoušeti se kdy o jednotu měst pražských a kdy i úředníci královští byli pokutou zřízeni k dozoru nad městy. Je to svědectví, jaký byl smysl pro minulost, která se stala měřítkem nových zařízení, a není divu, že panovník, prováděje v překočném chvatu své záměry, brzy narazil na odpor v podnicích, které se nesrovnávaly s lidovým cítěním a právy stavů. Josefovi II. minulost byla ničím, necenil jí, bezohledně ji rušil, a Praha vedle prospěchu z jeho skutků poznala i jejich stinné stránky a ujmu. Když po zrušení všemohoucího řádu jezuitského, který byl duší protireformace, papežem r. 1773 a po zavření jistého počtu klášterů i přebytečných kostelů a kaplí došlo k obrácení budov jejich pro účely jiné nebo k zboření, dalo se to beze všeho ohledu k historickému jejich významu a bez porozumění jejich umělecké hodnoty. Archivy byly rozmetány, knihovny vzácných památek knižních rozprodány jako nepotřebný papír, výzdoba obrazů a soch za laciný peníz vydražena. V Praze byly zrušeny 22 kláštery mimo kolej jezuitskou, dříve zavřenou, a odsvěceny nebo pobořeny 43 kostely jednak klášterní, jednak farní, a tehdy vzaly konec některé vzácné kostely posvěcené husitstvím, kaple Betlemská, kaple Božího Těla, kostel sv. Michala staroměstský a jiné.

Reformy císaře Josefa absolutisticky prováděné podle přesvědčení, že mocnářství, ve kterém vládne, musí býti spravováno podle jeho zásad, měly cílem vybudovati ze všech státních celků skládajících říši habsburskou soustředěný a zuniformovaný útvar nový, v němž by zašly historické tradice, hranice zemské zeslábly a zmizely, v němž by nebylo jakýchkoliv odchylek autonomních a místních a ani národnost by nebyla rozdílem působícím, aby všichni občané nemohli jednati jednosvorně jako bratří. „Stát se musí státi národem,“ řekla už Marie Terezie, která dala základ k tomu dílu, a Josef II., chtěje míti ve státě opravdu jednolité a

stejně smýšlející národ jediný, pokusil se učiniti ze všech rozdílných národů říše velký národ německý. Proto jeho úpravy ústavní provádí cílevědomá germanisace, která působí nejen v úřadech, nýbrž i ve školách a kostele. Tehdy vlastně v Praze počíná nejhorší doba jazyka českého, neboť v zbyrokratisovaných úřadech městských i zemských, kteréž jsou součástí úředního organismu vrcholícího ve Vídni, platí výhradně vnitřní jazyk německý, a ve vnějším styku při stoupající germanisaci kruhů měšťanských, o německém rázu vrstev vyšších ani nemluvě, udržuje se čeština jen jako dorozumívací prostředek s třídami nevzdělanými, německy neznajícími. Praha ovšem spolu klesá ve významu hlavního města království a je podřízena úplně Vídni, která přejímá z jejího titulu i název města sídelního. Panovník, který se nedal korunovati na krále českého v Praze, považoval už i hrad pražský za stavení nepotřebné a chtěl starý ten symbol práv a svobod národa proměnit v dělostřelecké kasárny, jako se skutečnou neúctou a nepietou dal rozkramařiti neobyčejné památky a poklady umělecké i knižní, které se v něm uchovaly přes hrůzy válek ze slavné doby Rudolfovy. Zato se však novotami Josefa II. otevírala Praze možnost prospívání ve vzdělání duchovním, když školství s universitou bylo vyňato z moci jesuitů a církve, a když censura, dříve také jesuity vykonávaná, byla uvolněna, a rovněž v oboru průmyslu, řemesel a obchodu byly slibovány nové pokroky, které měly přinést Praze brzké zvelebení a rozšíření. Tehdy se dostalo také Praze, kde dotud péče o chudé a nemocné byla odkázána povětšinou na dobročinnost soukromou a trpěla mnohými nedostatky, nových veřejných ústavů lidumilných, sirotčince, všeobecného ústavu pro chudé, ústavu hluchoněmých, porodnice, ústavu choromyslných a všeobecné nemocnice. Císař Josef byl horlivým propagátorem lásky k bližnímu, a není divu, že i srdce jeho poddaných stávalo se přístupnější soucitu k ubohým, jak se projevilo při veliké povodni roku 1784, která v Praze způsobila mnoho škody.

Osvícenská revoluce s hora přinesla osvobození od tíživé a ubíjející autority církve myslivým hlavám, které byly odchovány velikým ideovým proudem doby. V Praze byl soustředěn výkvět mužů vzdělaných, Čechů i Němců, a v uvolněné universitě i v učené společnosti, nedávno založené, byla ohniska vědeckého badání a pokroku, jež získaly obětavé podporovatele v části české šlechty, některými osobami rovnou se také o účast ve vědě pokoušející. Cílý a radostný ruch, který vzbudil záhy i pozornost v cizině, neměl sice myšlenkové hloubky a samostatné tvořivosti, ale těžce z výsledků mocného hnutí, v duchu jeho obrátil zřetel zejména k výzkumu dějepisnému a jazykozpytu. Je to přílnutí k minulosti, především dějiny domácí se stávají předmětem studia a budí smysl pro všeliké starožitnosti jako prameny historické, také pro

staré knihy a památky literární, i pro jazyk český i vše, co s českou vzdělaností souvisí. Tím se však ti to učenci dostali mimoděk v boj proti josefinismu, jehož byli vlastně obdivovateli a ctiteli, neboť jejich studium stavělo proti vládnímu centralismu porozumění pro svéráznost zemí a národů, proti hromadnému zavádění novot posilovalo konservatismus a oceňování starých řádů a proti germanisaci ukazovalo význam a přednost rodného jazyka. Vědecká ta činnost měla význačný rys snášlivosti náboženské — mnozí z učenců stavu duchovního i světského byli svobodnými zednáři — ale neměla zprvu ani tendencí vlasteneckých, užívala latiny a němčiny za jazyk spisovný a obracela svou lásku k zemi, vlasti, ne národu. A přec ušlechtili ti mužové rázu Dobnera, Dobrovského a Pelcla zapálili první ohně, jejichž teplo způsobilo podivuhodné vzchopení sil národa, zvané krásným jménem probuzení národního. Sami v možnost jeho s počátku ani nevěřili, viděli úpadek českého jazyka, žili v prostředí ubírajícím všechny naděje, znali a báli se všemohoucí moci státu a mysli, že „věc českého národa, nepomůže-li bůh, je téměř zoufalá“. Mýlili se a sami se přesvědčili o tom. Jejich práce, očisťující dějiny české a ukazující nepředpojatě plnou jejich slávu i velikost, jejich obnova a povznášení českého jazyka, jejich studie slavistické, uvědomující příbuznost s velikými národy slovanskými, probouzely hlas srdce, který přemáhal chladný a skeptický kriticismus a vedle teritoriálního a historického vlastenectví, jak se zvláště ve šlechtě z opozice proti státu ujalo, počal vyvíjeti cívědomou snahu uplatnění práva jazyka, vstřípiti jej vrstvám odcizeným a jím zušlechťovati vrstvy lidové. Zní jako paradoxon, že josefinismus, šířící němčinu, sám přispěl tu na pomoc, neboť chtěje ve smyslu tužeb po duševní i hmotné obrodě všech dopomoci ku vzdělání a blahobytu třídám nejšířším, musil užívat čestiny a podporovati její pěstování. Buditelé národní píší nadšené obrany jazyka, navazující na starší dojemné projevy ulekaných duší z pokleslé slávy jazyka svatováclavského, z nichž nejpůsobivější byla až tehdy vydaná obrana Balbínova, vydávají staré knihy k poučení i posílení smýšlení českého, šíří zájem historický, překládají spisy německé, a jdouce mezi lid, vzbuzují v něm touhu po českém slově a knize. A z toho úsilí vzešly i počátky českého divadla a české poesie.

Praha byla lůnem, v němž se rodilo české obrození. V jejích knihovnách a archivech klášterních i šlechtických obětaví buditelé objevovali naši minulost, v ní nastal čilý ruch literární, který za deset let vlády Josefovy zplodil více knih českým jazykem psaných, nežli bylo za posledních 80 let předtím; z ní studentstvo rozsávalo nové snahy a tužby po krajích venkovských, v ní s nadšením bylo otevřeno první české divadlo „Bouda“ na nynějším Václavském náměstí r. 1786, které se ani císař Josef neostýchal navštívit, a v ní Kramerius založil českou expedici, z níž se šířila česká kniha

a české noviny po všech stranách vlasti a do níž přicházeli pouťníci při návštěvě Prahy, zvláště ve slavné dny sváteční, kněží, učitelové, úředníci, sedláci, řemeslníci, nejen aby si doplnili zásoby knih, nýbrž aby si odnesli z rozhovoru i povzbuzení a posílení. Praha se vracela k někdejšímu významu duchovního zdroje národa, o nějž byla násilím oloupena, a v očích vlastenců povznášela se za přední stráž budoucnosti národní.

To vše se však dalo bez zájmu a účasti společnosti pražské, která v té době utvrzuje své němectví. Čeština, která se z nutnosti nebo ze starého zvyku udržovala při úřadech správních i soudních a ve formulích sněmovních nebo při některých zvláštních příležitostech, nebyla jí jazykem kulturním, nýbrž upadala za řeč nevzdělanců, čeledí a lidí prostých. Všude se uplatňuje němčina, německá literatura a německá filosofie zaujímají vzdělance a kruhy vyšší a vzoru jejich se podřizuje i měšťanstvo, které samo nemá mnoho smyslu pro vývoj kulturní a hledí si spíše prospěchu hmotného. Německý duch a německý vkus pronikají, Praha je vlastně německým literárním střediskem, kde se píše, tiskne a čte tolik knih německých, jako v kterémkoliv významnějším městě německém a snad více. Francouzština a vlaština, dříve velmi rozšířené, jsou zatlačovány skoro úplně, a nejen muži, nýbrž i dámy, které do té doby znaly jen krásnou literaturu francouzskou, čtou s velikou žádosťivostí Gellerta, Gessnera, Kleista a nemohou se odloučiti od Wielanda a Klopstocka.

Praha v této době žije klidně a bezstarostně, má mnoho povrchnosti a všednosti, ale jeví i zjemnělý mrav a ušlechtilé pochopení. Pořádá slavné plesy a zábavy, má ráda divadlo, okouzluje se hudbou, s nadšením vítá Mozarta, ráda se baví na výletech i na procházkách v zahradách, alejích a na hradbách. Stavitelsky ovšem mnoho utrpěla, skoro nic nezískala — stavba radnice staroměstské zničila starobyrou nádhernou síň gotickou a kolej karolínská podlehla také jednoduchosti státních staveb — a v zevnějšku kromě některých nových domů měšťanských zdála se zanedbána.

IX.

Krátká vláda bratra Josefova Leopolda II. zanesla do Prahy zase po dlouhé době slavnostní ruch korunovace královské, která byla připravena s velikolepým leskem. Slavnosti korunovační byly jaksi výrazem návratu k minulosti, jenž se také projevil v uznání některých práv stavů nespokojených absolutismem a novotami Josefovými, a z nálady dílu stavů ozvala se také stížnost na odstrkování českého jazyka. Vlastenci čeští brali naděje z těch událostí, v rozehvění přihlíželi korunovačnímu obřadu, při němž zněla čeština z úst panovníka i nejvyšších úředníků, s radostí čtli a vy-

pravovali si o řeči Dobrovského v učené společnosti, v níž mluvil před panovníkem o oddanosti slovanských národů k arcidomu rakouskému, byli potěšeni, že král s královnou navštívili představení českého divadla v klášteře Hibernů, a zejména vítali jako veliký úspěch založení stolice českého jazyka a literatury na pražské universitě r. 1791. I sám ustanovený profesor Pelcl, který krátce předtím napsal ještě bolestné proroctví o konci českého jazyka, byl naplněn novou vírou zahajuje přednášky 13. března r. 1793. Tehdy se odhodlalo také 33 mužů procitlých k vědomí národnému k podání žádosti, aby se sněm český ujal ještě úsilněji odstrčeného jazyka českého, ale stavové nevěnovali jí náležitou pozornost. Staral se šlechta především o své záležitosti, a proto zamítnut byl také požadavek měst královských za polepšení jejich postavení a nedbáno ani přání magistrátu pražského, aby zástupci města na sněmích byli rozmnoženi. Stavové se báli, že by se tím způsobem upevnil vliv dvora, neboť představitelé obce pražské byly osoby úřední na vládě zcela závislé.

Zatím vypukla revoluce francouzská a nový panovník František I. (1792—1835), proniknutý odporem proti novotám a strachem z nedůvěřivosti, aby zamezil podvratné snahy, spoutal život režimem policejním a dusil všechny svobodnější ruch. Reakce nezvrátila díla osvíceného absolutismu ve správní a soudní organizaci státní, ba ještě je dovršila vydáním občanského zákoníku r. 1811, zajišťujícího rovnost všech občanů před zákonem, ale za to dolehla na poslední zbytky ústavnosti v zemi. Sněmy české neměly vůbec politického významu a v Praze byly potlačeny poslední pozůstatky samosprávy městské. Již r. 1797 prohlásil František, že volba „ruší zjevně mír občanský a svornost a působí nekonečné roztržky, nepřátelství a různice“, zastavil volbu úředníků a prohlásil je za doživotní a r. 1808 dokonce zavedl jejich jmenování úřady zemskými. Poručníkování, prostoduchost, tajnostkářství, špehounství pronikalo na všech stranách a censura vyhrazená všemocnému policejnímu ministerstvu ve Vídni dusila svobodu ducha. Společnosti pražské nežilo se špatně v tom ovzduší; nestará se o idee, které bouří světem, a jen malé hloučky vzdělanců tajně se sytí myšlenkami cizích brožur a novin, které jsou podloudně přes hranice dopravovány. Víc je tíží účinky dlouhých válek, o nichž z dále zapadají zvěsti do klidného toku života, neboť nesly s sebou chudnutí zvláště tříd na pevný plat odkázaných — r. 1811 zle dolehl státní bankrot — ač se průmyslu a řemeslníkům dařilo dosti dobře. Ale to nevádí, aby Praha nevítila pohostině mocné spojence z východu — však si také mnozí uvědomují pokrevensví mezi nimi a českým národem, a velkým dojmem působila návštěva vůdce kozáků r. 1813 u staříckého Dobrovského — nevádí, aby neprokazovala služeb milosrdenství raněným a nemocným, aby nestrojila skvělých slavností na uví-

tanou panovníka, aby nepřipravila příležitostných oslav, které snad došly vrcholu v radostných dnech uzavření míru r. 1815. Prohlášením císařství rakouského r. 1804 nebyla dotčena samostatnost státu českého, a jako Praha viděla korunovaci Františka I. r. 1793, tak r. 1835 uchystala velké slavnosti při korunování Ferdinanda V. a manželky jeho Marie Anny.

Praha cizincům připadala tísnivá a dosti pochmurná. Karolina z Humboldtů vypravuje o ní své dojmy: „Není opravdu společnosti; napětí, v němž žijí nejen rozdílné národnosti, ale i různé třídy, ničí trochu života společenského, jenž by mohl vzniknouti. Dostí je krásných žen a dívek, ale půvaby jejich zůstávají nepovšimnuty; nemohla jsem tu objeviti ani jediného svazku milostného, a to proto, že není tu žen vznětlivých, jež by oživily srdce.“ Žilo se opravdu starosvětsky, sousedsky uzavřeně, styk s venkovem udržovala pošta, formani a drkotavé dostavníky. Až r. 1845 byla otevřena železnice z Prahy do Olomouce, ale mnoho v životě města neznamenal; duch a ráz Prahy zůstával maloměstský. Jen se trochu vzpamatovala z dřívějšího stavu, který trval až do let 30., kdy ještě v ulicích zčásti nedlážděných bylo plno jam a kaluží, kdy i na krásných náměstích Koňském a Dobytčím byly domy nízké a chatrné, kdy na nábřežích neupravených byly boudy a cihelny a radnice staroměstská hrozila spadnutím. O nápravu se přičinil hlavně nejvyšší purkrabí Chotek, jenž si získal o Prahu veliké zásluhy. Obec sama chudá a o statky připravená neměla volných rukou a sotva by mohla větší díla bez jeho pomoci podniknouti. Tehdy založeny sady na baštách, upraven trh Dobytčí, zřízeno nábřeží Františkovo s pomníkem císaře, postaven Řetězový most, ulice dlážděny, provedena kanalisace, zavedeno osvětlování ulic, upravena třída Kolovratova (Příkop), opravena radnice staroměstská i kostel Týnský a j. Také ruch stavební se rozmohl, domy se opravovaly i nově stavěly a ulice nabývaly přívětivějšího vzhledu, ač půdorys a obraz města, jak byl uchován od dob starých, nevalně se změnil. Obyvatelstva přibývalo a počet jeho, po válkách napoleonských na 70.000 kleslý, r. 1846 činil 120.750 obyvatelů ve 3333 domech. Ale zatím vyvinuly se průmyslové čtvrti, Karlín r. 1817 založený, a Smíchov o něco později vzniklý, obě za hradbami Prahy, dohromady víc než s 15.500 obyvateli ve 300 staveních, a ta města byla východiskem prvního hnutí dělnictva kartounek v Praze r. 1844, které povstalo po zavedení nových strojů, zvláště přádelných.

Zatím se dařilo šťastné dílo obrození národního, třebaš zdánlivě nepozorované. O německém rázu Prahy nebylo pochybnosti, a mohlo se říci, že se ještě upevňuje. Ale buditelé a vlastenci čeští pracovali bez ustání, s horoucím nadšením a oddanou, věrnou láskou. Na pomoc jim přišlo veliké hnutí osvětové, od počátku století 19. naplňující Evropu. Je to romantismus, který je

reakcí citu a fantasmie proti jednostrannosti osvícenství a proniká literaturu, vědu, umění, politiku, všecken život. Znamená podiv minulosti, ale odvrací se od klasicismu, který provází racionalismus, a má lásku k středověku. Nediktuje chladným rozumem, jenž chtěl ovládnouti vše jedním názorem a cítěním, nýbrž povznáší individualitu národní i osobní. Má rád vše malebné, pohyblivé, rozhárané, tajemné, má vzlet, vřelost, vášeň, sny, touhy a velikou lásku. Není aristokratický, nýbrž ve smyslu demokratických ideí Rousseauových oddává se lidu, v němž vidí ztělesnění ducha národního a čistý výron původnosti národní. U nás se romantismus setkal s historickou tradicí a získal v ní živnou půdu. Nikdy nevyhasly vzpomínky slavné minulosti a samostatnosti české a chudá kronika Hájkova byla lidu nevyčerpatelným pramenem pro přemýšlení, pro obrazotvornost v dobách nejhorsích. A od počátku práce buditelů k probuzení národnímu velikost dějin národních byla útěchou i posilou všech srdcí vlasteneckých, která v nich okřívávala a hledala zapomenutí na nepříznivou přítomnost. Český romantismus v obnově minulosti viděl cestu k blahu národa; stará práva ohlašuje jako živé nároky a k dosažení jich v horoucném vzrušení chce vzburcovati všecken národ. Nečeká již záchrany národa od šlechty, nýbrž spojuje se s lidem, jenž si udržel povždy ryzí český ráz, nebyl porušen cizími vlivy a byl svatou nadějí pro všechnu budoucnost. Co z něho vychází, je zdravé, přirozené, krásné, proto se horečně sbírají jeho pověsti, podání, shledávají písně a zkazky. Vášnivě vlastenectví je vůdčí myšlenkou všeho snažení a konání, ale je to vlastenectví jiné, než které řídilo první generace buditelů našich. Lásky k zemi, k otčině byla nahrazena svatým zápalom a rozehvěnou oddaností k „mravům, řeči a svorné mysli národní“, k národnosti, v níž vše to je spojeno pokrevností a posvěceno slávou dějů a činů minulých i ztuženo vědomím příslušnosti k veliké rodině slovanské.

Praze v nadšeném tom úsilí romantismu připadla významná úloha. Již dříve stala se centrem a východiskem probuzení, již dříve obnovila si lásku v srdcích lidí, kteří myslili o budoucnosti národa. V době romantismu nabyla zvláštního kouzla a půvabu: její velebné chrámy, zasnělé paláce, zadumané domy městské, malebná zákoutí, shluky věží a nad ztemnělým mlčelivým městem ztichlý královský hrad s posvátnou nedokončenou katedrálou — to vše neodolatelně působilo bolestným steskem a touhou a poutalo mysl nadšených vlastenců. Chvěla se jim noha, když stoupali po vyšehradské skále, zalévaly se jim oči, když hleděli k Bílé hoře. Nemohli odolati ani cizinci, které lákaly do Prahy četné knihy i pitoreskní grafiky, a málo měst německých dalo tolik vznětů a látky německým básníkům romantickým jako naše Praha. V záři slunce dojímalá jako „zšedivělá, zestárlá kněžna zbavená

trůnu“ rzí koruny a vybledlým hávem, a když se zjevila za tmy
noční maďarskému básníku Szarvady, vytryskly mu verše:

Noc v půli dráhy, v město spící
svít line měsíc dumavý,
a odráží se bledou lící
od mlčelivé Vltavy —
vše ticho, plno vznešenosti —
jak v hrobce, kde líí králův kosti . . .

A skutečně nejen proto tak Praha hovořila, že byla plná krásy a smutku, nýbrž že se zdála býti pamětní deskou velikosti národa, který neohroženě vzal na sebe boj za ušlechtilé ideály lidstva, za svobodu, a téměř byl by v něm dokonal.

Ale Praha mrtvá měnila se v Prahu živou. Učenci a spisovatelé čeští toužili po ní, raději se mnohého vzdávali, jen aby v ní mohli žít a pracovat, přicházeli v ni jako v zaslíbené město Jerusalema, a vyvyšovali ji vlastními sny, skutky, obětmi, odříkáním pro dobro národa. Zase se chvěla srdce v probouzejících se krajích českých při vzpomínce na Prahu, zase hřál zvuk jejího jména a zase z ní vytryskl osvěžující pramen živé vody. Ale jméno její rostlo i po širých vlastech slovanských a Praha jako duševní stolice Slavie sjednocovala duchy příbuzné různých větví, snící o sblížení Slovanů v jedinou mohutnou společnost.

Hloučky vlastenců rostly znenáhla v Praze v pevný voj. Drobné měšťanstvo a řemeslnictvo první bylo získáno pro věc národa ze širších vrstev a pomáhalo šířiti vlastenecké uvědomění po ostatních městech českých i po venkově. Nebyla to práce snadná, mnoho bylo obtíží, překážek, protivensství, rozličné musily býti prostředky, aby se došlo úspěchu. Knihy, básně, divadlo, časopisy, večírky literární, plesy, masopustní merendy dělily se o účast v horlivé činnosti, vážní učenci a spisovatelé projevovali v ní tolik nadšení a odhodlanosti jako mladí literáti, studenti a divadelní ochotníci. Roku 1840 byl uspořádán v Praze první český bál a způsobil mnoho vzruchu, podivení, otázek; nechybělo vtipů mezi Němci, že přístup bude možný jen po zkoušce z gramatiky Nejedlého, a že bude tanec kolem Jungmannova slovníku. Ale vydařil se a s jinými podobnými zábavami pomáhal, aby i ženy a dívky, které se dlouho z falešného studu vzdalovaly věci české, byly obráceny na víru svých manželů a bratrů.

Ten ruch měl do sebe mnoho dětsky prostého, naivního, zvrhl se až v plané horování. Ale zatím František Palacký píše v Praze velkolepé své Dějiny a podává je národu jako „poklad zkušeností, které národ nabyt na dráze života, zrcadlo ctností i nectností jeho a učitele i výstrahu, čeho se chápati a čeho nechati má“. Měl na mysli mravní a kulturní povznesení národa, aby

každý Čech byl i člověk poctivý a vzdělaný. Jeho přičiněním byly v Museu národním, r. 1818 založeném hlavně zásluhou hrabat Františka a Kašpara ze Šternberka, spojeny oba proudy českého probuzení, osvícenství, živel aristokratický, a romantismus, živel lidový. Museum mělo zprvu ráz ústavu přírodovědeckého a bylo ovládáno šlechtou, ale Palacký prosadil, aby se v něm pěstovala i stránka historická a aby se z něho stal národní ústav vědecký, jenž by soustřeďoval české spisovatelstvo a pečoval o vzdělávání české řeči a literatury i dostal se do rukou českých, občanských. K tomu byla založena Matice česká, sbor k vědeckému pěstování řeči a písemnictví českého a k vydávání českých knih (1830) a proto byl založen už r. 1827 časopis musejní, aby popularisoval vědu a pěstoval krásnou literaturu. A v něm v předmluvě k ročníku 1837, louče se s redakcí, napsal Palacký podivuhodná slova: „Hleděli jsme tak říkáje staré Čechy uvéstí do nové Evropy a zdomácniti tuto v oněch. Nyní ale, když jsme se co do jazyka téměř již na roveň s jinými vzdělanými národy dostali, nastává nám jiná práce a povinnost, abychom totižto k věcem samým hlavní zřetel svůj obraceli a s těmito národy zároveň a v závod o palmu skutečné osvěty i vědecké i krasocitné i průmyslové se snažili.“ Byl to závěr k veliké práci vykonané, byla to úvodní modlitba k práci nové...

České obrození národní bylo dokonáno. Již nebylo Čechů, kteří by se chvěli o budoucnost národa a jazyka. Literatura vědecká i krásné písemnictví vydalo podivuhodné plody a vzkvétalo, vzešli vynikající učenci a spisovatelé, a v umění výtvarném i v hudbě objevila se díla umělců úctyhodných jmen. Nyní šlo o to, aby českému snažení byl dán pozitivní obsah a postaven mu byl opravdový smysl v úsilí po plnosti bytu národního. Již se také rozbřesklo ráno probuzení politického, jehož program se ovšem spojil se snahou národní, a od r. 1845 z Prahy horlivě pracoval na vštípení jeho vrstvám nejširším mladý Karel Havlíček. A když přišel rok svobody, rok 1848, ukázala se Praha k překvapení všech připravena s celým národem. Nabývá českého rázu, je plna života, ruchu, nadšení, v ní se formulují národní i politické požadavky české, z ní se ozývá mocné slovo Palackého do Frankfurta a v ní jako v hlavě Slovanstva koná se sjezd Slovanů rakouských, zahájený vzrušenou řečí Šafaříkovou, a chce budovati jejich jednotu i žádá přetvoření Rakouska ve spolek rovnoprávných národů. A v Praze byla prolita na barikádách mladá česká krev za svobodu občanskou i národní.

Nastal v Praze stav obležení a zavládl desíletý absolutismus. Město, které r. 1848 obdrželo znovu aspoň část někdejší samosprávy obecní přenesením správy jmění a jiných záležitostí na měšťanstvem volené zastupitelstvo s purkmistrem a radou městskou v čele, bylo sevřeno výjimečným stavem, policejním dozorem

a útlakem absolutismu, který si počínal bezohledně a ukrutně. „Vás odvezli z vlasti,“ – psal Pinkas Havlíčkovi, internovanému v Brixenu – „nám samu vlast obrátili v pevnost a žalář.“ Ale režim ten nemohl udusit myšlenek a tužeb českých, a když zahynul na bojištích italských, Praha naráz setřásla umělý ráz německý a Němci pozbyli v ní vlády navždy. Poměrně lehkou se s ní loučili – nerostli s Prahou, nedali jí nic ze své podstaty a vlastního ducha.

Od r. 1860 kvapem se snažila Praha dohonit, co bylo ještě zanedbáno v úsilí národním i politickém i v potřebách osvětových. Palacký a dr. Rieger měli v rukou řízení věcí a kolem nich se kupili i za nimi přicházeli horliví pracovníci ve všech oborech a obětavě se přičiňovali o vzmach a prospěch národa. Byly doby těžkých a svízelných zápasů, nechyběly ani svody a lákání a mezi nimi až překvapující byl pokus Prusů za okupace Prahy r. 1866 získati Čechy slibem obnovení samostatnosti české. Praha bez ohledu na vše mohutněla, sílila, rostla a rozvíjela se. Byla naplněna ruchem a kolotavým shonem života, stala se středem horlivé a plodné práce, východiskem radostného nadšení a důvěry; byla klínem politického boje českého, jehož vůdčí myšlenkou bylo státní právo, byla sídlem české vědy, umění a všeho pokroku. V ní se zrodila myšlenka sokolská a rozběhla se po všem Slovanstvu, v ní universita, když byla vrácena našemu národu, s vysokou školou technickou a jinými školami, institucemi vědeckými i kulturními, divadlem národním stala se zdrojem duchovní naší síly a představitelkou duchovního bohatství a všelike mravní pravdy a krásy, v ní vzkvétající průmysl, obchod, ústavy peněžní zakládaly naši moc hospodářskou, z ní rozrostlé časopisectvo rázu politického i vzdělavacího roznášelo vědomost, potěšení i povzbuzení do všech končin.

Zatím pádem hradeb nabyla Praha volnosti na všech stranách, domy její se rozlévaly v kotlině vltavské i na návrších vůkol; kde byly dříve nepatrné zárodky osad nebo pouhá pole, vznikla předměstí, která rychle rostla, s Prahou závodila a některá se s ní spojila, vyvolávající snahu, aby se všechna předměstí sjednotila s hlavním městem v jedinou velkou a mohutnou obec, která by spojenými silami pracovala na zdokonalení samosprávných zařízení, na duševním i hmotném pokroku obyvatelstva. Vedle staré Prahy, charakterisované pohledem s nábřeží na vážný majestát hradu se zdviženými věžemi posvátné katedrály nad tichou Malou Stranou se zelenou kopulí sv. Mikuláše a Hradčany stoupajícími k Strahovu, vyrostla Praha nová, plná života a kvapu, opatřená všemi vymoženostmi velkoměsta doby nové, které nepřehlédneš, ani vystoupíš-li na vrchol Petřína. Obě splývají v nerozdílný celek; je-li ona kamennou knihou našich dějů, naší minulosti, svědectvím slávy a utrpení, tato je zdrojem poznání naší síly, naší práce.

Co je Praha, dnes už město čtvrtmilionové, vykonali jsme sami, bez cizí pomoci, proti cizí vůli, za těžkých často okolností, ale s radostí a svatým zápalem. V ní se soustředily všechny naše snahy a tužby, všechno úsilí a všechno chtění. Proto je zrcadlem rozmachu národa, jehož byla vůdkyní a buditelkou nadšení i víry, proto se k ní obracejí všechna srdce česká s oddaností a láskou. Právem mohl Sladkovský ve veliký svátek položení základního kamene Národního divadla r. 1868 volati: „Aj, ty předrahá máti naše Praho, jak blažeností zářícím okem pohlížíš na bezčetné zástupy lidu nesčíslného, jenž v nepřehledném průvodu slavnostním jeví se dnes před Tebou! I neklame Tě cit blaženosti mateřské! Ano, jsou to všichni vlastní Tvoji synové a dcery, již byšsi v nejkrajnější konce širých vlastí našich rozptýleni, v duchu vždy věrně hlásili se k Tobě.“ Lásku a věrnost tu utvrzovaly všechny velebné okamžiky jiné, dny velkolepých výstav, průmyslové r. 1891 a národopisné r. 1895, slety sokolské, vrcholící ve sváteční chvíle vzájemnosti slovanské. Nic se nestalo v českém národu, co by nevzbudilo ohlasu ve zdech Prahy, a co se zrodilo a vyrostlo v Praze, neslo se po zemích českých jako myšlenka nebo čin Čechů všech. Co bylo chvílí, kdy se zraky všeho lidu českého upíraly s dychtivostí ku Praze, kdy se čekalo, jak se ozve, a kdy se slovo její ozvalo, повеlelo, nadchlo i posílilo!

I v těžké době války světové a v útisku, jímž prošel národ československý, ukázal se význam Prahy nad slunce jasněji. Všechnen národ hleděl k ní — zůstala hrdou, pevnou a stálou. Byla uprostřed bídy a hrůzy roditelkou víry a tichého vzdoru i zápalu a stála zřetelným vzorem, který byl napodobován po všech končinách českých. Čekala a dočkala se . . . Z ní vyšly první projevy, které utužily jednotu a svornost národa, činily z něho „jeden šik, jeden val“, které vyjadřovaly jednotné jeho chtění a odhodlání: „Zůstaneme, kde jsme stanuli.“ V ní se připravilo velké dílo českého osvobození, které bylo dovršeno v památný den 28. října 1918.

Dnes, kdy se naplnili dnové, věříme, že Praha, naše Praha, hlava země svobodné, bude metropolí nejen českého, nýbrž všeho slovanského národa a že do věků bude vzkvétat, poroste a zmohutní, aby se naplnilo, jakož jí prorokovala Libuše kněžna . . .

Antonín Engel:

PRAHA

V PŮDORYSNÉM A OBRAZOVÉM

VÝVOJI

Účelem této stati má být vylíčení pozvolného vzniku a vzrůstu našeho hlavního města od počátku až po dnešek, od prvních zárodků až do posledního vývojového stadia. V úzkých mezích publikace může se tak státi jen v nejhrubších a souhrnných rysech, při kterých možno se zastavit u podrobností jen pokud, pokud tyto mohou podstatně přispěti k objasnění celkového vývoje. Zajisté město tak velikého kulturního významu, jako je Praha, jež řadí se v tom směru k nejslavnějším městům evropským, vyžadovalo by daleko větší obsáhlou samostatnou publikaci, opírající se o rozsáhlý materiál geologický, archeologický, uměleckohistorický a stavební atd., než tomu může hověti tato krátká studie, kterou nutno považovati pouze za pokus vylíčiti celkový stavební vývoj Prahy v nejhrubších rysech.

Prve než lze přikročiti k líčení obrazu místa vynořujícího se v matných obrysech z mlh minulosti, nutno především uvědomiti si povahu krajiny, v níž Praha leží.

Hmotný vývoj města jest nerozlučně spojen s povahou jeho území. Toto má osudový význam na vytváření a růst jeho, jest praprvkem jeho vývoje, a ve způsobu, jakým vznikající organismus města přizpůsobuje se daným od přírody podmínkám, po případě jsou-li nepříznivé, je přemáhá, možno měřiti jeho životní sílu. Obraz města je takořka předurčen v jeho území, neboť toto jest základnou i rámcem, právě tak jako jest původcem nekonečných variant a příčinou věčného zápasu mezi terénem a městem na něm rostoucím. Veškerý charakteristické prvky minulého, současného i budoucího vývoje jsou obsaženy v jeho území, jež jest zdrojem nekonečných možností právě tak jako může býti mnohdy překážkou nepřemožitelnou.

Světoznámá krása některých měst evropských kotví především v přírodou daném půvabu krajiny, při čemž město samo může být i umělecky bezvýznamné (Neapol), právě tak naproti tomu sebe úsilnější snaha uměle vybudovati krásu města, kde není přirozených podmínek, selhává (Berlín, Vídeň). Je na snadě, že můžeme krásu přírodou danou vystupňovati dílem uměleckým, zrovna tak jako možno ji neuměleckým luštěním ničiti. Kde však příroda a činnost lidská — ať již vědomě či nevědomky — spolupůsobí díky šťastným podmínkám ostatním, vznikají nejpůvabnější obrazy měst, zanechávající v očích pozorovatelů dojmy nezapomenutelné.

Je na snadě, že nejspíše má podmínky krásy město, jemuž příroda dala do vínku základní prvky krajinného půvabu, totiž šťastný útvar půdy: kontrasty údolí a návrší, zeleň vegetace, hladinu vodní a konečně i příznivé ponebí. Jistě není náhodou, že ve známé a často uváděné stupnici měst co do krásy, vyslovené Al. Humboldtem, jsou prvá tři města přímořskými, ležícími při zálivech a chobotech moře v teplém klimatu. Je-li pak naše Praha podle něho na čtvrtém místě, pak to znamená neméně, že zaujímá prvé místo v řadě měst

vnitrozemských, jimž chybí přirozeně velkolepá základna širé hladiny vodní, ač, jak tomu právě v Praze je, nechybí jí ani důležitý prvek vodní hladiny, třeba v míře skrovnější.

Co však nedostává se snad Praze na přirozených podmínkách míst výše nadřazených, tím více vyniká a stala se slavnou spolupůsobením architektonického účinu, jímž šťastná povaha krajiny došla svého uměleckého vystupňování. Vyjímaje snad Cařihrad, a to v míře daleko omezenější, žádné z měst nadřazených nehonosí se kromě svých přírodou daných podmínek tolik půvabem umění jako je tomu v Praze. Žádné také není tak citlivé, a u žádného z nich neobáváme se o umenšení jeho krásy jako zde.

Bude účelem následujících řádků toto tvrzení na celém stavebním vývoji prokázati a sledovati je od počátku až do dneška a nebude možno ani vyhnouti se i důležitým závěrům do budoucnosti.

Analysujme nejprve krajinnou povahu Prahy! Kotlina pražská počíná geologicky vlastně již tam, kde Vltava opouštějíc těsné horské údolí a přijímajíc z leva Berounku vstupuje do širého údolí, jehož straně sice střídavě až ku břehům jejím sáhají, přece však nebrání prostorovému dojmu této říční kotliny, povstalé prorvou řeky a přítoků v dosti vysoké planině v průměrné výši 250—350 m nad mořem.

Vnitřní kotlina pražská počíná ovšem až od Vyšehradu, jejíž charakteristikou je nápadná výšková převaha levé strany oproti pravé. Petřín, nejmohutnější to útvar horský jako výběžek Bílé Hory spolu s ostrohem, na němž hrad leží, v ostrou špici na východ vybíhajícím tvoří velký údolní oblouk, jenž je podstatou amfiteatrální polohy Hradčan i Malé Strany.

Hluboká prorva, povstalá potokem Brusnicí, odděluje hradní ostroh od okolního masivu horského, jenž k jihu má prudký sklon a běží od západu k východu, tvoře tak levý skalnatý břeh Vltavy, která v těchto místech, narazivši na masiv letenský, mění velmi náhle svůj jihoseverní směr na západovýchodní, tvoříc tak zákrut velmi krásný a charakteristický pro celé panorama města.

Po pravé straně Vltavy vyčnívá vysoký terén skalou vyšehradskou, jež je posledním výběžkem hornatého masivu na pravém břehu. Zde ústí říčka Botič z rozsáhlého údolí příčného, odtud pak je pravý břeh řeky plochý a rovinný, jehož terén jen pomalu stoupá směrem jihovýchodním a ukazuje, že zde vskutku byla poloha k položení velkého města co nejpříznivější. Řeka jistě tu původně činila i vedlejší ramena a snad i ostrovy. Zde bylo nejširší a asi také nejmělké místo Vltavy, která tehdy nejsouc vzduta jezy, rozlévala se a tvořila katarakty či prahy. Zde také nejsnáze mohl povstati brod velmi důležitý pro přechod z východu na západ země a naopak. Řeka pokračujíc ve směru na východ vystřídá ráz svých břehů: po levé straně mění se břeh v nízký a přechází do roviny, po pravé straně tyčí se od východu k západu vybíhající masiv

vrchu Žižkova, který analogicky k Vyšehradu tvoří uzavření vnitřní pražské kotliny. Pak se Vltava obrací opět na sever, činíc několik ramen, s prava přijímá Rokytku a tvoříc velký zákrut o 180°, teče zpět na západ, majíc na pravo břehy skalnaté, v levo nížinu a zvolna stoupající planinu a její tok mění svůj směr teprve, když narazí na vysoký terén také s leva. Tu obrací se prudce k severu a vniká opět do těsného údolí podobného rázu jako ono, ze kterého vyšla. Toto místo u Selce je opět severní hranicí širší kotliny pražské, která je zde ohraničena jednak Šárkou, jednak stráněmi trojskými, Ladvím, které současně je nejvyšším bodem kotliny, tvoříc severní stěnu celého kraje.

Skládá se tudíž širší kotlina pražská v podstatě ze tří samostatných údolí, t. j. kromě vnitřního, na němž vyrostla Praha stará, jde ještě táhlé údolí směrem jižním od Vyšehradu po Zbraslav a k severu, širé údolí protažené od západu na východ, do nichž zasáhl vývoj Prahy během XIX. století a jež pojmu největší část vývojové expanse Prahy Velké.

Světově známá krása Prahy spočívá především ve šťastné konstelaci a kontrastu terenních prvků. Především neobyčejně široké údolí, jaké se nevyskytuje na celém toku Vltavy! Kontrast mohutných strání i skal se širokou rovinou, nížinou i planinou; krajina chráněna proti severu a k jihu otevřena, skýtá tudíž ponebí teplé, protékána krásnou řekou, jež jakoby zúmyslně prodlužuje tu svou cestu; jistě tato krajina svou od přírody danou příznivou polohou i krásou musila od pravěku účinkovat a lákat k osídlení, kdy ještě byla porostlá pralesem.

Vltava, která tvoří osu Čech, skýtala svým hluboko zaříznutým údolím nepřekročitelnou překážku cestě z východu na západ od Šumavy až po soutok s Labem, kde se toto pak rozšiřuje v mohutnou řeku a proto možnost snadného přechodu, kde se řeka dala snadno přebrodití, záhy dala vzniknouti důležitému sídlišti, z něhož vznikla Praha.

Líčení osídlení této krajiny v dobách předhistorických vymyká se z mezí této stati; postačí podotknouti, že pokud možno se opíří o badání archeologické, byla prvotní sídliště lidská nejdříve mimo historické jádro vlastní Prahy a to jednak na prastarém hradišti nad Divokou Šárkou, jednak v území mezi Podbabou a Bubenčem, pak na návrších nad Prahou, v Kobylisích, Libni, Žižkově, Vinohradech, slovem ve vysokých polohách, odkudž teprve postupem doby, kdy Vltava vyhloubila si užší koryto, došlo k pozvolnému osídlování nižších poloh, jež zaujímá dnešní Praha, jejíž zárodky nutno spatřovati však teprve v době t. zv. knížecí.

Osídlení území dělo se ovšem nestejně. Byly osazeny jen některé význačné body. Nejprv nabyl rozhodujícího významu hrad Pražský zaujímavý příkrý horský jazyk, jenž ovládal netoliko Vltavu zrovna tam, kde náhle mění svůj směr tak, že osy obou směrů

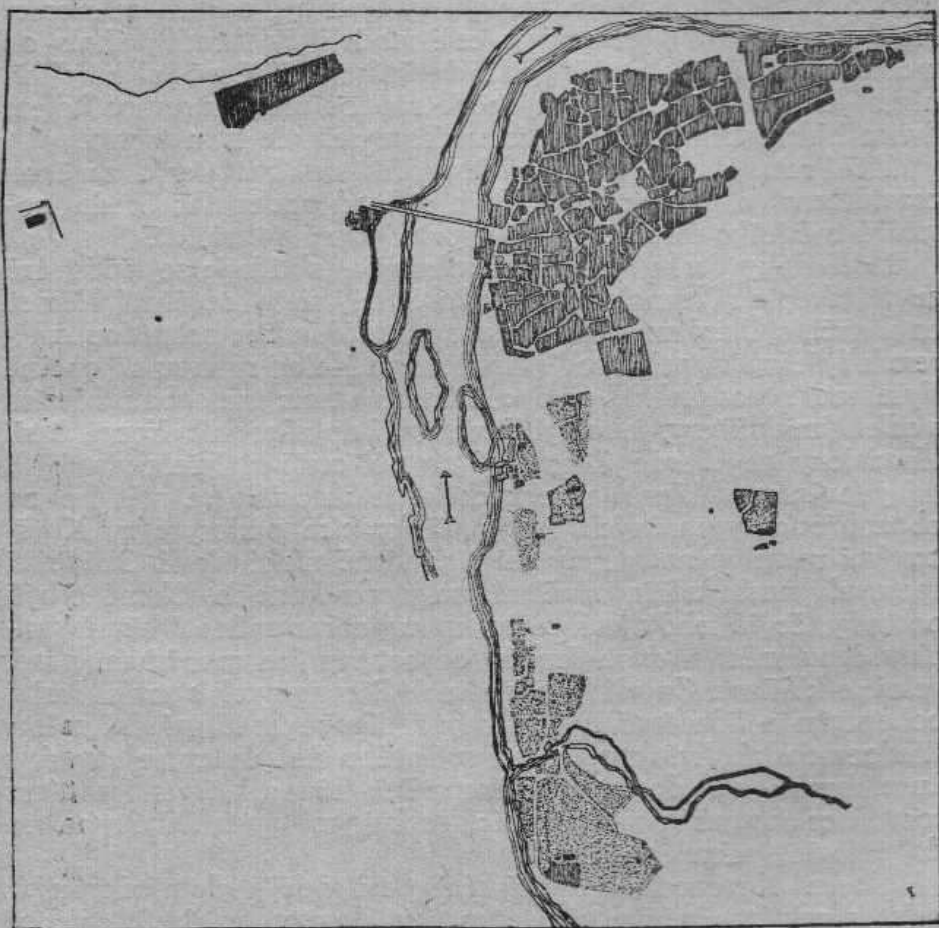
řeky se na něm právě protínají, ale i důležitý přechod přes ni asi v těch místech, kde je dnes kamenný most, kde byla, jak v předu vzpomenu, řeka nejvíce rozlita a tudíž snadno přebroditelná umožňovala spojení západu s východem, tedy důležitou obchodní stezku. Byly zde tudíž veškery předpoklady pro vznik obchodního emporia, kam kupci cizích národů přicházeli i se zastavovali vyměňující plodiny a zboží. Směr obchodní cesty od nynější Libně vedl asi od Poříčí, Celetnou a Dlouhou ulicí přes dnešní Staroměstské náměstí, kde bylo od pradávna tržiště, na vyvýšeném místě, kam záplavy řeky nikdy nedosahovaly, odtud k řece na levý břeh a přes dnešní Malou Stranu po jižním svahu hradního vrchu přes Strahov do západních Čech. Druhý podružný směr byla spojka tržiště s Vyšehradem, založeným někdy v době Boleslavů a okolo těchto 2 hlavních os točí se vývoj Prahy po celý středověk. Rozumí se, že tu nebylo město v pravém slova smyslu, nýbrž roztroušené osady a dvory. Tak osada židů, již v prastaré době severně od tržiště, dále již v ranném středověku osada Němců na Poříčí a řada vesnic, jež teprve hodně pozdě byly mohutným městem pohlceny jako: Opatovice, Zderaz, na Rybníčku (u sv. Štěpána), Podskalí, Psáře jako podhradí Vyšehradu.

Nejstarší chrámy v Praze, jak známo, byly na hradě pražském založeny během devátého století. Kostel Panny Marie od Bořivoje nebo syna jeho Spytihněva, sv. Jiří od Vratislava, sv. Víta od Václava svatého, Koncem 10. století založeno zde biskupství, okolo roku 1050 přestavovány hradby hradu, roku 1060 vystavěna nová basilika sv. Víta.

Koncem 11. století vzniká osada Němců na Poříčí a Týn, osada kupců. Most přes Vltavu, ovšem dřevěný, asi již dávno existoval, neboť roku 1118 činí se zmínka o veliké povodni, která jej pobořila. První synagoga se připomíná roku 1124. Roku 1135 hrad znovu byl přestavěn od Soběslava. Roku 1140 založen klášter na Strahově, roku 1159 založen klášter johanitů s kostelem Panny Marie konec mostu. Téhož roku královnou Juditou dostavěn nový kamenný most, jenž vytrval až do mostu Karlova. Roku 1174 připomíná se poprvé kostel sv. Petra na Poříčí. Roku 1178 vzniká Újezd sv. Martina. Roku 1190 založen klášter křižovníků na Zderaze. Roku 1199 připomíná se po prvé Podskalí. Z dat těchto, jakož i z plánu města vysvitá, že jmenované kostely a kláštery, jakož i osady, které je obklopovaly, byly roztroušeny po rozsáhlém území od Vyšehradu podél Vltavy přes dnešní Staré město až na Poříčí.

Osady roztroušené střídaly se s polmi a zahradami. Vysoký Petřín byl pokryt ještě hustým lesem. Hrad pražský se svými chrámy, palácem a hradbami nesporně již tehdy nad krajinou nápadně dominoval a vítězně soupeřil s Vyšehradem. Kromě obou hradů nebylo tu jiných význačných stavebních skupin. Dnešní Staré město, třebaže ještě nebylo opevněno, přece v jádře již bylo jistě vyvi-

nuto, tvoříc spleť křivolakých ulic ústících do velkého tržiště dnešního Velkého náměstí. Bizarní půdorys Starého města ukazuje zřejmě na prastarý jeho původ ještě dávno před jeho právním konstitováním, na počátku 13. století. Jeho půdorys se nápadně liší od založení čtvrti svatohavelské, o půdorysu Nového města ani nemluvě.

Praha kolem roku 1200.

Latentní stav, jaký jevila Praha v době románské, rychle se krystalisuje během 13. století. Staré město bylo obehnáno zdí po prvé r. 1235, ale ještě bez čtvrti sv. Havla, o kterou se rozšiřuje za necelých dvacet let nato, čímž nabylo asi dnešního rozsahu. Založení této nové čtvrti vykazuje již značnou pravidelnost a přímočarost proti spletitému půdorysu Starého města. V té době povstávají v Praze veliké kláštery, jako dominikánů, františkánů, staví se mohutné chrámy, jako Haštala, Jiljí, Jakuba, u mostu vzniká klášter

křížovníků, na Františku klášter sv. Františka (blahosl. Anežky). V témže století hrad byl znovu přestavován. Tehdy po prvé se děje zmínka o mlýnech a jezích na Vltavě, jejichž vzdušným povstala tak širá hladina řeky, která přispěla podstatně k velkoleposti obrazu, dávši mu klidnou základnu a zrcadlení. Jestliže pravý břeh Vltavy nabyl nové tvárnosti obeháním Starého města hradbami, jímž se proměnilo město v kompaktní celek, levý břeh byl osídlen založením Malé strany (1257), jež zaujala celé tehdejší Podhradí. Sáhala od mostu a kláštera johanitů podél dnešního Tržiště až asi ku dnešnímu Janskému vršku, na východě rovnou čarou k severu kolem dvoru biskupského ke klášteru sv. Tomáše, kde byla forta.

Uliční rozvrh nového města jeví přes svahovitý terén značnou pravidelnost a přímočarost. Na západ od rozlehlého hradu povstává městečko Hradčany asi v první čtvrti 14. století.

Do té doby Praha značně zmohutněla skládajíc se podstatně ze tří skupin. Nejzohutnější bylo Staré město se čtvrtí Němců na Poříčí, s Újezdem sv. Martina a t. ř. Židovskou zahradou směrem k Vyšehradu, pak Hrad s Hradčany a Malou stranou a konečně Vyšehrad s Podskalím, pak celá řada vesnic na obou březích s odlehlými kláštery, jako byl Strehovský na západním konci, Maří Magdaleny na Újezdě, Zderazský na půl cestě k Vyšehradu.

Vystavením klášterů a velikých kostelů dostalo se městům na obou březích význačných budov účinkujících půdorysnými i výškovými rozměry nad tehdy ještě relativně nízké okolí. Obě části spojoval most Juditin s věžmi na obou koncích. Nemůže býti pochyby, že již tehdy jevil se tu krásný obraz města, vlastně skupiny dvou měst a dvou hradů, doprovázených množstvím osad, vesnic a klášterů. Za vlády posledních Přemyslovců slyňula Praha bohatstvím a lidnatostí a již tehdy řadila se mezi přední města středoevropská. Avšak významu světového nabyła teprve za vlády Lucemburků, kdy dostalo se jí rozměrů, jež postačily stavebnímu rozvoji celého půltisíciletí, hranic, se kterými vystačila Praha až do poloviny minulého století.

Založení Nového města pražského patří v dějinách středověkých měst k nejvýznačnějším případům i co do rozsahu území, plánovitosti, velkoleposti a konečně co do rychlosti, se kterou nové město vzrostlo. Byl to čin hodný římského imperátora! Co do rozsahu zaujímá území Nového města plochu asi trojnásobnou plochy Starého města. Plného půltisíciletí bylo třeba, než toto obrovité území bylo zaplněno a v některých odlehlejších částech jako Na Slupi a p. teprve dnešní doba výstavbu města dokončuje. Tím Praha co do rozlehlosti vyrovnala se největším městům středověkým, byla největším městem v říši Německé a v témž pořadí asi jako Řím, Benátky, Gent a snad i Paříž!

Rozvrh plánu Nového města je právě tak jednoduchý jako velkolepý. Obklopujíc obloukem Staré město na jihovýchodě, obdrželo

východní hranici od severu k jihu až ke strmým návrším pod Karlovem, sleduje jich hřbet a připojuje se k Vyšehradu přes údolí Botiče. Západní a severní hranici tvoří východní a jižní část pravého břehu Vltavy. Uprostřed obvodu Nového města položen obrovský prostor nyní Václavského náměstí, jež běží radiálně na periferii ve směru největšího spádu terénu přes celý průměr města a dělí je tak na dvě nestejně velké části, totiž dolní a horní Nové město. Každá z nich obdržela ústřední prostor v poměru asi k její velikosti, totiž náměstí Senovážné v dílu dolním a Karlovo na horním. Toto je z největších prostorů v Praze vůbec a ve středověku sotva bylo v Evropě nad ně většího. Dnešní ulice Vodičkova a Jindřišská tvořily jich vzájemnou příčnou spojnicí kolmou na Václavské náměstí. Ostatní ulice buď vybíhají radiálně od ulic Starého města, buď příčně z Václavského a Karlova náměstí, tvoříce v poměru k staroměstským velmi rozlehlé bloky. Význačná místa byla záhy zaujata kostely a kláštery, jako byl kostel Panny Marie Sněžné, sv. Jindřicha, klášter Na Slovanech, kostel sv. Apolináře, sv. Kateřiny, Karlov atd. Některé zanikly, jako slavná kaple Božího Těla na Dobyčím trhu, klášter sv. Ambrože, později skotských mnichů (dnešní celnice) atd. Většina těchto chrámů a klášterů byla dislokována na významná místa, daná přírodou, tedy na vrchol přirozených pahorků jako Emausy, sv. Kateřina, Karlov a p.

Založení Nového města dělo se způsobem a rychlostí docela moderní. Od zakladatele byl dán pevný rámec a postaveny nejvýznamnější objekty monumentální předem a tato velkolepá kostra byla teprve postupně vyplňována soukromým podnikáním. Pět století až do dnes mělo dostatek místa pro své výtvoř, a jakkoliv se měnilo místo během doby, nádherná kostra jednou mu daná zůstala, její velikosti dosud se obdivujeme a ukázala se býti zcela postačující i pro moderní rozmach Prahy. Žel, že tento veliký příklad nenašel následování při novém šíření Prahy v XIX. století, kdy rostla naše předměstí bez plánu, bez myšlenky. Tento fakt sám o sobě ukazuje, oč jsme opožděni za cílevědomým postupem tehdejších.

Ovšem hustota zastavení nebyla nikterak stejnoměrná, přirozeně části kolem starého jádra městského byly hustěji obydleny a dříve zastavěny, než posice vzdálené na periferii hradeb. Velké plochy na jihovýchodě kolem sv. Apolináře, Na Větrově, u Karlova a Slupi tvořily jen komplexy zahrad i polí klášterních. Území toto zůstalo volné až do doby nedávné a teprve nyní se vyplňuje. Nezvyklá šíře ulic a náměstí byla o to větší, že zastavění bylo obyčejně jen jednopatrové, jak ještě na starých vyobrazeních minulého století vidíme, takže u porovnání s úzkými ulicemi Starého města a jeho již tehdy vysokými domy, celé Nové město asi působilo daleko prostorněji a volněji, než je tomu dnes. Kostely a věže více účinkovaly než dnes, ač byly vyjma kostel Panny Marie Sněžné

poměrně dosti nízké u srovnání s vysokými chrámy Starého města, Týnským, sv. Jakuba, Jiljí a jinými Veliká věž novoměstské radnice povstala až hodně později a týčila se nad nízkým okolím ještě mohutněji než dnes.

Nové město bylo vsuktu založeno — ne jak dosud se dělo v našich předměstích — pro přítomnost, nýbrž vsuktu pro budoucnost dlouhých století. Velikému císaři Karlu právě dnes musíme vděčiti za to, čím Praha je, totiž městem monumentálně založeným, jež i pro dalekou budoucnost skýtá stále ještě veliké možnosti, což nelze tvrditi bohužel o nových předměstích, jež dnes Prahu dusí.

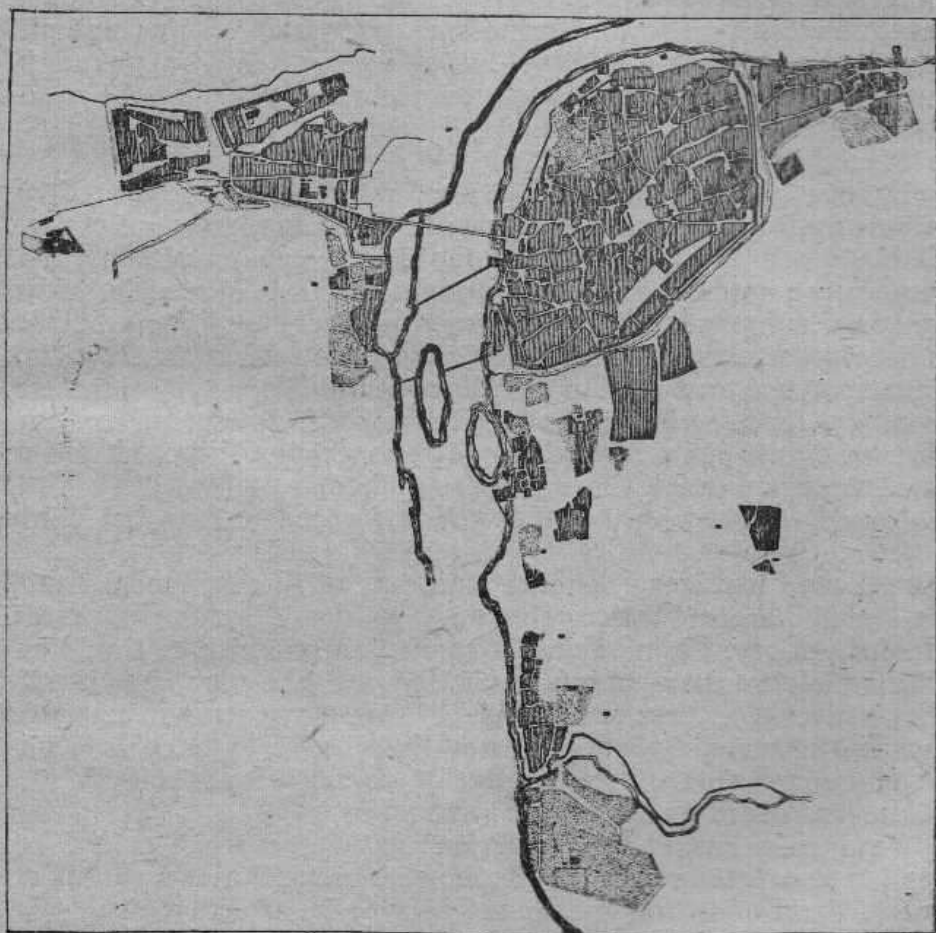
Avšak také levý břeh vděčí péči císařově. Malá strana nabyla značného rozšíření směrem k jihu až na konec Ujezda. Spolu s hradem a Hradčany byla obklopena novou zdí jdoucí po hřebenu Petřína v obrovském oblouku objímajícím celou nádhernou kotlinu od hradu kolem Štrahova až k řece právě proti příkopu Starého města na druhém břehu řeky.

Postavením Nového města, zvětšením Malé strany, scelením dosud roztroušených osad a klášterů a obehnaním měst na pravém i levém břehu mohutnou zdí s branami a věžemi sjednocují se jednotlivá města pražská s oběma hrady na severním a jižním konci v mohutný imponantní celek. Praha nabyla svých maximálních rozměrů, jež co do rozlohy nezměnily se za celé půltisíciletí.

Oba její břehy spojeny obrovitým mostem, jenž délkou, rozpětím a nádhernými branami byl divem středověku; město ovládané mohutným hradem, se svými paláci se zlacenými střechami, nad nimiž týčila se nedohotovená skvělá katedrála s torsem věže, celé množství věží, kostelů, klášterů vysoké hodnoty umělecké, na tisíce paláců a domů, vše to spolu s širokou řekou a krásnou krajinou se zahradami a vinicem na stráních slilo se v nádherný obraz velkolepého středověkého města v srdci Evropy!

Přes války husitské, za nichž mnohé slavné památky byly zničeny, přes četné požáry, jimž padly za obět celé části města, při kterých charakter zlatého města Karlova až na některé význačné objekty zanikl, přece i dnes můžeme si učiniti celkovou představu o vzhledu jeho v 15. století z rytin dodnes zachovaných, třeba tyto povstaly o 200 let později. Město se sice změnilo podstatně i sloh doby, mnohé význačné objekty doby Karlovy zmizely, jako především nádherný Vyšehrad, Husity vyvrácený, zanikl skvělý palác Karlův, řada kostelů a klášterů byla vypálena a buď zanikla nebo byla přestavěna, ale ve velkých rysech město podrželo středověký ráz hluboko do 17. století. Pozdní středověk 15. století přičinil několik charakteristických dominant: nádherné věže Týnského kostela, jenž byl tehdy husitskou katedrálou, věž Prašnou a mohutný nový palác krále Vladislava na Hradě.

Počátkem 16. století, když vniká do Čech renesance, změnilo se město jen v podrobnostech, nikoli v celku. Renesance přičlenila skvostný letohrádek Belvedere, přestavěla, vydekorovala i znovu postavila paláce šlechticů i domy měšťanské, ale přes to, nebýti osudného požáru z r. 1541, nebyla by změna bývala ani taková, jako

Praha roku 1548.

se nám jeví na starých vyobrazeních. Púdorys i celkový obraz Prahy byl na dlouhá staletí hotov, v podrobnostech však měnil se pomalu, ale vytrvale, čehož postup možno sledovati od konce 16. století až dodnes, díky dochovaným rytinám současným.

Nejstarší obrazy Prahy sahají do druhé poloviny 16. století, z nich nejznámější je proslulý pohled Wratislavský z r. 1562, avšak přes zajímavost jejich je cena těchto po stránce dokumentární nevalná. Za to vyspělé rytiny 17. století podávají již velmi zevrubný a na-

mnoze i velmi spolehlivý obraz Prahy z počátku, středu a konce 17. století. Jsou to známé prospekty Sadelerův, Hollarův a Folperta z Allenu.

Prospekt *Sadelerův* z r. 1606 je první umělecký a co do věrohodnosti nejspolehlivější obraz Prahy, jak se jevil kolem r. 1600. Krásně a detailně kreslený poněkud s ptačí perspektivy, ukazuje přes to velkou pravděpodobnost. Jeví se nám tu velkolepé město, jak je budoval středověk a renesance málo let před tím, než přikvačily hrůzy třicetileté války. Krajinné pozadí chybí a pokud je, není přesné. Vidíme město obehnané hradbami s mnoha vysokými věžemi. Z ostrovů na Vltavě vidíme pouze Velké Benátky a Střelecký, nynější Žofín ještě chybí.

Na *Hradčanech* vystupuje klášter Strahovský s kostelem o dvou věžích, dosti nepatrných. Palác Švarcenberský dominuje nad okolím. Dnešní Úvoz jeví ještě skalnaté návrší a je málo zastavěn. Mezi Hradčany a hradem je příkop s mostem, rampy ještě není, jest viděti velkou věž hradní z doby Karlovy. Kaledrála sv. Víta s helmicí a třemi vížkami na hřebenu uplatňuje se oproti dnešnímu stavu tím, že mezi paláci renesančním a křídlem vladislavským vybývá mezera, pouhými hradbami a opevněním způsobená. Dnešní palác šlechtičen je dům s pěti věžemi cibulemi zakončenými. V pozadí jeví se letohrádek královny Anny.

Na *Malé straně* stoupá Nerudova ulice se štítovými domy a má na dolejším rohu palác renesanční (nynější hlavní velitelství) Kostel sv. Mikuláše je gotický s jednou věží, na západní frontě se čtyřmi nárožními vížkami, taktéž gotický je sv. Tomáš, s věží dnešní podoby. Radnice dnešní formy ještě neexistuje. Dobře jest viděti malostranskou bránu. V ulici Karmelitské v popředí u paty Hladové zdi je Újezdská brána. Vidíme starý renesanční palác, později Michnův, s předvořím na Újezdě, věže mostecké a kostel P. Marie pod řetězem jsou v dnešní podobě. Po hřbetu Petřína táhne se Hladová zeď s celou řadou věží.

Ve *Starém městě* na mostě, jenž je viděti v celé téměř délce, stojí pouze kříž a naproti jakási gotická boží muka. Vstup do města tvoří nádherná mostecká věž s bohatou dekorací as jako na východní straně dosud zachovanou; vzhledem k nízkému okolí tyčí se jako kolos nad prvním pilířem mostu. Kostel křižovníků je gotický, nízký bez věží. Věž vodárenská má ochoz a bání, mlýny ještě jsou nepatrné; zděný srub připojený na třetí pilíř mostu, ještě chybí. Sv. Salvátor jest ještě bez kopule, ale již s renesanční fasádou, ovšem bez loggie. Za ním je viděti Vlašská kaple.

Na staroměstském náměstí zvedá se Týnský chrám s vysokou střechou a vysokým sanktusníkem, je viděti domy před Týnem, velkou věž a domy radniční se štíhlými vížkami; sv. Jiljí s obrovskou stanovou střechou, kaple Betlemská, sv. Havel gotický s dvěma věžemi; Kotce jeví se jako kolosální budova trojlodní s příčnou

lodí naproti Mústku na celou délku obou tržišť, v pozadí univerzita, pak řada kostelů malých i velkých, vesměs gotických. Jest viděti příkop kol dokola, ale s obou stran stojí domy měšťanské, namnoze již renesanční.

V *Novém městě*: Chrám Panny Marie Sněžné stojí jako obrovitá zřícenina, Koňský trh končí branou již bez věží, sv. Jindřich je s věží, zvonicí a vysokou stanovou střechou. Radnice Nového města má věž a gotickou helmu s renesančními štíty, před ní stojí slanečková bouda, v minulém století zbořená, trojlodní stavba s příčnou lodí, na nárožích jsou patrný arkýřovité vížky, nedaleko stojí osamělá skupina domků, kolem náměstí jsou štítové domy. Uprostřed naproti Žitné ulici stojí kostel Božího Těla, za Josefa II. zbořený, originální stavba centrální, vyvrcholující čtverhrannou věží, obehnaná v kruhu zdí s cimbuřím. Na konci Žitné ulice je brána s ochozem a osmi vížkami. Sv. Štěpán má zajímavou helmici, sv. Kateřina je bez helmice, sv. Karel se stanovou střechou. Emausy jsou bez věží, za to s mohutnou střechou nad trojlodím, kostel na Slupí má dnešní podobu. Sv. Václav na Zderaze je s románskou věží po straně. Věž Šítkovské vodárny má jehlancovou střechu, vedle leží mlýny a náplavka. Ve směsi domů a domků je viděti množství kaplí a kostelíků, dnes namnoze zmizelých. Celé město jest obklopeno zubatou zdí s branami a strážními věžemi asi 21 na počet.

Vyšehrad jeví se již jako tragická zřícenina, nad kterou dominuje dosud proslulá brána Karlova s devíti vížkami, kostel sv. Petra a Pavla dosti nepatrný.

Ráz města u Sadelera je venkonce středověký, charakterisovaný drobným měřítkem domů se štíty, převládají kostely a věže, t. j. ponejvíce budovy náboženské a daleko méně profánní. Celé to množství jehlanců, sedlových ostrých střech, věží, vížek a špicí dodávalo Praze zvláštní strohý, možno říci bojovný charakter.

Ovládající formou byl štít a jehlan v nejrůznějších kombinacích, tendence budov všech vysloveně vertikálná. Přes to tu a tam vidíme již vniknutí forem oblých, hruškových na některých věžích, jako u sv. Víta, na arkýřích, palácích atd. Letohrádek králové Anny stojí zde ještě zcela cize. Město velkolepé, rozlehlé, ale drobným měřítkem a spoustou věží velkých i malých proti dnešnímu pohledu jaksi rozervané a neklidné. Motiv vegetační jest dosud sporný a bezvýznamný, částečně vinou opomenutí kresliřova.

Prospekt *Hollarův* byl vydán asi r. 1647 v Antverpách. Oproti předešlému Sadelerovu a následujícímu Alten Allenovu má tu přednost, že ukazuje nám Prahu s místa jakoby nižšího, vskutku však Hollar kreslí správně tak, jak město se jeví v přirozené perspektivě. Krajina v pozadí chybí, jmenovitě hory. V detailu nelze kontrolovati zvláštních změn, také nehraje tu tento roli jako dříve nebo později. Hollar jako velký umělec kreslí Prahu v jejím celkovém dojmu a malířsky. Popředí zcela jinak traktuje než pozadí, které

je kresleno jemně a delikátně, jakožto vzdálenější, v pravém pozadí téměř mizí Vyšehrad. Účinek atmosféry na ubývání vzdáleností do dálky objevuje se tu po prvé. Je to nejumělečtější pohled na Prahu na dlouhou dobu, ovšem pro sledování podrobností poměrně nejméně se hodí.

Zcela opačný co do rázu, pojetí a volby místa je prospekt vídeňského rytce *Folperta z Alten-Allenu* z r. 1686. Je to velká ptačí perspektiva, hodně malířsky a efektně podaná, ne však valně přesná ani v celku ani v detailu, přes to jako dokument velmi cenná, neboť nám ukazuje 80 let po Sadelerovi Prahu v posledním stadiu před zbarokováním v století následujícím, jehož stopy tu a tam jsou již patrné. Obraz jeví velký nadhled, je vlastně myšlen jako plastický plán. Autor snaží se viděti dovnitř a této snaze obětuje i pravdu. Levá strana Hradčan a Malé strany je kreslena pravdivěji (jistě proto, že mu panoramatická povaha této části a vysoké stanovisko to umožňovalo), pravá, jmenovitě Nové město, jest nápadně zkrácena a více do šíře než do délky nakupena. Krajina v pozadí velmi efektní, ale nikoli pravdivá. Je vidět celou Vltavu, také tok pod Trojou a její zmizení v těsném údolí. Nápadné rozdíly v charakteru města se jeví především v jeho novém opevnění pětibokými bastiony. Věže Karlových hradeb, tak charakteristické při pohledu Sadelerově, zmizely. Jen Hladová zeď zůstala netknuta. Kromě Štvanice a ostrova Štřeleckého vidí se nový Barvířský, dnešní Žofínský.

Na *Hradčanech* klášter Strahovský jeví se již skoro v nynějším rozsahu. Nový je obrovský palác Černínský, Loreta má dvě věže, nynější palác Švarcenberský má podobu jako dříve, nový je palác arcibiskupský, ovšem se starou fasádou. Ke hradu vede již cesta rampou, při níž je kaple Marie Poustevnice.

Ve *Hradě* katedrála sv. Víta nakreslena je dosti povrchně. Hrad jeví se jako konglomerát asi sedmi paláců. Čelné křídlo západní má dvě věže, odpovídající dnešním branám v západním průčelí, stará věž Karlova zmizela. Nynější palác šlechtičen jako dříve je s pěti věžemi a hruškovými střechami. Vzádu viděti letohrádek a zahradu pravidelně založenou a říkovnu. Úvoz je hodně již zastavěn domy proti pohledu Sadelerovu a skoro se jeví celý obrys jako dnes, neboť mnohé domy dosud se zachovaly!

Na *Malé straně* dnešní Nerudova ul. (Krokevní) jeví se úplně zastavěna šlitovými domy. Roh náměstí Malostranského ovládá tentýž palác s věží jako dříve. Tam, kde stojí nyní palác Osvalda Thuna, vidíme podobný s vížkou. Při úpatí Petřína je nový palác Colloredovský, nyní Schönbornů, s dvěma věžemi na způsob altánů s křídly k jihu vybíhajícími, s architektonickou zahradou a s nynějším glorietem nahoře. Chrám sv. Mikuláše ztratil gotické formy, místo západní věže vidíme jednu při presbytáři s barokní cibulí, v místě asi nynější zvonice. Klášter zaujímá celý blok jako dnes,

ovšem nižší. Velký dům Smiřických, s arkýři na rozích a věží vzadu, je pouze dvoupatrový s malými štíty. Je dobře vidět ulici Tomášskou, vzadu palác Valdštýnův v dnešním rozsahu s úpravnou zahradou. Taktéž je vidět zahradu kláštera bosých karmelitánek, dnes anglických panen. Kostel Panny Marie pod řetězem (u Maltánů) se nezměnil. Nový je chrám Panny Marie Vítězné, jenž jeví zcela dnešní podobu. Další novum jest mohutný chrám Maří Magdaleny, trojlodní s osmibokou kopulí nad křížením lodí a dvěma věžemi s cibulemi (jenž v minulém století adaptován za četnické kasárny). Nový je palác Michny z Vacínova s úpravnou renesanční zahradou a fontánou na Újezdě. Na Kampě vidíme renesanční Sovův mlýn, kostelík sv. Jana na Prádle, pod Petřínem kostel sv. Vavřince. Smíchov jeví se jako jediná zahrada, při Vltavě spadá se Petřilkovská vodárna.

V *Starém městě* na mostě není změny. Staroměstská mostecká věž jest již bez západní fasády, za to s votivní deskou. Staroměstské mlýny jsou větší a poprvé vidíme vyzděnou šíji na třetí pilíř mostu. Kostel křížovníků je ještě gotický, za to novum je mohutná fasáda Klementina s věžovitým nástavcem na zadním nároží. Sv. Salvátor jest již přestavěn s osmibokou kaplí nad křížením, s novou loggií vpředu. Anenský klášter se nezměnil, sv. Jiljí dosud má obrovský stan s jehlancem, dobře je vidět Betlemská kaple se dvěma sedlovitými střechami. Na staroměstském náměstí Týnský chrám má vysokou sedlovou střechu a štíhlý sanktusník. V pozadí se zvedá sv. Jakub, sv. Anežka, sv. Mikuláš s jednou věží, vesměs ještě gotické. Prašná brána, sv. Havel ještě gotický, z Kotců zbyla jen polovina, vzadu vidět universitu s vysokou střechou.

Na *Novém městě* Panna Marie Sněžná již opravena se střechou asi jako dnes se jeví. Nezměnil se sv. Jindřich ani novoměstská radnice, ještě také ne kostel Božího Těla, který je však méně dobře nakreslen, nezměnil se i sv. Štěpán. Stojí ještě Koňská i Žitná brána, vedle Koňské brány leží zahrada Schädlerovská, zato novum je na Dobytčím trhu velkolepá fronta jezuitského kláštera s věží uprostřed a fasádou sv. Ignáce, ale dosud bez loggie před touto. Na nároží Skalky je vidět osmiboký arkýř t. zv. Faustova domu. Emausy mají již dvě nové věže ve frontě, sv. Kateřina novou helmu, ostatní jako sv. Karel, Apolinář atd. se nezměnily. *Vyšehrad* má ještě Karlovu bránu, ale celý obklopen novými šancemi dnešní formy, jeví ještě méně zbytků než dříve a v celku působí již smutným dojmem pouhé erární citadely.

Z prospektu Altenova vidíme, že charakter města namnoze sice zůstal středověký, ale v detailu valně se změnil. Po prvé kromě gotických jehlanových věží objevuje se zvláště na Malé straně formy hruškové, oblé, také kuple po prvé se objevuje, ovšem zatím osmiboká. Dále pozorujeme vzrůstání velkých jednotných front. Monumentální element horizontální při nových palácích a klášteřích,

jež značně uklidňují bizarní a rozervaný obraz města. Motiv vegetační nehraje dosud valné úlohy, ale nově hojně zakládané zahrady na plochách uvnitř i vně města dávají již tušiti význam jich v budoucnu.

Tak jevila se Praha na sklonku století sedmnáctého, na počátku období, jež ve smyslu uměleckém značí obrovský převrat dosavadního obrazu města. V žádném z předcházejících století od doby Karlovy neprožila Praha tak radikálních změn svého zjevu jako tomu bylo v baroku. Přes veškery změny, jimž podlehlha Praha během 16. a 17. století, nebyl seřřen její vysloveně středověký ráz. Změny, které se tu dály, byly více či méně v detailu a na povrchu, půdorysná a siluetová koncepce města zůstala středověkou, respektive gotickou. Renesance zanechala tu sice několik skvostných pomníků, přece však nezasáhla do celkového obrazu města než jen měrou dosti nepatrnou, při čemž odehrála se tato hlavně na hradě a Malé straně, kdežto pravý břeh zůstal jí ve svém celku nedotčen.

Vyrostla sice řada paláců na hradě i pod ním, domy měšťanské dostaly nový háv renesanční, štítily nové formy a pestrou výzdobu sgraffitovou i malířskou, ale veškery tyto změny netýkaly se téměř monumentálních staveb města, t. j. především chrámů a jiných veřejných budov. V obraze města však jsou právě tyto nejdůležitější. Teprve dominanty města rozhodují o charakteru obrazu jako celku. Až do 17. století zachovaly jmenovitě chrámy svůj gotický ráz. Však již se objevují bouřliváci nové doby! Jsou to výtvoři jednak řádu jezovitského, ale také jiných řádů mnišských. Povstává mohutná hmota Klementina na Starém městě, jezuitský klášter na Novém městě, bosých karmelitánek na Malé straně i klášter a kostel Maří Magdaleny, vesměs to objekty nového druhu, půdorysně rozsáhlé, mohutné koncepce, převážně horizontální, masivní a velkého měřítká u porovnání se starým okolím. Neméně palác Valdštýnský a obrovitý palác Černínský, jež vyrostly právě na rozhraní a počátku nové epochy umělecké. Avšak teprve poslední čtvrtstoletí 17. a první třetina 18. věku zplna přeměnily gotický ráz města, davše mu formy a obrysy, jež namnoze až dodnes má a jimiž se honosí. Barok nejen že sevřel starý půdorysný obrazec novým pásem hradeb ornamentálního obrysu, netoliko že se zmocnil domů měšťanských a paláců, nastavěl řadu nových vysoké ceny umělecké, on zmocnil se smělou rukou valné části i význačných budov chrámových, jež změnil ne pouze uvnitř, ale i zevně překomponoval, po případě od základu přestavěl! Hrotilé jehly věží a mohutné stany nad stejnolodními chrámy zmizely a byly nahrazeny báními, cibulemi anebo lomenými střechami. Přímočárny linie zaměněny za křivky. Plochy a pilíře konstruktivního slohu gotického přetvořeny plastikou dekorační říms, lesén, atik, pilastrů a sloupů. Účinek budov až dosud lineární a siluetový s ten-

denci vertikální zaměněn za plastický, masivní, současně však v siluete rafinovaně vystupňovaný hrou křivek a zlomenin, jak si v nich liboval barok a později rokoko. Tehdejší vůle po jednotné formální mluvě byla tak silná a nezadržitelná, že nezastavovala se ani před nejvýznačnějšími objekty města a jen snad nedostatečným finančním prostředkům máme co děkovati, že některé význačné stavby středověké nepodlehly barokisaci a zachovaly se nám v originále až dodnes. Kostely jako sv. Jakub, sv. Havel, sv. Haštal, U milosrdných spolu s novým klášterem, sv. Salvátor atd. na Starém městě, sv. Tomáš na Malé straně, klášter premonstrátů na Strahově, Emausy, sv. Kateřina, Trojice, Karlov na Novém městě, sv. Petr a Pavel na Vyšehradě, sv. Vavřinec na Petříně atd. změnily svou tvářnost, jejich románské neb gotické jádro dostalo barokní zakuklení. Současně vznikala celá řada význačných staveb náboženských na místě starých bud' v jejich rozsahu nebo také ve větších rozměrech na jich místech, jako sv. Mikuláš a sv. František U křižovníků na Starém městě. Nádherný chrám sv. Mikuláše na Malé straně a řada nových, jako dnešní kostel theatinů (kajetánů) v Nerudově ul., karmelitský a sv. Máří, dříve již zmíněný kostel a klášter nynějších anglických panen, vesměs na Malé straně, Loreta a sv. Jan Nepomucký na Hradčanech a sv. Jan na Skalce na Novém městě atd.

Povstala celá řada paláců zbohatlé šlechty na obou březích Vltavy, paláců nejrůznějších typů mohutných koncepcí, jako Lobkovický, dnešní Thunovský v Nerudově ul., Osvalda Thuna pod hradem, Černínský, Fürstenberský, Schönbornský na Malé straně, dále Clam-Gallasův, Colloredo-Mansfeldský, Kinských atd. Na Novém městě: paláce v Hybernské, Panské a Spálené ul., Amerika a p. Pak celá řada přechodních typů mezi palácem a měšťanským domem, zcela nových nebo zbarokovaných. Během doby asi šedesáti let, kdy byla Praha patrně jediným ohromným stavenišťem, prožila úžasnou změnu v celku i detailu. Zvláště význačné pohledy celkové z té doby se nezachovaly, spíše pohledy detailní, prospekty ulic a náměstí, a to ponejvíce z doby, kdy tento vývoj byl ukončen. Teprve z pozdějších rytin poznáváme dalekosáhlou změnu v obraze města, což je konečně zjev zcela přirozený, že potřeba zachycení celých částí města dostavila se teprve tehdy, kdy město svůj vývoj končilo a konečný soulad celých partií se dostavoval.

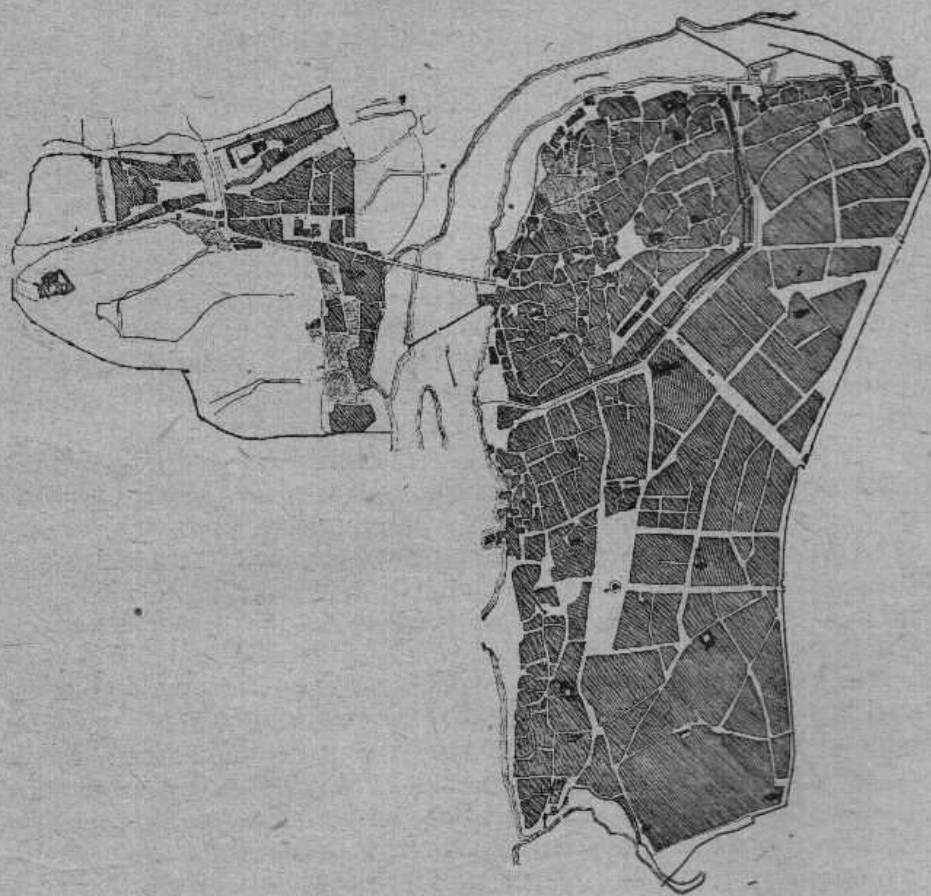
Na zachovaných obrazech a rytinách z 18. století nejlépe vidíme, jak dalekosáhlý význam měl formální přerod, který město prožilo během tohoto století. Obraz města se neobyčejně obohatil, poněvadž k pozůstalým formám gotickým a renesančním přistoupilo formální bohatství baroku, jenž sice převládá, ale to je důležité, že netoliko neničí dojem ctihodných pamětníků města, ale někdy bezděčně i vědomě přispívá k jich vyzdvižení. Přes jistou bez-

ohlednost, která charakterisuje každou umělecky silnou epochu, děla se přeměna přece jen dosti organicky a harmonicky. Za zmizelý objekt starý postaven nový netoliko podle názorů doby, ale i mnohdy absolutně lepší, aspoň potud, že vědomě je zaklíněn a vkomponován do obrazu ulic, náměstí nebo celé partie, jak ještě dnes můžeme sledovat. Rytmus města, jeho měřítko zůstávají ponejvíce ušetřeny, ba velmi často i rafinovaně stupňovány až do efektních obrazů. Barokní architekti jdou v duchu italských a hlavně římských tradic za vyšším ideálem, nežli pouhým jednotlivým objektem, totiž za dosažením prostorového a plastického dojmu ulice nebo náměstí. Každý objekt ať nový, ať jen přestavěný, je vědomě komponován s ohledem na svou situaci k okolí a protějšku. Půdorysně dějí se poměrně malé změny, obrazově však ohromné, ba možno říci s jistým oprávněním, že prvky, dané středověkým půdorysem, teprve v baroku jsou náležitě využitkovány k úmyslným koncepcím pohledovým a siluetovým. Jestliže barokisací mnohý objekt a mnohý detail byl bez milosrdenství obětován novému uměleckému chtění a mnohá cenná památka středověkého umění propadla zániku, vždy se tak stalo se současným dosažením vyšší jednotky, kterou beze sporu jest obraz celé strany ulice nebo náměstí neb i celý prostor. Proto tato doba znamená tak obrovské plus v kráse města, že vědomě vystupňovala krásu jednotlivostí v účinný celkový obraz, jenž jakoby byl najednou povstal. Barok jednak vyrovnal kontrasty, jednak je také vědomě vystupňoval podle daných okolností. Rány, jež město v třicetileté a později v sedmileté válce utrpělo, byly zaceleny, takže na konci 18. a počátkem 19. století, kdy vývoj byl dovršen, jeví se nám Praha v nejharmoničtější kráse. Ovšem nezapomínejme, že byla tato krása udržitelnou jen tím, že Praha na počátku minulého století byla ve stavu naprosté stagnace, jakoby odpočívala vyčerpána po ruchu minulých dob. Tak aspoň se nám jeví na počátku minulého století, jak nám ji ukazují rytiny Morstadtovy a Kohlovy a jiných, na kterých zároveň pozorujeme nový prvek, jenž nemálo přispěl k poetickému a romantickému kouzlu Prahy, totiž vzrostlou vegetací, všechny ty zahrady a sady, ponejvíce soukromé, které od té doby staly se integrující součástí nádherného obrazu města.

Tehdy jevila se Praha současníkům jako vidina prastarého města s památníky všech dob, s dominantami nesčíslných věží chrámů a paláců, nejrůznějších tvarů a slohů, města ležícího v čarokrásné krajině v klíně zahrad s bujnou vegetací, kde příroda i umění podávají si ruce, aby společně vytvořily obraz neskonale harmonický. Tak se nám zjevuje Praha tehdejší v současných obrazech i v nadšených popisech současníků domácích i cizinců!

Zásluhou baroka však není pouze to, že formálně přetvořil středověké město a dal mu honosný a bohatý ráz, nýbrž také

v tom, že pochopil, co je vlastní podstatou Prahy a jejího nesmrtelného půvabu. V něm „genius loci“ tohoto města vyvrcholil! To, co po staletí se připravovalo, co bylo latentní a jen jaksi tušené ve vývoji dob předcházejících, co lze tušiti v odchylkách význačných staveb již středověkých (vzpomeňme jen vědomé úchytky

Praha počátkem 15. století.

v koncepci katedrály svatovítské), na co uhodila již renesance, to vědomě umělecky vykořistil barok! Veškery úchytky terénu, výhody situace, dominance nad okolím jsou mu zdroji inspirace a základními prvky koncepčními! Jeví se to ne snad jenom v tom, jak koncipuje zahrady a paláce na úbočích svahových (to konečně se děje i jinde), ale dovede způsobem svrchovaně monumentálním uplatnění plastikomalebny charakter Prahy, přenést i na význačné budovy. Klasicky to dokumentuje nejskvělejší výtvar baroka, malostranský sv. Mikuláš!

Nehynoucí zásluha tohoto arcidíla obou Dienzenhoferů je v komponování této obrovité hmoty do prostředí malého města, budovy, která jako hora týčí se nad okolím, ovládajíc celou čtvrť městskou a vykonávajíc tutéž funkci vůči ní jako akropole hradčanská vůči celému městu. Kdežto však tato děkuje za svůj účín především ovládacímu postavení na hřbetě příkrého návrší, je kostel mikulášský venkoncem od paty až po vrchol věží dílem architektonickým, dílem, jež umělou cestou shrnuje v sobě kompoziční prvky, dané od přírody Praze do vínku. Neboť co je podstatným půvabem Prahy? Jistě ani ne tolik vlastní krása budov, ani jich absolutní rozměry, nýbrž především jich dominující a nadřazený účinek nad okolím, kupení hmot nad prostředím, malebné odstupňování základny. Sofva dovedeme si představití dnes Malou stranu bez kostela mikulášského, jako si nedovedeme představití Prahu bez hradu. A ještě v jiném směru je toto arcidílo poučné i pro budoucnost. Jsou to jeho vzhledem k prostředí obrovité dimenze, horizontální i výškové, aniž při tom v nejmenším bylo ublíženo drobnému měřítku okolí, naopak právě tím dosaženo mohutného účinku v obraze celého levého břehu, jemuž dáno centrum a těžiště, kterého na starých obrazech města rozhodně postrádáme.

Tím podán byl po prvé důkaz, že Praha nejen zcela dobře snese umístění mocných stavebních jednotek, ale přímo je žádá za předpokladu ovšem šťastného jich umístění v určitých oblastech. Při výstavbě velkých budov v Praze ve století 19. možno sledovati, do jaké míry podařilo se architektům zhostiti se úlohy podobné.

V druhé polovici 18. století dožívá velká stavební perioda Prahy. Vyjímaje přestavbu hradního paláce za Marie Terezie, již nabyly Hradčany dnešní klidné a nesporně monumentální linie, nedějí se ve zjevu města žádné další změny! Praha netoliko stagnuje, ale i očividně upadá. Osvěcenský racionalism josefínský připravuje ji nad to o mnohý cenný detail. Kaple Betlémská a Božího těla byly zbořeny, množství cenných budov propadlo profanaci a zkáze. Stavební činnost utichá takřka nadobro. Znovu ožvlý klasicism a doba napoleonská neponechávají v Praze až na mizivé výjimky pomníků, jimiž se dnes honosí některá města evropská. Praha byla tím nesporně ochuzena o umělecky silnou a plodnou stavební tradici, čehož důsledky možno ještě dnes sledovati, neboť mezi posledními výběžky baroka a znovu ožvlým stavebním rozmachem v druhé polovině 19. století zeje osudná mezera. Chybí přechodní článek, jenž by byl přenesl dobré stavební tradice do nového století a byl by při nejmenším zamezil nebývalý pokles stavební kultury, který těžce poškodil krásu města, úpadek, který dosud není překonán!

Co do rozlohy zůstává Praha stále v mezích daných císařem Karlem, sevřena hradbami nemá možnosti dalšího šíření i když

jejího obyvatelstva pozvolna přibývá. Za to průmyslový a obchodní ruch, později stavění drah vyvolávají znenáhla předměstské obce za jejími hradbami. Je to především Karlín, který počíná se vyvíjeti za branou Poříčskou máje nejpříznivější podmínky vývojové pro moderní předměstí, totiž širou rovinu bývalého Špitalského pole. Podobné co do terénu podmínky měl Smíchov, kde záhy vyvinuly se továrny a kde byly kdys samé zahrady a venkovská sídla, dnes stojí nehezke a nepříjemně hustě zastavěné město.

Teprve po pádu hradeb v letech sedmdesátých kvapem vzrostly Vinohrady, Žižkov, naposledy i Vršovice a Nusle, vesměs na břehu pravém. Na břehu levém vyjímaje Smíchov jsou to hlavně Holešovice, jež vznikly po vystavění mostu Eliščina a teprve v posledních letech přicházejí další na řadu, jako Dejvice, Bubeneč a j. Na plánu dnešní Prahy vidíme velmi dobře účinek terénu na vývoj velké Prahy. Předměstí okupují totiž nejprve terén nejméně obtížný, jako je tomu u Karlína nebo Smíchova; teprve po pádu hradeb přicházejí na řadu mírné svahy nad Novým městem, kde zvláště Vinohrady byly ve výhodě, neboť bezprostředně mohly navázat na Václavské náměstí jakož i ulice z Karlova náměstí vybíhající. Rozšířily se rychle směrem na východ podél svahů nad Nuslemi a Vršovicemi, na terénu neobyčejně příznivém, jenž je bezprostředním pokračováním území Nového města. Někdejší krásné zahrady jako: Wimmrovy sady, Kanálka, Kravín byly zničeny, a jen zbytek tvoří zahrada Rajská a Riegrovy sady. Žižkov neméně rychle rostoucí musil se spokojiti poměrně těsným údolím mezi Vinohrady a vrchem Žižkovem podél t. zv. vídeňské silnice, taktéž výhradně směrem východním. Ostatní mladší obce vyrůstají rychle nejprve v terénu rovinném a údolích podél starých komunikací, tvoříce vybíhající jazyky a dávající vysokému nezastavěnému terénu vnikati hluboko do města. Toť obraz Prahy nynější! Po uvolnění od tísnících pout hradeb žene se její stavební vývoj zcela podle přirozeného zákona ve směru nejmenšího odporu podél starých komunikací, každá část pro sebe bez ohledu na zájmy celku a bez souvislosti mezi sebou, čímž povstává dnešní rozervaný půdorys města, nesoustředěný a nezdisciplinovaný. Předměstí vyvolala pouze hrubá potřeba a žádná vyšší myšlenka; nelze se tedy diviti, že podle toho také vypadají. Kromě zvětšení populace nepřidaly Praze ničeho a vzniknuvše takřka náhodně bez ohledu na zájmy celku, poškodily velkou Prahu pro budoucnost velmi citelně, jak už dnes se vidí a jak teprve budoucnost ukáže. Přes to je překotný vývoj jejich nezvratným důkazem elementární životnosti tohoto města, ale ovšem také varovným pokynem, aby budoucí vytváření šířícího se města, jmenovitě periferií na levém břehu, poměrně ještě nejméně dotčených, dělo se zcela jinak!

V souhlase se změnami, jež podstupuje Praha prudkým vývojem v druhé polovině 19. století, jdou ruku v ruce i citelné změny celkového obrazu jejího právě tak jako v detailu.

Nejen rozrůstáním obcí předměstských zvětšuje se plocha města vnikajíc do příčných údolí kotliny, ale také staré jádro města povolna a nezadržitelně se mění!

Spojení obou břehů umožňoval po mnohá staletí jediný most, nejprve Juditin, pak Karlův, nyní však vzniká postupně celá řada nových, z nichž některé již podruhé změnilly svou tvářnost. Tok řeky, dosud volný, přetíná dnes neméně než osm mostů, jež ovšem co do estetické kvality zůstávají daleko za klasickým arcidílem Karlovým.

Nemenší změně podléhají oba břehy řeky, kdysi volné, poskytující až dosud značný prostor inundační. Zastavěny byvše jen podřízenými budovami, tvořily vyjímaje snad Malou stranu okraj města architektonicky bezvýznamný, měly však přece tu neocenitelnou přednost, že umožňovaly pohledy na význačné dominanty věží s bodů nízkých (s protějšího břehu) právě tak jako s vysokých, umožňující sledovati hladinu řeky do dálky, což bylo nemalou předností starých panoramatických pohledů, na př. s Petřína, oproti dnešku.

Postavením nábřeží jmenovitě na pravém břehu dostalo se sice řece pevného rámce a linie nesporně monumentální. Žel jen, že dělo se tak vždy na úkor šířky řeky a mnohdy i v nepřiměřené výšce (Palackého nábřeží). Nejvíce však estetického zla bylo natropeno pochybeným zastavěním, jež tuto říční obrubu doprovází, prováděným pouze ze stanoviska spekulativního! Vyjímaje nábřeží Františkovo, jež je velkolepě rozluštěno co do šíře a vzduchového prostranství uprostřed a správným poměrem výškovým, dík blahodárné péči purkrabí Choťka, veškera ostatní nábřeží dosud provedená jeví hrubé chyby v obou směrech a zavinila těžkou estetickou úhону v obraze města. Do jisté míry vyvažují to šťastné umístění Národního divadla, pak dosud volná mezera před klášterem na Slovanech a konečně zeleň ostrovů, jež milosrdně kryje pustou frontu nábřežní. Snad ještě horší je nábřeží smíchovské a jen úsilovnému boji zastanců Prahy jest děkovati, že nedošlo k nesmyslnému projektu nábřeží malostranského, čímž zachráněna byla základna proslulého panoramatu.

Současně s pozvolnou změnou obrazu říčního prožívá i vnitřní jádro města citelné proměny. Vedlo by daleko líčiti, jak staré partie města ustupují novým, jak krok za krokem mizí celé ulice, jak odstraňují se cenné detaily a hyzdí harmonické poměry ulice a prostranství, postačí uvésti nejdůležitější fakta! Proces, který se tu odehrál a dosud se děje, je ovšem zcela analogický onomu, jímž prošla snad všechna evropská města v 19. století. Byl vyvolán životními nutnostmi, obrovským přívalem sociálním a hospodářským, jemuž žádné živoucí město nemohlo se vyhnouti, nemělo-li zakrněti. Prahy však dotkla se tato změna téměř tragicky! Nemohouc se rozšiřovat na venek, dušena předměstími, rozšiřovala se nutně dovnitř ve formě větší fruktifikace pozemků a houstnou-

cího zastavování. Přeměna zastihla Prahu proti jiným velkým centřům evropským méně hospodářsky připravenou. Finančně odkázána zcela na sebe, stojíc před složitými problémy komunálními a ovládána činiteli, jimž stránka umělecké kultury vždy nejméně na srdci ležela, neubránila se nenahraditelným škodám na svém kulturním majetku. Tyto jsou tím citelnější, že nebyly vyváženy žádnými novými kulturními hodnotami. Smutným toho dokumentem je t. zv. asanační čtvrť, vyrostlá na území té části města, jejíž zachování bylo jistě nejméně žádoucí, a přece to, co povstalo na této části, vymývá se sebe shovívavější kritice!

Kromě toho však, že v této převratné době zmizely celé partie, půvabné koncepce uliční a prostorové byly rozrušeny, mnoho cenných prospektů bylo znešvařeno, nelze pominouti i neblahé důsledky přeměny i na panoramatický obraz města. Jest to hlavně nepřiměřené výškové zastavění přestavěných částí města, jež způsobilo ztrátu dosavadního šťastného poměru mezi dominantami a jich podnožím. Tento základní omyl, osudný pro město jako celek, byl ještě vystupňován nesmyslnou snahou po t. zv. malebnosti, t. j. kupením různých motivů střešních a vertikálních, jimiž domnívali se autoři dosíci „přizpůsobení“ k danému prostředí. Přičteme-li k tomu i jinak nízkou úroveň stavitelské produkce, nemohoucí se opřít ani o dobré tradice ani o současné dobré výtvořky architektonické, nemůžeme se diviti, že přeměna staré Prahy v novou znamená citelné ublížení příslušné kráse města!

Však ani ony části města, jež zůstaly stranou převratu, jako je na štěstí téměř celá oblast Malé strany a Hradčan, nebyly ušetřeny změn ve svém dosud zachovaném zjevu. Především hrad pražský nápadně změnil svoji charakteristickou siluetu dostavbou katedrály. Po staletí čněla jako stožár obrovitá věž ve své krásné linii, spojená mohutnými prázdnými otvory oken nedostavěné příční lodi s hotovým kůrem chrámu, jehož hřeben zdobily tři barokní vížky. Tento harmonický obrys zmizel dostavbou katedrály, kterou tato sice získala na mohutnosti v poměru k hmotě hradních paláců, ale jak vysoký hřeben tak jmenovitě obě západní, situačně ničím neodůvodněné věže vzaly staré věži svato-vítké její výlučnost a dominantu v předpokladu ovšem, že jí znovu získá, až se „goticky“ dostaví. Na štěstí nestalo se tak, ale neuspokojivý stav siluetový zůstal. Projektant dostavby katedrály nebyl si patrně vědom výtvarného zákona tohoto města, totiž že nikde nejsou podmínky situační a pohledové tak kategorickým imperativem jako právě v Praze! Nikde umění situace vzhledem k daným podmínkám teréním, půdorysným, výškovým a obrazovým nenalézá skvělejší příležitost se uplatnit jako v Praze! Byli si toho vědomi gotikové, dobře znali a na vrchol vypěstovali architekti baroka, je to největší a stále živoucí odkaz minulosti pro veškeru budoucnost, v něm prozrazuje se nejvíce genius loci. Jest současně

vzhledem k nevyčerpaným možnostem vývojovým v budoucnu. Úkoly, které čekají Prahu ve všech směrech, jsou ovšem obrovské a budou musiti býti řešeny ze zcela jiných, nepoměrně velkolepejších hledisek, než jak dosud se dělo.

Až zanikne perioda malosti, chudoby a ponížení, jež vtiskla svůj ráz Praze dnešní, až dostaví se veliké perspektivy národní budoucnosti, pak zajisté nedají na sebe čekati ani veliké formy stavebního vývoje, úměrné velikostí a rozmachem oněm, jež zanechal středověk a barok. Podmínky velkoměsta 20. století budou ovšem diametrálně jiné od vývoje minulého. Co 19. století pozvolna připravovalo, jest jen počátkem moderních problémů velkoměsta, co bylo dosud jen jaksi latentní, propukne s elementární silou na povrch. Nesporně lze tu tušiti ještě mnohá nebezpečí pro Prahu dnešní, jimž bude nutno čeliti odvedením nových proudů do nových řečišť, aby zabráněno bylo zbytečným pohromám. Bude však již zcela v naší moci, abychom kořisti ze zkušeností draze zaplacených vybudovali Velkou Prahu tak, jak nejlépe dovedeme!